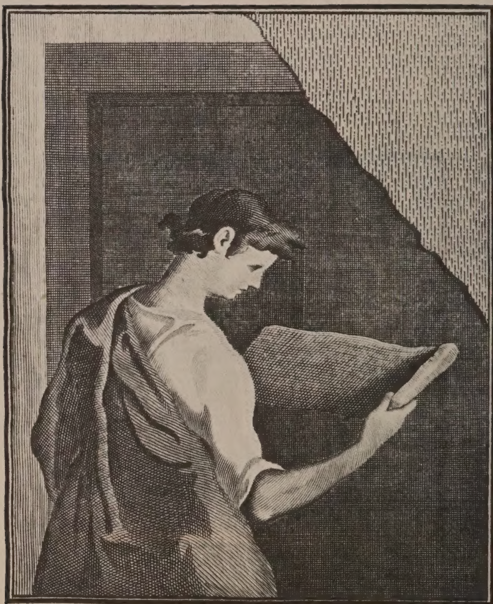

Rotterdamsch Jaarboekje.

IN DUIZEND VREEZEN
1594
KOUSEN
WOLLEN &
SAAIETTEN

ROTTERDAMSCH

JAARBOEKJE

ONDER REDACTIE VAN

J. H. W. UNGER

Archivaris der gemeente Rotterdam

TWEEDE JAARGANG

1890

ROTTERDAM — P. M. BAZENDIJK

1890

Druk van GEBR. BAZENDIJK, Rotterdam.

VOORBERICHT.

Het laat verschijnen van dezen tweeden jaargang van het *Rotterdamsch Jaarboekje* is het gevolg van de verandering van uitgever en de omstandigheden, die daartoe aanleiding hebben gegeven.

Ofschoon het, naar onze meening, voor een Jaarboekje, ingericht als het Rotterdamsch, er weinig toe doet, of het juist omstreeks Nieuwejaar het licht ziet, hopen uitgever en redacteur toch evenwel door voldoende deelneming in staat gesteld te worden den derden jaargang meer gelijktijdig met andere Jaarboekjes te laten verschijnen.

NAAR AANLEIDING DER VEREENIGING VAN DELFSHAVEN MET ROTTERDAM,

DOOR

DR. R. FRUIN.

Voor wie de geschiedenis der laatstverloopen eeuwen kent, is de inlijving van Delfshaven bij Rotterdam, waartoe het eindelijk in onze dagen is moeten komen, een zonderlinge uitkomst. De haven van Delft is indertijd aangelegd om met Rotterdam mede te dingen en was bestemd om de ontwikkeling van zijn welvaart tegen te gaan; ten slotte zal zij nu, als een deel van het groote geheel dat zij helpt vormen, medewerken om het welvaren en het aanzien der stad te onderhouden en te vermeerderen.

Het overdenken van dien ommekeer van verhoudingen, door den steeds wisselenden tijd te weeg gebracht, heeft bij mij den lust opgewekt om te verhalen wat hiertoe aanleiding heeft gegeven, en hoe verschillende steden aan de Maas achtereenvolgens de zetel geworden zijn van de riviervaart en van het verkeer van Holland met Zeeland en met de zuidelijke Nederlanden. Voor de ingezetenen van Rotterdam in het bijzonder, dat het laatst aan de beurt is gekomen en tegenwoordig onder de Maassteden den onbetwisten voorrang inneemt, schijnt mij zulk een verhaal aantrekkelijk. Jammer maar dat het bepaald moet blijven tot een schets in groote omtrekken, en niet tot een volledig tafereel kan worden uitgewerkt. De schrale berichten, die een uitgebreid en zorgvuldig onderzoek

opsporen en vergaderen moet, stellen ons tot niet meer in staat. Alleen de verbeelding vermag de leemten aan te vullen, die de historische wetenschap in dezen verplicht is open te laten.

Als de duisternis, die sedert het verval der Romeinsche heerschappij gedurende eenige eeuwen over de geschiedenis van ons land verbreid ligt, allengs eenigermate opklaart, zoodat de blik van den geschiedvorscher althans iets van den toestand ontwaren kan, doet zich aan den rechter Maasoever, van den IJsel af tot aan de zee toe, slechts éëne stad voor, Vlaardingen, Fladirtinge, zooals men den naam dan schrijft. Tijdens den grooten, en nog altijd merkwaardigen oorlog, dien Graaf Dirk III met de Bisschoppen van Utrecht, Keulen en Luik en met den vertegenwoordiger van het Keizerlijke gezag in deze streken, den Hertog van Lotharingen, om het bezit van het eiland, waarop weldra Dordrecht verrijzen zou, te voeren had, in het begin der XIe eeuw, komt Vlaardingen reeds voor als een sterkte, de hoofdplaats der gansche streek. Het geheele grondgebied van Dirk III wordt met den naam dier stad genoemd en hij zelf kortaf Markgraaf van Vlaardingen geheeten (1). De stad lag toen ongeveer ter zelfder plaatse als nog tegenwoordig, slechts iets meer buitenwaarts, want juist daar, op die hoogte, heeft sedert dien tijd de stroom eenig gebied op het land veroverd en de bewoners gedwongen terug te wijken en hun huizen iets meer naar binnen te verplaatsen. Omstreeks het jaar 1500 herinnerden oude lieden zich nog, dat, waar toen het water vloeide, voormaals land gelegen had en een

---

(1) Alpertus Metensis zegt: »Flardingen, sic enim haec regio Frisiorum vocatur," en Herimannus Angiensis noemt Dirk III »Marchio de Phladirtinga."

wijk der stad gebouwd had gestaan; en die overlevering vond haar bevestiging onder andere in de overblijfsels eener aloude begraafplaats, die nu en dan bij laag water te voorschijn kwamen, zooals lijken in uitgeholde boomstammen gekist (1). Bijzonderheden uit de geschiedenis dier oude stad vernemen wij overigens niet. De kroniek van Egmond, de eenige nagenoeg die gedurende de regeering van het Hollandsche Gravenhuis geschreven is en bijgehouden werd, vond geen aanleiding om van de lotgevallen der stad, van haar scheepvaart en handel te gewagen. Ook is geen handvest van Vlaardingen, ouder dan den tijd van Floris V, in het gemeentearchief bewaard gebleven. Al wat wij weten is, dat de stad, voor en na, de hoofdplaats was van de streek, waarin zij lag, een der plaatsen, waar de Graven zich lieten huldigen als zij de regeering aanvaardden, en waar zij hun onderzaten om zich verzamelden, indien zij over iets gewichtigs met hen te handelen hadden. Omstreeks het jaar 1200, gedurende den oorlog tusschen Graaf Willem I en den gemaal van zijn nicht Ada, Lodewijk van Loon, vinden wij vier zulke hoofdsteden in het Graafschap genoemd: Dordrecht in eigenlijk Zuid-Holland, Haarlem in Kennemerland, Leiden in Rijnland, en Vlaardingen in hetgeen

(1) Aan de commissarissen, die in 1494 naar den staat der Hollandsche steden en dorpen kwamen informeeren, om een billijker verponding voor te bereiden, verhaalden die van Vlaardingen, dat zij met zware kosten een dijk moesten onderhouden, »daer men geen laste mede plach te hebben, wantet noch veel luyden heugen dattet al landt voor desen voors. dijck was, want die straten ende huysen van der voors. stede al meest daer stonden, als men wel bevonden heeft ende noch wel bevindt an die dooden, die daer hiervoortijts begraven zijn in uytgehouden boomen, ende dat nu al tsamen metten water vergaen is.” Enqueste upt stuck der Verpondinghe, bl. 243.

later Delfland en Schieland heette (1). Van Delft, dat Vlaardingen uit den voorrang verdringen zou en waarschijnlijk thans reeds aan het opkomen was, is vooralsnog geen sprake, en van de latere Maassteden, Schiedam en Rotterdam, nog minder; die bestonden nog niet eens; de dammen, waarop en waarbij zij gebouwd zouden worden, waren zelfs nog niet gelegd; de Schie en de Rotte vloeiden nog in breede beddingen onbedwongen in de Maas uit, en de Maas zelve boven Vlaardingen werd op haar rechteroever nog niet door hooge en stevige dijken van het land afgeweerd. Bij hoog water overstroomde zij nog steeds haar moerassige boorden, tot waar de lage zomerdijken, die nog heden ten dage als de oude-dijken bekend staan, haar verdere voortvloeiing stuitten.

Nevens Vlaardingen vinden wij in die buurt, in de oude kronieken en oorkonden, ook het dorp Schie vermeld, dat thans Overschie, of beter gezegd Ouwerschie heet. Het was het middelpunt van een zeer uitgestrekt ambacht — zoo noemde men van ouds het grondgebied, waarover één schout gesteld was — en had een parochiekerk, die onder den abt van Egmond stond. Het was bijzonder gunstig gelegen, niet ver van de uitwatering der Schie in de Maas, en juist daar waar zich de Delf of gracht met de Schie vereenigde.

Die Delf, waaraan de stad Delft haar naam ontleend heeft, speelt van de oudste tijden af een gewichtige rol in de geschiedenis van Holland's binnenvaart, want zij verbindt den Rijn ter hoogte van Leiden met de Maas. Algemeen wordt zij voor de gracht gehouden, die de Romeinsche veldheer Corbulo in de dagen van Keizer Claudius, omstreeks het midden der eerste eeuw van onze jaartelling, door zijn krijgsvolk liet graven, voornamelijk

(1) Oorkondenboek van Holland, I, no. 206, § 11.

met het doel, naar ons de geschiedschrijver Tacitus bericht, om voor zijn schepen een binnenvaart van den Rijn naar de Maas te bekomen en bij gevolg het gevaar te ontgaan, dat de vaart buiten om, over zee, langs de zandbanken van de kust opleverde; maar buitendien, als wij Dio Cassius mogen gelooven, om aan de moerassige streek achter de duinen en tusschen de beide rivieren een afwatering te bezorgen en haar dusdoende droog te leggen (1). Dat de Delf, ter plaatse waar zij loopt, aan die dubbele bedoeling best beantwoordt, behoeft geen betoog, en de gissing onzer topografen komt mij dan ook waarschijnlijk genoeg voor. Te meer omdat van de Delf reeds gewag wordt gemaakt in een der schaarsche oorkonden van den aanvang der XIIe eeuw (2), en het mij hoogst onwaarschijnlijk voorkomt, dat zij in het tijdvak, hetwelk sedert den ondergang van het Romeinsche rijk tot op de XIIe eeuw voortduurt, door de bevolking hetzij op graaflijk bevel, hetzij in vrijwillige samenwerking gedolven kan zijn. Voor die dagen van onrust en onmacht schijnt mij namelijk zulk een werk te omvangrijk en te kostbaar. Wij hebben dus reden om aan te nemen dat het een nalatenschap uit den Romeinschen tijd was, en dat de »delf" de aloude inlandsche benaming is geweest van wat de Romeinen »fossa" noemden. Kan ik mij derhalve op dit punt met het algemeene gevoelen zeer wel vereenigen, in een ondergeschikt opzicht meen ik er van te moeten verschillen. Ik zou de aanwijzing der Romeinsche auteurs niet zoo letterlijk willen opvatten als men gewoonlijk doet, en veeleer willen vermoeden, dat

---

(1) »Qua incerta Oceani vitarentur." Tacitus, XI, c. 10. Ἵνα μὴ οἱ ποταμοὶ ἐν τῇ τοῦ Ὠκεανοῦ πλημμυρίδι ἀναρρέοντες πελαγίζωσιν. Dio Cassius, X, c. 30.

(2) Oorkondenboek, I, nº. 105, van vóór het jaar 1120.

de gracht niet aan den Rijn bij Leiden, maar in den Vliet (die in den Rijn uitloopt), ter plaatse waar tegenwoordig en reeds sinds eeuwen de Hoornbrug ligt (1), aangevangen zal zijn, en niet tot in de Maas zal zijn doorgetrokken, maar tot in de Schie (die in de Maas valt), waar thans Ouwerschie ligt. Alleen dat gedeelte toch van het verbindingswater tusschen de hoofdrivieren draagt het karakter van een gedolven kanaal: de lijnrechte richting; de beide uiteinden daarentegen vertoonen het eigenaardige van een natuurlijken stroom, die zelf zich zijn loop in bochten en kronkelingen heeft gebaand.

Hoe dit zij, het dorp Schie lag aan het water dat Rijn en Maas verbond, en al de scheepvaart van de eene rivier naar de andere, zoo veel en zoo weinig als die beteekend mag hebben, nam langs dit dorp haar weg. Dat verklaart ons zijn betrekkelijk aanzien in dien vroegen tijd. Doch bij het toenemen der algemeene welvaart en bij het aanwassen der bevolking, gedurende de XIIIe eeuw, geraakte de binnenvaart aanvankelijk onder minder gunstige omstandigheden. Dat kon niet anders. Voordat men zich de belangen van den handel en van het verkeer ging aantrekken, had men de belangen van landbouw en veeteelt, waarvan de toeneming der bevolking afhankelijk was, te behartigen, en die waren op sommige punten althans met deze in strijd. De scheepvaart vereischte open wateren; de landbouw behoefde aaneengesloten waterkeeringen. Ter liefde van den landbouw stremde men aanvankelijk den vrijen loop van vlieten en vaarten, zoo veel dit noodig was om den drassigen grond droog te leggen of droog gelegen land tegen overvloeiing te beveiligen. Overal werden dijken gebouwd, niet slechts

---

(1) De Hoornbrug wordt reeds genoemd in de Graaflijkheidsrekeningen van 1344/5, II, bl. 188.

langs de rivieren en bijwateren, maar ook tusschen de lager gelegen streken en de hoogere, die anders op deze haar overtollig water zouden afloozen.

Een van de oudste en gewichtigste dier tweede soort van waterkeeringen is de Zijdwinde tusschen de Rijnstreek en de Maasstreek: tusschen Rijnland, om ze met de latere en beter bekende namen te noemen, en Delfland met Schieland. Eerstgenoemde lag iets hooger dan de andere, en ten dienste van deze laatste strekte de Zijdwinde of landscheiding dan ook. Zij werd dwars door den Vliet voortgezet, ter plaatse waar thans nog de Leidschedam de herinnering bewaart aan den vroegeren toestand, die tegenwoordig, nu in den dam een breede sluis gelegd is, geheel van aard is veranderd. Doch in de dagen onzer Hollandsche graven en nog veel later insgelijks, sloot die dam, die een deel uitmaakte der uitgestrekte Zijdwinde, de binnenvaart voor eenigszins groote vaartuigen volkomen af. Kleinere schuiten slechts konden langs een overtocht of overtoom, door middel van windassen, er over getrokken worden.

Een tweede zijdwinde of binnendijk zonderde op dezelfde wijs het land van de Delf van het land van de Schie af, maar met minder stoornis van scheepvaart, omdat de binnenwateren meer in de richting van het noorden naar het zuiden dan in die van het oosten naar het westen liepen.

Daarentegen kwam een derde landscheiding, in later tijd onder den naam van Tanthof bekend, de vaart nogmaals belemmeren. Delfland op zich zelf bestond weer uit twee niet even hoog gelegen helften. De oostelijke ambachten, Pijnacker en Brakel, om er een paar te noemen, lagen aanmerkelijk lager dan de westelijke, als Monster, Naaldwijk, Wateringen, zoodat ook tusschen hen een zijdwinde wenschelijk was en al vroegtijdig, in

alle geval vóór het jaar 1316, aangelegd werd. Zij liep van Vlaardingen in noordoostelijke richting naar de Delf, die zij even benoorden Delft, bij de nog onlangs algemeen bekende uitspanning de Koeswagen, afdamde, en verder tot aan de landscheiding van Schieland (1).

Zoo werd het doel, dat Corbulo oorspronkelijk met het stichten van zijn gracht beoogd had, in het belang van den landbouw grootendeels weer verijdeld. Slechts lichte vaartuigen konden voortaan binnen door van den Rijn in de Maas komen, en nog wel onder voorwaarde van zich twee malen over een dam te laten oversleepen.

Onderwijl was even ten zuiden van den Hinderdam (zoo werd de dam genoemd, die bij de Tanthof behoorde) ter plaatse waar uit de Delf een andere vaart scheidt, die naar Maasland en Vlaardingen voert, een gehucht ontstaan, dat naar zijn ligging Delft werd geheeten en dat in 1246 door den Roomsch-Koning, Graaf Willem II, waardig werd gekeurd om, ter zelfder tijd als Haarlem, tot stad verheven te worden. Aan de welwillendheid van den zoon des Konings, Floris V, had de nieuwe stad het te danken, dat een ander aangrenzend gehucht, het zoogenaamde Oud-Delft, met haar werd vereenigd. Op die wijs verdubbeld was zij het niet meer toenemende Vlaardingen spoedig boven het hoofd gegroeid en verwierf zich den eersten rang, tot nog toe aan haar mededinger voorbehouden. Na het jaar 1300, zoo niet reeds vroeger, komt nevens Dordrecht, Haarlem en Leiden, die zich in hun voorrang handhaven, nooit meer Vlaardingen maar geregeld Delft, als huldigingsplaats voor nieuwe landsheeren en als hoofdstad van de streek tusschen de Lier en den IJsel, voor. Er vestigde zich daar tevens naast

---

(1) Zie Tegenw. Staat, XVI, bl. 478.

den landbouw, die toenmaals ook door de stedelingen gedreven werd, fabriekmatige nijverheid, bepaaldelijk weverij en brouwerij, die aan den handel de waren leverden, ten uitvoer geschikt.

Ter zelfder tijd had men ook aan den rechter Maasoever niet stil gezeten: een grootsch werk was aldaar in de tweede helft der XIIIe eeuw ondernomen en tot een gewenscht einde gebracht, waaruit de vooruitgang van den maatschappelijken welstand op het voordeeligst blijkt. Vlak langs de rivier was een hooge en stevige dijk gelegd, die volle recht heeft op den naam, welken hij nog altijd voert, van Zeedijk. Van de duinstreek af strekt hij zich tot aan den mond van den IJsel uit, zoover dus als Delfland en Schieland te zamen reiken, en twee toen ter tijd breede wateren, de Schie en de Rotte, overspant hij met lange, sterke dammen, van stonde af of anders toch binnen kort van de noodige afwateringssluizen voorzien. Een voortreffelijke waterkeering ten dienste eener breede strook van tot nog toe waardeloozen grond, die dan ook onverwijld in cultuur werd gebracht; maar voor de scheepvaart daarentegen weer een nieuwe hindernis. Elk vaartuig, dat de Delf en de Schie, en evenzoo elk dat de Rotte naar de Maas kwam afzakken, moest zich met windassen laten overhalen, of er blijven liggen en zijn inhoud overladen in een rijnschip, zooals men de vaartuigen noemde die sterk genoeg gebouwd waren om zich op de onstuimige rivieren tusschen Holland en Zeeland te wagen.

Het kon niet anders of aan die dammen riep de behoefte van het verkeer weldra een nijvere bevolking bijeen. Gehuchten ontstonden er, die snel aangroeiden en eerlang tot steden verheven dienden te worden en als zoodanig binnen vesten besloten. In de dagen van geweld, gelijk de XIVe eeuw er nog maar al te vaak

meebracht, waren immers de goederen, die aan de dammen verstapeld moesten worden, en de vaartuigen, waarin zij aangevoerd en die waarin zij overgeladen werden, in een open dorp niet veilig genoeg. Versterkte, van wallen en grachten, zooal niet van muren, omgeven steden waren onontbeerlijk op die punten, waar de binnen- en buitenvaart elkander raakten. Eerst aan den mond der Schie en weldra ook aan dien der Rotte verrezen nieuwe steden, die het oude Vlaardingen, welks ligging veel minder gunstig was, meer en meer in de schaduw stelden.

Schiedam heeft zijn opkomst te danken aan de waardige zuster van den Roomsch-Koning Willem II, Aleydis, die met Jan van Henegouwen gehuwd was geweest en zich na diens dood in haar Huis te Riviere, aan de toenmalige uitwatering van de Schie in de Maas gelegen, veelal ophield. Onder den rook van dat kasteel was de dam gebouwd, en onder de jurisdictie der edele vrouw ontstond al spoedig een buurtschap, waarvoor zij een kerk stichtte, die in 1264 reeds van de oude kerk van Schie, waaronder oorspronkelijk de geheele omtrek had gestaan, gescheiden werd. Maar nog voerde nevens haar over een gedeelte van den dam, naar het schijnt, en zeker over een aangrenzend gebied een ander heer, Dirk van Wassenaar, het bewind, en eerst nadat zij van dezen in 1272 de rechten had afgekocht en met de hare vereenigd, was zij in staat om het gehucht tot een stad te verheffen. Dat schijnt met toestemming van den Graaf, haar neef Floris V, reeds in het volgende jaar geschied te zijn. Althans van dat jaar dagteekent de tolvrijheid der Schiedammers, die regelmatig slechts aan stedelingen vergund pleegt te worden, en van twee jaren later de handvest of keur, door de vorstin aan haar »nyeuwe stadt by 't huys te Riviere" verleend, en hoofdzakelijk na die, waarin

Dordrecht zich sedert lang verheugen mocht, gevolgd. Maar nog was de Nieuwedam of Nieuw-Schiedam, zooals de naam oorspronkelijk luidde, geen vrije poort, gelijk Dordrecht; het had nog een heer onder den Graaf van het land: na vrouw Aleydis' dood haar zoon, Prins Floris van Moreien.

Eerst nadat ook deze gestorven was en het huis van Henegouwen, waartoe hij behoord had, met Jan II de Graaflijkheid van Holland won, kwam Schiedam onmiddelijk onder den landsheer en werd het dus aan de goede steden gelijk. Op zijn aanzien, maar ook op zijn welvaart moest die verheffing gunstigen invloed oefenen. Deze waren intusschen gestadig toegenomen. In 1299 had Schiedam van Jan I vergunning gekregen om een stijger of een aanlegplaats voor schepen (een »oever") aan de Maas te stichten, en omstreeks denzelfden tijd vinden wij er werkelijk de vaart op Dordrecht en naar Zeeland grootendeels gevestigd.

Verder ging de scheepvaart der Maassteden in die dagen ook niet. Zeevaart naar Engeland of Frankrijk of naar het Noorden werd er niet gedreven. Krachtens zijn stapel- en zijn maasrecht bezat daarvoor Dordrecht het monopolie, waarop wel inbreuk gemaakt werd, denkelijk meer dan wij waarnemen, doch dat door de Dortenaars met strengheid en kracht gehandhaafd werd. De vaart op dien zetel van den groothandel was dus de drukste, die van de Maassteden uitging, slechts eenigermate geëvenaard door die op Zeeland, met name op Zierikzee en Middelburg.

Dat toenmaals de vaart derwaarts ook nog wel van Vlaardingen, doch voornamelijk van Schiedam uitging, bewijst ons de geschiedenis der onlusten na den moord van Floris V, gelijk ons die door een tijdgenoot, Melis Stoke, met levendige kleuren geschilderd wordt. Wolfert van Bor-

selen, het hoofd der weerbarstige Zeeuwsche edelen, met wie de Graaf in het laatst van zijn leven zoo veel te stellen had gehad, had zich van diens zoon Jan en van het bewind onder zijn naam meester gemaakt en den heer gespeeld, totdat het algemeene misnoegen in Holland tot oproer uitbrak en hij uit Den Haag vluchten en naar zijn eigen Zeeland de wijk nemen moest. Hij dacht met den jongen Graaf, dien hij meevoerde, »tote Sciedam te scepe gaen (1)," en reed des nachts derwaarts met wagen en paard, achter zich alle bruggen in den weg afbrekende. Maar zijn vijanden lieten zich hierdoor niet ophouden; zij spoedden zich naar Vlaardingen en kwamen daar juist bij tijds om te bespeuren dat de schepen, waarop zich Wolfert met de zijnen geborgen had, reeds op stroom en onder zeil waren. De wind was echter zwak en de schepen vorderden weinig, zoodat de vervolgers, die zich in roeibooten hadden geworpen, gestadig op hen wonnen en hen weldra inhaalden, gevangen namen en naar Delft terugvoerden, waar het treurspel verder werd afgespeeld, op de wijs die een ieder weet.

Wij zien hieruit, en daarom was het mij met deze herinnering slechts te doen, dat reeds voor het aanleggen van den stijger, waartoe Jan I vergunning gaf, Schiedam de meest gewone afvaartplaats naar Zeeland was geworden. Een veertig jaren later bedong Graaf Willem III dan ook, bij gelegenheid dat hij nieuwe gunstbewijzen aan zijn poorters van Schiedam verleende, dat zij hem en zijn gemalin, zoo vaak zij het verlangden, (ik haal de eigen woorden van den brief aan) »van daene voeren zouden op haeren cost mit een cogge, waer wy wesen willen in Hollant off in Zeelandt (2)." Reeds sinds lang

(1) Stoke (uitg. van prof. Brill) VI, v. 761.
(2) Van Mieris, II, bl. 619.

waren de Graaf en de Gravin gewoon hetgeen zij voor hun huishouden uit Zuid-Holland of uit Zeeland behoefden, over Schiedam naar Den Haag te laten komen, en omgekeerd. Het zijn de Graaflijkheidsrekeningen uit de eerste helft der XIVe eeuw, die ons dat leeren. In die van 1316, om een voorbeeld te noemen, staan de kosten opgesomd van het vervoer van twaalf vaten wijn uit Den Haag naar Zeeland. De wijn was te water naar Schiedam gevoerd en onderweg aan den Hinderdam (waarvan ik hierboven sprak) benoorden de stad Delft »overgedaen" (verscheept), vervolgens te Schiedam ontscheept en in een ander, zeker zwaarder, vaartuig overgeladen en zoo naar Zeeland gezonden. In omgekeerde richting werd in het zelfde jaar duizend wagenschot van Den Briel, waar het gekocht was, naar Den Haag gevoerd, waar het aan nieuw te bouwen stallen gebruikt stond te worden. De eerste post dienaangaande op de rekening betreft »'t wagenscot te brengen van Den Briel te Schiedamme"; de tweede »sciphure van Schiedamme an den Hinderdamme"; de derde »sciphure van den Hinderdamme in Den Haghe." Zoo placht met zware vrachten te geschieden. Lichtere vaartuigen daarentegen werden met lading en al over den dam getrokken. Van graan, dat uit Schiedam naar Den Haag gebracht werd, wordt het geld in rekening gebracht, besteed om de schuit »ten Hinderdamme over te trecken (1)."

Uit deze enkele voorbeelden kunnen wij ons een voorstelling vormen van den hinder, door zulke dammen in de gewone waterwegen aan de scheepvaart berokkend. Maar buitendien belemmerden zij ook de afwatering der hooger gelegen landen, dewijl zij er de lagere tegen beschermden. Wij vinden hiervan een merkwaardig blijk

---

(1) Rekeningen van Holland, I, bl. 52, 53, 60.

in een Graaflijkheidsrekening van 1344. De toenmalige Graaf, Willem IV, die voor zijn kostbare ondernemingen, zijn buitenlandsche reizen en zijn oorlogen, meer geld behoefde dan zijn inkomsten bedroegen, vervreemdde van de domeinen wat los en vast was, en had omstreeks dezen tijd van zijn wildernissen in de buurt van Den Haag een aanzienlijk deel te gelde gemaakt. Maar om die te ontginnen moest men ze eerst droog leggen, en daartoe was een afwateringskanaal naar de rivier van noode. Had de Hinderdam niet in den weg gestaan, dan zou de Delf met zijn vervolg, de Schie, de aangewezen weg geweest zijn om het water tot voor den sluisdam van Schiedam of van Rotterdam te brengen. Maar de Hinderdam was er nu eens, en zoo werd een andere uitweg gezocht en ook gevonden. Hij behoefde slechts wat verruimd te worden. Ziehier wat er in de rekening over dat werk voorkomt. Schoon gemaakt en uitgediept werden vooreerst »de Delf" (denkelijk van de Hoornbrug tot aan den Hinderdam), dan »die Castanghe," (dat is het water dat juist bij den dam uit de Delf westelijk heenvloeit), verder »de Galichtsvoetvaert," die van het uiteinde der Castanghe, bij den Dijkshoorn in zuidelijke richting voortloopt, voorbij Schipluiden en Maasland, tot aan »die nuwe sluyse in Maesland," waardoor het water zich ten slotte in de rivier ontlast (1). Langs dien kronkelweg ontmoet het nergens een dam. Uit dien hoofde schijnt deze ook voor de scheepvaart verkieselijk geweest te zijn; en gebruikt werd hij ook ongetwijfeld door kleinere schuiten, maar hij liep niet uit op een voor den handel goedgelegen plaats. Aan Maaslandsluis vestigde zich geen koopstad. Schiedam bleef dus zonder ernstigen mededinger, totdat iets oostelijker Rotterdam opkwam en het den voorrang ging betwisten.

---

(1) II, bl. 69. Vgl. bl. 188.

Over het ontstaan en opkomen van Rotterdam heb ik gehandeld in de Historiebladen, waarvan dit Jaarboekje als het ware de voortzetting is. Wat ik daar uiteenzette behoeft hier slechts met een enkel woord herinnerd te worden. De dam aan den mond van de Rotte, waarop de stad haar aanvang nam, behoorde oorspronkelijk tot twee verschillende ambachten, onder twee verschillende heeren. Zoolang die tweeslachtigheid duurde, kon de eenheid van een stad zich onmogelijk vestigen. Voorbijgaand en zonder gevolg was een poging van denzelfden Wolfert van Borselen, dien wij reeds gedachten, om beide ambachtsheeren van hun rechten te ontzetten en het dubbele gehucht tot een enkele stad te vereenigen. Wat toen nog den geweldenaar mislukte, gelukte een halve eeuw later aan den wettigen vorst, nadat hij op rechtmatige wijze eerst het eene en toen ook het andere ambacht aan zich getrokken had. Aan Willem IV heeft de stad haar duurzaam bestaan te danken. En aan denzelfden ook den waterweg, waarvan de ontwikkeling van haar scheepvaart afhing. Tot op dezen tijd toch leidde naar den dam aan de Maas alleen de Rotte, en de Rotte was geen hoofdader van het handelsverkeer; dat was voor westelijk Holland alleen de Schie met haar vervolg in Delf en Leidschen Vliet (1). Zou Rotterdam worden wat Schiedam reeds meer dan een halve eeuw was, een plaats waar binnenvaart en riviervaart elkaar ontmoetten, dan moest het noodzakelijk in rechtstreeksche verbinding met de Schie worden gebracht. En waarlijk, twee dagen nadat de handvest was geteekend, waarin de Graaf aan de poorters van Rotterdam stadsrechten vergunde, ging zijn gebod aan de Heemraden van Schieland uit: »dat gi

---

(1) Van den weg langs Gouda zwijg ik thans; dat is een onderwerp op zichzelf.

onsen luden van onser poorten van Rotterdamme doet hebben eene opene vaert en eenen weg daerbi, streckende van Rotterdam tote in die Schie."

In die dagen werden zulke gunsten door de Graaflijkheid niet om niet verleend: er moest met klinkende munt voor betaald worden. In het Gemeentearchief berust nog de kwitantie van de honderd pond grooten, die 's Graven thesaurier bij deze gelegenheid van de Rotterdammers ontving. De som was niet gering voor dien tijd, maar wat er voor verkregen werd, was oneindig meer waard. De welvaart der burgerij lag er in opgesloten.

Het was ook geen onbeduidend werk, waartoe de Graaf bevel gaf. Om Rotterdam een open vaart tot in de Schie te bezorgen moest eerst een gracht worden gegraven van den dam (het midden van de tegenwoordige Hoogstraat) tot aan den Bloemersdijk; het is de Delftsche vaart met de Schiegracht tot aan de Heul. Heul, verwant met hol, is eigenlijk een opening in een dijk, waarover een brug wordt geslagen; gewoonlijk wordt de brug zelf zoo genoemd (1). Zulk een heul nu moest in den Blommersdijk worden gemaakt. Aan de andere zijde van den dijk behoefde, naar het zich laat aanzien, verder geen gracht gedolven te worden; men vond er een slingerende wetering, die slechts verdiept diende te worden, en die zich uitstrekte tot bij het dorp Schie, waar zij stuitte tegen weer een anderen dijk, de landscheiding namelijk tusschen het ambacht Schie en het waterschap Delfland. Ook deze moest doorstoken en van een heul voorzien worden. De Graaf wilde het zoo; de vaart, die hij verordend had, zou een opene zijn tot in de Schie toe. Van het misnoegen, dat de lieden van Delfland over het

---

(1) »Pons qui communius dicitur houla," lezen wij in een oorkonde van 1266: Oorkondenboek, II, nº. 149.

doorgraven van hun landscheiding ongetwijfeld aan den dag zullen gelegd hebben, vernemen wij niets. Wij kunnen het ons echter licht voorstellen. De landbouwers en de landeigenaars waren sterk ingenomen tegen het opensteken der waterkeeringen, in hun belang in der tijd aangelegd, ten gerieve thans van den handel. Een stellig gebod van den vorst was dan ook noodig om hun tegenzin te overwinnen. Zoo kan het ons niet verwonderen, dat de Graaf drie jaren later zijn bevel aan de Heemraden van Schieland met aandrang moest herhalen. Eindelijk zal er aan voldaan geworden zijn, en de landerijen, die verdolven moesten worden, tegen billijke schavergoeding aan de Rotterdammers zijn afgestaan. In 1358 wordt van de vaart, als in gebruik zijnde, gesproken en tevens van de sluizen in den dam, waardoor het overtollige water in de Maas werd geloosd.

Op deze wijs was het voor Rotterdam mogelijk geworden, met Schiedam mee te dingen. Wat van Delft en van hooger op naar de Maas kwam afzakken, kon te Ouwerschie even goed de vaart naar Rotterdam inslaan als de Schie naar Schiedam vervolgen. En nu verkeerde als haven aan de Maas Rotterdam in gunstigen toestand. Voor Schiedam slibde de rivier gedurig aan, er vormde zich een breed voorland, waardoor de haven telkens verlengd moest worden. Van dat gebrek bleef Rotterdam vrij; zijn haven mondde onmiddellijk in de Maas uit en werd door geen plaat, bij het uitloopen, belemmerd. Ook was de vaart naar Dordrecht, en verder zuidwaarts aan, aanvankelijk korter van Rotterdam uit dan van Schiedam. Alles werkte samen om aan de nieuwe stad de voorkeur der scheepvaart boven de andere te bezorgen. In bijzonderheden kunnen wij, bij gebrek aan bescheiden, de verandering der toestanden niet nagaan, maar in het algemeen bespeuren wij toch stellig genoeg, dat de ver-

houding tusschen beide mededingers zich gestadig ten voordeele van Rotterdam wijzigde.

Wat tot de snelle opkomst van Rotterdam bijzonder meewerkte, was de buitengewone verlevendiging van den handel en de scheepvaart in het algemeen juist in dat tijdperk. In de eeuwen die vooraf waren gegaan, toen de landbouw door de staatsmachten meer begunstigd werd dan de nijverheid en het verkeer, waren de rivieren ook meer als vischwater dan als waterwegen beschouwd. Omstreeks het midden der XIVe eeuw stak de Maas nog vol van zoogenaamde stalen, dat zijn palen, waaraan de visschers hun netten bevestigden, die, toen de vaart nog zeldzaam was, ook waarlijk meer voordeel aan het algemeen dan ongemak bezorgd zullen hebben. Maar naarmate de handel zich uitbreidde en de scheepsbeweging drukker werd en in belangrijkheid de vischvangst overtrof, moesten die stalen hoe langer hoe hatelijker worden in de oogen der kooplieden en reeders, die bij de regeering wegens hun welstand en vermogen hoog stonden aangeschreven en invloed bezaten. Nu kenteekent het den tijd, waarin Rotterdam zijn stadsrechten en tevens zijn open vaart naar de Schie verkreeg, dat de Graaf toen ook een scherp besluit uitvaardigde tegen den hinder, dien de vischstalen aan de riviervaart berokkenden. Als reden wordt in zijn bevelschrift onder andere opgegeven, dat de kooplieden, die den stroom bevaren en 's Graven tollen betalen, wegens die stalen (welke bij laag water zeker moeilijk te mijden geweest zullen zijn) nacht en dag in gevaar van hun goed en hun lijf verkeeren, terwijl het toch de plicht der regeering is den stroom vrij en open te houden en te veiligen. Weshalve de Graaf aan zijn poorters van Dordrecht, Rotterdam en Schiedam — let wel: Rotterdam wordt al voor zijn ouderen mededinger genoemd — verlof en zelfs bevel

geeft om overal in de rivier de stalen op te trekken en uit te doen, zonder zich om iemands tegenspraak te bekreunen. Heeft zich hierover iemand te beklagen, hij wende zich tot den Graaf, die zich voorbehoudt zelf in dezen recht te doen (1).

Maatregelen als deze bewijzen dat de maatschappij een gewichtige verandering ondergaat, dat de handel een algemeen belang is geworden, hetwelk nevens dat van den landbouw recht heeft gekregen op de bescherming der landsregeering. Een koopstad, die juist onder deze omstandigheden ontstaat en opkomt, verrast ons niet als zij buitengewoon snel zich uitbreidt en in beteekenis toeneemt. Dat Rotterdam reeds in 1358, geen twintig jaar nadat het stad geworden was, zijn grenzen reeds in het aangrenzende ambacht uitzette, kan ons uit dien hoofde ook niet verwonderen. Uit alles blijkt dat de stad in de XIVe eeuw een tijdvak van bijzonderen voorspoed beleefde.

Ook heeft het niet aan een poging ontbroken van naijverige buren om dien voortgang te fnuiken. Wij hebben het gezien, de welvaart der stad hing voornamelijk af van haar open kanaal naar de Schie, die het mogelijk maakte dat de binnen- en de buitenvaart elkander aan haar dam ontmoetten. Welnu, tegen het einde der eeuw waren de Heemraden van Delfland er op uit om dat kanaal weer te sluiten en de heul in hun landscheiding toe te dammen, in het belang van het platteland en van den landbouw, gelijk zij althans voorgaven.

Weer hebben wij ons in dit geval over de schaarschheid onzer bescheiden te beklagen. Van al de machinatiën, die vooraf zullen gegaan zijn, hooren wij niets; plotseling in 1375 verschijnt een Graaflijk besluit — het

---

(1) Van Mieris, II, bl. 646.

is Albrecht van Beieren die dan regeert — om de doortoge of doortocht te Ouwerschie in een overtoom of overtocht te veranderen. Als beweegredenen worden opgegeven de groote schade en verderfenisse van Delfland en de dringende klachten van de goede lieden van den lande, alles ten gevolge van de heul, die in de landscheiding bij Ouwerschie is gedolven, ter plaatse waar in der tijd een »heele watering" placht te wezen. Die heul, wordt verder gezegd, is buiten wille en consent der Heemraden en der lieden van Delfland geopend en beschaadt en verderft hen grootelijks. Op hun klachten heeft de Graaf de Heemraden in zijn Raad ontboden en hooren bewijzen, dat de bedoelde heul binnen hun schouw (hun rechtsgebied) ligt, en daarom volgens landrecht ook niet buiten hun consent gemaakt had mogen worden. Redenen waarom de Vorst thans de Heemraden machtigt en hun beveelt, dat zij de heul, voor zoover het hun op hun eed in het belang van hun waterschap noodig dunkt, »uit de put keuren" en toe doen dammen, en door een overtoom vervangen. De schuiten, die zich dan daar zullen laten overhalen, zullen even veel verschuldigd zijn als zij voor gelijken dienst aan den Hinderdam benoorden Delft plachten te betalen, en de Heemraden zullen dat geld ontvangen en te koste leggen aan hun dijken, sluizen en overige werken.

Stellig wordt het niet gezegd, maar de bewoording maakt het waarschijnlijk, dat het stoppen van die heul voor Delfland eenigszins moest goed maken wat het laten vervallen van den Hinderdam, in het belang van de scheepvaart van Delft, juist in dezen tijd verkorven had. Er wordt van het overhalen aan dien dam gesproken als van iets dat voorheen placht te geschieden (1).

(1) Vgl. ook de handvest van Karel den Stoute, bij van Bleyswijck, bl. 89 vlg.

Wij kunnen ons voorstellen, hoe de Rotterdammers te moede zullen geweest zijn, toen hun dit genomen besluit van den Landsheer ter ooren kwam. Maar de geschiedenis weet er ons niets van te verhalen. Geen kroniek heeft er ons de herinnering aan bewaard. Aan het bevel is voldaan, dat weten wij ten minste, de heul is in een overtoom veranderd, en daaruit kunnen wij met zekerheid besluiten dat de vaart op Rotterdam, ten voordeele van die van Schiedam, niet weinig benadeeld zal wezen. Als de schuiten, die van voorbij Delft afkwamen, te Ouwerschie te kiezen hadden, of zij onverlet naar Schiedam wilden doorgaan, of zich in de vaart naar Rotterdam langs den overtoom tegen betaling laten oversleepen, behoeven wij niet te vragen wat de meesten verkozen zullen hebben. De dam te Ouwerschie moest op den duur de schippers en de kooplieden van Rotterdam naar Schiedam verjagen. Dat kon niet uitblijven.

Maar wat de Graaf ter liefde der Delflanders had verordend, kon hij zelf ter liefde der Rotterdammers herroepen, en aan de laatsten stonden dezelfde middelen van overreding ten dienste, waaraan de eersten waarschijnlijk hun welslagen verschuldigd waren. Voor geld was veel te koop in dien tijd. Of het geld ook hier den doorslag gegeven heeft, weten wij niet. Wij kunnen slechts vermoeden, dat het althans een der middelen van overreding zal geweest zijn, die door partijen werden aangewend; de toedracht der zaak blijft in het duister schuilen; alleen de uitkomst is ons bekend. Vijf jaren na het uitvaardigen van 's Graven eerste bevel volgt het tweede, dat het eerste te niet doet. De Graaf, zoo zegt hij thans, had zich door de goede lieden van Delfland laten overreden, dat het den landen van groot nut zou zijn, als men de heul te Ouwerschie dichtdamde; maar bij onderzoek was nu gebleken, dat het den gemeenen

lande en hem, den Graaf, zelven voordeeliger en beter is, dat daar een open heul ligt als er placht te liggen; weshalve hij voor zich en zijn nakomelingen den poorters van Rotterdam en hun nakomelingen veroorlooft weg te doen de windassen, die thans te Ouwerschie staan en de heul te herstellen en van nu voortaan te onderhouden.

Geen twijfel, al wordt er ons weer niets van gezegd, of de Rotterdammers onverwijld van deze vergunning gebruik zullen gemaakt hebben. Ditmaal was het bevel niet, zooals het vorige van het graven der vaart, aan de Heemraden van Schieland gericht, het was hun zelf gegeven, en zij behoefden niemands tusschenkomst om het werk, waaraan hun welvaart zoo grootelijk gelegen was, ten uitvoer te brengen. Gelukkig voor hen had de stoornis der scheepvaart op hun stad te kort geduurd om die voor goed naar Schiedam af te leiden. Van de tijdelijke schade zullen zij spoedig tot volledig verhaal zijn gekomen. Een groot gevaar was nog juist bij tijds afgewend.

Maar het duurde niet lang of een ander, van niet minder beteekenis, kwam hen opnieuw bedreigen. Het machtige Delft, toen nog steeds veel machtiger en aanzienlijker dan Rotterdam, bloeiend door zijn weverij en vooral door zijn brouwerij, waarvan de bieren over gansch Holland bijzonder getrokken waren — Delft wenschte een eigen haven aan de Maas te stichten en van daar uit zijn waren, en tevens die welke van boven af zijn grachten door kwamen, uit te voeren naar het Zuiden. Een geduchte concurrent voor Rotterdam, dat rijke, machtige Delft!

Wij kunnen kwalijk het vermoeden, dat zich opdringt, van ons weren, dat er tusschen dit plan der Delvenaars en de voorafgaande poging der Heemraden van Delfland, om de heul te Ouwerschie te stoppen, verband heeft be-

staan. Voor den handel van Delft, voor den uitvoer zijner bieren, was het stremmen van de vaart naar Rotterdam op zich zelf oogenschijnlijk nadeelig. Het minder goed gelegen Schiedam in de hand te werken, zal ook wel niet in de bedoeling gelegen hebben. En dat de Heemraden tegen het belang der hoofdstad van hun gebied en zonder voorweten van haar regeering in dezen geijverd zouden hebben, laat zich kwalijk onderstellen. Alles verklaart zich daarentegen op het best, als wij aannemen dat de stad reeds met haar plan van een eigen haven omging, terwijl de Heemraden bewerkten dat de vaart naar Rotterdam werd gestremd. Naar de toenmalige staathuishoudkunde werd de bloei van den een het zekerst op den ondergang van den ander gesticht.

Hoe dit zij — want het is slechts een gissing die ik hier voordraag — door de teleurstelling, die de Heemraden ondervonden, en door de eindelijke overwinning, die de Rotterdammers behaalden, lieten zich in alle geval de wakkere regenten van Delft niet ontmoedigen. Nog eer de eeuw geheel verstreken was, vroegen en verwierven zij van nog altijd denzelfden Graaf Albrecht de vergunning, om van Ouwerschie uit een derde vaart naar de Maas te graven, en aan het eind daarvan tot berging van schepen een kolk of kleine haven aan te leggen. Het geeft een hooge gedachte niet slechts van den moed en den ondernemingsgeest, maar ook van de macht en welvaart der Delftsche burgerij en van haar regeering, dat zij een voor dien tijd zoo groot en kostbaar werk aandurfden. Spijtig dat wij alweer van de toedracht der zaak zoo goed als niets weten. Geen kroniekschrijver heeft ons den voortgang van het werk beschreven en verhaald, hoe men de hindernissen te boven kwam, die zich zeker menigvuldig hebben voorgedaan. De vergunningsbrief, die een kort bestek van het werk bevat, is tot ons gekomen en zoo

ook een paar koopbrieven van benoodigde landerijen; maar dat is alles. Een opzettelijk ingesteld onderzoek in Rijks- en Gemeentearchieven heeft mij niets nieuws opgeleverd. Zoo moeten wij ons behelpen, en uit de van ouds bekende bescheiden zorgvuldig alles halen wat zij leerzaams behelzen.

Als plaats voor de nieuwe haven was een uiterwaard gekozen, die tot het ambacht van Schoonderloo behoorde, op geringen afstand ten westen van Rotterdam gelegen.

Schoonderloo was een overoude plaats, veel ouder dan de steden tusschen welke en onder wier rook als het ware het lag. In 1250 komt het nevens Matenesse voor als een plaats aan de Maas (1) en in 1274 wordt van zijn pastoor gewag gemaakt (2); wij hebben het ons dus als een dorp met een eigen parochiekerk voor te stellen, aan den Maasdijk gebouwd en de kern van een uitgestrekt ambacht, dat door het aanslibben van voorland buitendijks nog aanmerkelijk toenam. Van dat ambacht weten wij dat het doorsneden of begrensd werd door een waterweg, die de Hoydrift heette en zich met een sluis in de Maas ontlastte. De opbrengst der visscherijen aan de sluis en in de wetering worden in de Graaflijkheidsrekeningen als afzonderlijke posten vermeld (3), een bewijs dat het water van nog al beteekenis moet geweest zijn. Denkelijk hebben de Delvenaars bij het bepalen van de richting

---

(1) Oorkondenboek, I, n°. 501. In de oudste, nog niet gedrukte, rekening van Dordrecht, (de oudste, zoover ik weet, van eenige Hollandsche stad) van 1285, vinden wij de kosten vermeld, »doe men den Grave (Floris V) vorde met eenen coeghe te Scoenreloo."

(2) Kronijk van het Historisch Genootschap, XIII, bl. 173. In 1331 wordt van ecclesia parochialis de Scoenrelo melding gemaakt; zie Historiebladen, Kroniek, bl. 52.

(3) I, bl. 210, 211; II, bl. 29, 132.

hunner vaart met deze omstandigheden rekening gehouden, en de Hoydrift in de gracht betrokken. Tegenwoordig is althans van het water geen spoor meer te bekennen. Het kan evenwel ook zijn, dat ten gevolge van het graven der vaart de bodem van de Hoydrift droog is geloopen. Veel later, in de XVIIe eeuw, vinden wij als domein vermeld »twee morgen lands, gelegen in Schoonreloo, genaamd de Hoydrift (1)." Dit schijnt de gissing te bevestigen.

Tot tweemaal toe moest ten dienste der vaart een dijk worden doorgegraven. Al dadelijk bij Ouwerschie de dijk van de Schievaart; daar werd een heul, van een schotdeur voorzien, verordend. Van meer belang was aan het andere einde het doorgraven van den Maasdijk of Zeedijk, op den oosthoek van dat gedeelte dat als Matenesserdijk bekend stond; daar werd een sluis vereischt, »alsoo sterk ende vast," zegt de Graaf, »datter ons land wel mee beschermd is." Buiten 's dijks in het voorland liep de vaart voort tusschen eigenlijk Schoonderloo en het zoogenaamde Nieuweland tot in de Maas, waar een kolk werd aangelegd, een bergplaats voor de rijnschepen, die men er wachtte.

Het werk schijnt voorspoedig en binnen betrekkelijk korten tijd volbracht te zijn. Al mocht Rotterdam het willen, het schijnt niet bij machte te zijn geweest om het te storen. Van een rechtstreeksche poging daartoe hooren wij ook niets; van een zijdelingsche gewaagt een overlevering, die, zoo ver ik weet, het eerst door van Spaan is geboekt (2). Wat zij verhaalt, komt hierop neer. De vaart doorsneed onder meer andere paden ook het uitpad van het kasteel van Spange naar den Beukelsdijk,

---

(1) Resol. der Staten van Holland 1617, bl. 118.

(2) Beschryvinge der stad Rotterdam (3e druk), bl. 193.

en ten gerieve van de aanzienlijke bewoners van dat huis, hadden de Delvenaars toegestaan, dat daar ter plaatse een houten (en denkelijk beweegbare of anders bijzonder hooge) brug gelegd was. Die brug nu, of beter gezegd het recht om daar een brug te houden, hadden de Rotterdammers getracht te koopen, met het plan om dan in plaats van de houten een lage steenen brug te bouwen, die de vaart afsloot. Maar hun toeleg was ontdekt en mislukt, en Delft had bij tijds voor zich het gevaarlijke recht van den eigenaar afgekocht. Naar gewoonte bepaalt deze overlevering geen tijd: het kan zijn en het is zelfs waarschijnlijk dat zij een gebeurtenis van later tijd op het oog heeft. Maar dat al bij het eerste aanleggen van de vaart een soortgelijke toeleg bestaan heeft, is op zich zelf niet onwaarschijnlijk en wordt eenigermate bevestigd door een brief van Albrecht van Beieren, iets later, in 1394, ten behoeve van Delft uitgevaardigd (1), waarin bepaald wordt, dat over de haven en vaart niet meer bruggen wezen zullen dan de brieven, die hiervoor oorspronkelijk aan Delft gegeven zijn, inhouden en begrijpen. Welke bepaling mijns inziens duidelijk wijst op pogingen, van wie dan ook, om de vaart al dadelijk door een of meer bruggen te belemmeren, en tevens getuigt van de zorgvuldigheid der Delvenaars, die zich een wezenlijk open vaart tot aan de Maas wisten te verzekeren.

Op deze wijs werd Delft een Maasstad, even als eeuwen te voren Athene door zijn lange muren zich tot een Zeestad gemaakt had. De dijken aan weerskanten van de vaart omsloten een gebied, waarover alleen de stadsregeering te zeggen had, en binnen honderd roeden aan elke zijde mochten geen vreemdelingen zich vestigen,

(1) Bij Meylink, Delfland, Bijl. no. 57.

en geen ander bedrijf dan landbouw en veeteelt geoefend worden.

Er valt niet aan te twijfelen, dat de nieuwe haven aanvankelijk aan het doel der stichters beantwoord heeft. Hoe karig ook de bescheiden blijven zijn, uit onmiskenbare teekenen blijkt haar toenemende bloei. Na weinige jaren, in 1410, bestond er reeds aanleiding om van de Heemraden van Schieland verlof te vragen tot het aanleggen van een nieuw verlaat, hetgeen tevens het leggen van een stuk nieuwen dijks meebracht, en dat verlof werd ook verkregen (1). Een kostbaar werk, dat van de levensvatbaarheid der gansche onderneming een gunstige getuigenis aflegt. Nog duidelijker in den zelfden zin spreekt het stichten van een kapel voor de havenbewoners, hetgeen reeds vóór 1416 geschied moet zijn, want in dat jaar verbond de stadsregeering er reeds een kapelerie aan (2). Dat alles is te opmerkelijker omdat, gelijk wij zagen, het nabijgelegen dorp Schoonderloo, in welks parochie de haven gelegen was, insgelijks een kerk bezat, die echter van nu af vervallen schijnt te zijn (3). Blijkbaar groeide van stonde af de nieuwe haven het oude dorp boven het hoofd.

Natuurlijk was het voornaamste vertier van de haven de handelsbeweging van de moederstad. Naar de particularistische begrippen van den tijd behoorden de Delvenaars, nu zij in het bezit van een eigen haven waren geraakt, zich van deze uitsluitend te bedienen, en had de stadsregeering het recht om haar burgers hiertoe te verplichten. Er bestaat een keur, die reeds in het oudste keurboek,

---

(1) Van Mieris, IV, bl. 149.

(2) Van Bleyswijck, bl. 297.

(3) Van Spaan zegt reeds, bl. 202: »Tot Schoonderloo zijn nog eenige overblijfsels van een vervalle kerk te zien."

dat tot ons gekomen is, aangetroffen wordt (1), van dezen inhoud: »Voorts en moet niemand, die onze poorters zijn, geenrehande goederen uitvoeren in der Maze, noch van der Maze inbrengen, nergens doorvoeren noch overschepen, wat boven een halve last zwaar is, anders dan in die nieuwe Delfsche haven." Het is onzeker van welk jaar ongeveer deze keur dagteekent; maar dit is ook van ondergeschikt belang; want de geest, dien zij ademt, heeft van den aanvang af geheerscht en de handelingen der Delftsche burgers bestuurd. De handel van Delft werd van stonde aan over zijn eigen haven geleid. De Maassteden en Rotterdam in het bijzonder zullen dat tot haar schade ondervonden hebben.

Een tweede bron van bestaan opende voor de haven de visscherij, vooral de haringvisscherij, die juist in de XVe eeuw zich zoo machtig uitbreidde en zoo veel welvaart aan geheel Holland aanbracht. Wij weten dat Delfshaven daarvan rijkelijk haar deel kreeg. In zijn kolk vond een menigte van buizen des winters bergplaats. Reeds in het midden der eeuw werd het noodig op meerdere ligplaats voor eigenlijke handelsschepen te zinnen. De kolk was voor de toenemende drukte te eng geworden.

In een handvest van het jaar 1451 (2) vermeldt Philips van Bourgondie, de machtige en wijze vorst, die den burgeroorlog bedwongen en rust en veiligheid aan het volk verzekerd had, zoodat de bedrijven des vredes een nog ongekenden bloei genoten: hoe de burgers van Delft hem

---

(1) Het oudste der tot dusver bekende keurboeken van Delft, in de N. Bijdragen van Rechtsgel. 1882, XIII, § 7. Van Bleyswijck, die de keur ook kent, brengt ze tot 1460, wat mij te laat schijnt.

(2) Bij Meylink, Delfland, no. 61. Van Bleyswijck, bl. 77.

te kennen hadden gegeven, dat zij in goeden wille waren om ter vermeerdering des gemeenen oorbaars van hun stad aan te nemen de neringe en hanteeringe van ter zee te varen; om het welk te doen zij schepen behoeven zouden, daartoe dienstig en geschikt; welke schepen zij echter in hun haven niet zouden kunnen bergen noch leggen, want die daartoe veel te klein en te nauw was. Weshalve zij hem ootmoediglijk gebeden hadden hun verlof te geven om op hun eigen land een nieuwe haven te mogen aanleggen, en tevens om uitbreiding van het recht der stad (van de vrijheid der stad, zeide men toen) over een breeder strook langs vaart en haven dan zij tot nog toe bezaten.

Reeds bezaten zij sedert eenige jaren stadsrecht over een breedte van veertien roeden ter weerszijde van hun vaart. Jan van Brabant, de gemaal van vrouw Jacoba, had hun dit in 1425 verleend (1), met dien verstande dat degenen, die binnen die grenzen woonden of er zich neerzetten, burgerrecht van de regeering der stad verwerven konden, en dan ook vrijheid bekwamen om er de bedrijven te oefenen, die alleen aan stedelingen vergund en op het platte land verboden waren. Dat recht verlangden zij thans over een aanmerkelijk grootere uitgestrektheid te bekomen.

Zoowel het eene als het andere verzoek verklaarde de Goede Philips in te willigen. Hij vermeerderde de vrijheid der stad over nog dertig roeden aan weerskanten van de vaart en de haven, buiten de reeds verkregen veertien roeden, en vergunde haar erbinnen een nieuwe haven te maken, en er tevens huizen te bouwen, zoodanige en zoovele als haar zou goed dunken, om er hen die zich op de zeenering wenschten toe te leggen,

---

(1) Van Mieris, IV, bl. 761.

te doen wonen en er hun gading en gerief te doen hebben.

Zoo verkreeg Delfshaven eerst de noodige ruimte om zich uit te breiden, en de middelen om zijn bestaan te ontwikkelen. Want dat van 's Graven vergunning terstond gebruik is gemaakt, valt niet te betwijfelen. Aan het eind der eeuw verkeerde de haven in een bloeienden toestand, toen helaas de burgeroorlog, die na den dood van den laatsten Bourgondischen Hertog, op het slagveld van Nancy, met vernieuwde hevigheid was uitgebarsten, het jammerlijk in zijn gestadigen vooruitgang kwam stuiten. Jonker Frans, het hoofd der Hoeken, maakte zich in 1488 bij verrassing van Rotterdam meester en bezocht van daar uit met plundering en brand den ganschen omtrek. Natuurlijk was Delfshaven een der eerste plaatsen, die aan de beurt kwamen. Den 18en December overweldigde het een bende Hoeken en stak den rooden haan in de talrijke schepen zoowel als in de huizen. Toen dat roofgespuis rijk met buit beladen naar Rotterdam terugtrok, liet het niets dan rookende puinhopen achter. De schade bij deze gelegenheid geleden, en die zij gaarne op de Rotterdammers zouden hebben verhaald, begrootten die van Delft later op niet minder dan 12000 kroonen (1).

De omvang van den ramp leeren wij het duidelijkst kennen uit de klachten der Delvenaars zelf aan de commissarissen, die in 1494 overal in Holland naar den staat van het vermogen kwamen informeeren, ten einde een nieuwe billijkere verponding voor te bereiden. Zij verklaarden aan dezen, dat de haven met haar sluizen, spoien en hoofden, grondeloos door den oorlog verdor-

---

(1) K. van Alkemade, Rotterdamsche heldendaden, 1724, bl. 100, 339.

ven was, en dat het herstel thans zwaar op haar financiën drukte. Met de haven was de welvaart vernield, die vroeger onder het krachtige bestuur der Bourgondische landsheeren genoten was, toen de burgers oostwaarts en westwaarts, op Frankrijk en Engeland en het Noorden, koophandel dreven en met buizen ter haringvaart voeren, welke buizen en nering (zoo klagen zij nog eens) overmids den oorlog en het verbranden van hun schepen in de Delftsche haven en in de vaart bij Ouwerschie en elders, hun gansch en al ontgaan zijn (1).

Met de verovering van Sluis, de laatste wijkplaats der Hoeksche opstandelingen, in 1492, werd de burgeroorlog voor geruimen tijd gedempt en een tijdvak van betrekkelijke rust en voorspoed geopend. Toen in 1515 opnieuw commissarissen voor de verponding in Holland rondtrokken en zich op den staat der steden en dorpen informeerden, bevonden dezen dat het volk zich blijkbaar weer tot meerder welvaren verhief. Ook Delft, hoezeer het nog klaagde, was toch ontegenzeggelijk vooruitgegaan. Van zijn scheepvaart en van zijn visscherij wordt geen gewag gemaakt, maar aan de haven, waar die bedrijven thuis hooren, zijn toch de huizen herbouwd en de inwoners teruggekeerd en natuurlijk weer aan den arbeid gegaan, waarvan zij leven moeten. Er zijn dan, naar de opgaaf van den havenmeester, 117 meest onaanzienlijke huizen, en naar die van den pastoor omtrent 300 communicanten, hetgeen een totale bevolking van 400 à 450 ingezetenen doet veronderstellen. Màar, als wij de lieden gelooven mogen, is dat getal in de laatste acht of tien jaren ongeveer hetzelfde gebleven. Er is geen meerdere vooruitgang te bespeuren,

Bijzonder merkwaardig is de reden die daarvoor door

---

(1) Enqueste upt stuck der verpondinghe, bl. 263.

den havenmeester wordt opgegeven: »want de stede van Delft en wil niet gedoogen dat men aldaer timmert (1)." Dit is de eerste bekentenis, die mij is voorgekomen, van een fout, uit verkeerd begrepen eigenbelang door de stad begaan, waaraan naderhand door verlichte en zaakkundige mannen de achterlijkheid van Delfshaven hoofdzakelijk geweten wordt. Hoewel de haven eigenlijk en rechtens een deel, een kwartier der stad uitmaakte, werd zij toch veeleer als een bezitting van de stad beschouwd, die niet zoozeer naar haar eigen belang als naar het belang der bezitster beheerd moest worden. Zij mocht zeker tot een matige welvaart gedijen, het was zelfs zeer gewenscht dat zij dat deed, maar niet in die mate dat haar afhankelijkheid erdoor verminderd zou worden. Als wij het kleine met het groote vergelijken mogen, kunnen wij zeggen dat de stad de haven beschouwde en behandelde, zooals het moederland de koloniën. De haven bestond niet om zich zelf, maar om de stad; de voordeelen die het bedrijf in de haven opleverde, mochten en moesten, zoo veel doenlijk was, dienstbaar worden gemaakt aan de eigenlijke burgers, die in de oude stad leefden en uit wier midden de regeering voortkwam, die zoowel de haven als de stad bestuurde. De stad had de bevoegdheid om aan de haven allerlei stedelijk bedrijf, allerlei fabrieken te vergunnen, maar ook, als hun dat beter docht, te verbieden: de handvest van Philips den Goede, hier boven aangehaald, machtigde haar daartoe. Wij kunnen derhalve verwachten dat onder de heerschappij der bekrompen begrippen, die omtrent de huishouding van een staat en van een stad toen ter tijd algemeen gekoesterd werden, kleingeestige zelfzucht de stadsregee-

(1) Informacie upt stuck der verpondinghe, bl. 336.

ring gedreven zal hebben tot maatregelen, die het ontluiken der welvaart aan de haven stremden.

Met kennis van zaken beschrijft ons in 1667 Van Bleyswijck, de auteur van de verdienstelijke »Beschryvinge der stadt Delft", de politiek van de stad ten opzichte der haven, aldus (1): »Een fout, die ons tot bijzonder nadeel verstrekt heeft, is hierin gelegen dat men onzen medeburgers op de Haven nooit genoegzame liberteit heeft gelieven te geven, maar altijd meer dan ons zelf onder subjectie heeft willen houden, veel min aldaar iets willen toestaan wat men hier niet toestond, uit vrees dat onze burgers en ingezetenen, die de meeste reeding ter zee deden, derwaarts trokken tot ons nadeel, en Delfshaven, vermits haar geschikte gelegenheid aan de Maas, mettertijd grooter werd dan haar moeder en boven deze ging uitsteken. Uit dat inzicht heeft men altijd gepraktiseerd om de koopmanschap hier te houden en het overloopen naar de Haven, zoo veel doenlijk was, te beletten. Niemand vermocht daar te timmeren zonder speciaal consent van onze Magistraat of huizen te bouwen anders dan hun Achtbaarheden goeddocht: er werd een zekere maat vastgesteld waarboven men zijn timmerage niet mocht optrekken, en soortgelijke servituten meer. Later bij het toenemen van den handel in de naburige steden en bij het vervallen onzer brouwerijen, wilde men niet veroorloven dat velerlei trafieken, aan den zeehandel dependeerende, en die tot dien tijd toe hier in de stad waren gepleegd geworden, op de Haven mochten worden geëxerceerd, alhoewel de reeders die zulks alleenlijk tot meerder gemak van hun navigatie zeer instantelijk verzochten, aanboden toch hier metter woon te blijven; maar men verstond dat alle nering en handteering, die tot nog toe

(1) Beschryvinge der stadt Delft, 1667, bl. 741.

binnen het eigenlijk gebied van de stad geoefend waren geworden, hier als nog wel konden blijven. Waarmee men zeer bedrogen is uitgekomen." — Tot zoo ver Van Bleyswijck.

Dat de onverstandige staatkunde, die hij zoo treffend teekent en als het ware brandmerkt, reeds van de dagen van Karel V, zoo niet van vroeger, dagteekent, heeft ons de korte, maar veel beteekenende zinsnede, die ik uit de Informacie van 1515 aanhaalde, geleerd. Maar zij kwam eerst volkomen in zwang, nadat de opstand tegen den Spaanschen landsheer gelukt en in plaats der monarchie een republiek in Holland gevestigd was, waarin de steden het hoogste woord voerden. Eerst van toen af werd de afstand tusschen de regeerende steden en alle kleinere steden en dorpen, die geen stem in staat hadden, onmetelijk groot. Op het voordeel der regeerende was de handelwijs van deze jegens de ondergeschikte geheel en al aangelegd. Daarmee was een verhouding, als reeds tusschen Delft en Delfshaven bestond, in volmaakte overeenstemming. Het kon niet anders of deze moest thans door het algemeen heerschende systeem te meer worden bekrachtigd. Delfshaven werd waarlijk de vasal van Delft.

Daarmee is echter niet gezegd dat de vasal niet weerkeerig voordeel trok uit zijn ondergeschiktheid aan een machtig en invloedrijk lid der regeering. Integendeel; toen Delft overeenkomstig zijn aanzien de zetel werd van een der kamers van de Oost-Indische Compagnie, werd de Haven dien ten gevolge begunstigd met een groote scheepstimmerwerf en naderhand bovendien met een Oost-Indisch zeemagazijn. Uit de Noordsche Compagnie en de walvischvangst, waaraan de rijke Delftsche kooplieden deel namen, vloeide voor de Haven en ook voor Schoonderloo, waarover de stad al sedert 1555 het

ambachtsheerlijk recht had verworven, ook de nering van het traankoken voort, die de zindelijke stad haar gaarne overliet (1). Meer andere voordeelen werden haar door deze gegund. In 1601 reeds werd het aanleggen van scheepstimmerwerven ter reparatie, en in het algemeen tot het bouwen van schepen voor de visscherij en de vaart, veroorloofd, »mits" — de voorwaarde is nog opmerkelijker dan de vergunning zelve — »mits toeziende dat Delfshaven niet al te zeer toenam" (2).

Wie dus angstvallig waakt dat hem de zijnen niet boven het hoofd groeien, blijkt doorgaans ten laatste niet zoo zeer voor zich zelf als voor zijn buren gezorgd te hebben. Zoo is het ook met Delft uitgekomen. De Delfshavenaars waren niet aan den grond gebonden; het stond hun vrij te verhuizen, als zij elders beter dan in hun geboorteplaats aan den kost komen of er meer naar hun zin leven konden. Van die vrijheid hebben niet weinigen bij verschillende gelegenheden gebruik gemaakt. Vooral Rotterdam verstond de kunst om de ontevredenen aan te lokken. Een enkel geval als proeve. In 1638 had reeds langen tijd kerkelijke tweespalt in de gemeente geheerscht, en werd eindelijk door de classis ten voordeele der rechtzinnigen uitspraak gedaan. Op het vernemen dier beslissing verzamelden zich de voornaamste der misnoegden en stevenden met zes en dertig buizen naar Rotterdam, dat hen met open armen ontving en aan hun wenschen gereedelijk voldeed (3).

Op dien tijd, in de eerste helft der XVIIe eeuw, was het al een uitgemaakte zaak dat Rotterdam van de

---

(1) Van Spaan, bl. 202.

(2) F. J. Kleijn, Beschrijving en Geschiedenis van Delfshaven (eigenlijk meer nuttige bouwstof tot zulk een geschiedenis), bl. 47.

(3) Kleijn, bl. 69.

mededinging van Delft en Delfshaven niets te duchten hàd. Er is een gezegde in herinnering gebleven, dat de landsadvokaat Van Oldenbarnevelt in den mond placht te hebben. Hij was vroeger pensionaris van Rotterdam geweest en dus van nabij en grondig met de toestanden en belangen der stad bekend. »De preciesheid van die van Delft (placht hij te zeggen) en de schaarschheid van die van Schiedam hebben Rotterdam groot gemaakt (1).” Wat hij onder de preciesheid der Delvenaars verstond is, na hetgeen wij van hen hebben waargenomen, duidelijk genoeg. Maar wat hij bedoelde met de schaarschheid, waarvan hij de Schiedammers beschuldigde, behoeft daarentegen eenige verklaring.

In de taal van zijn tijd, dit vooreerst dient men te weten, beteekent schaarschheid wat wij schrielheid noemen, te ver gedreven zuinigheid. Van dat gebrek nu beschuldigde een toen wel bekend spreekwoord de eerzame Schiedammers. »Schiedammertje droogbrood” noemde men ze schertsend. En dat het verwijt, hetwelk de beschuldigden desverkiezende ook als een lofspraak op hun weeldelooze leefwijs konden opvatten, niet geheel onverdiend was, getuigt van de stadgenooten en vereerders zijner hooggeprezen Liedewijde de schrijver van het Roomsche Martelaarsboek, Pieter Opmeer (2). Dat is dus de schaarschheid van die van Schiedam, waarvan Oldenbarnevelt spreekt. Als wij hem zullen gelooven, werd door deze eigenschap ook de handelspolitiek der stad beheerscht. Zij schroomde uitgaven te doen, die onvermijdelijk waren, indien zij met haar meer ondernemende en minder karige naburen van Rotterdam wilde meedingen. Zij liet haar haven door het aanslibben der

---

(1) Van Bleyswijck, bl. 744.
(2) Historia Martyrum, bl. 151.

rivier verondiepen en dolf geen nieuwe ter gelegener plaats, in afwachting van de scheepvaart, die zich eerst ontwikkelen zou als haar het noodige en nuttige ruimschoots werd aangeboden. Haar zuinigheid bedroog zoo doende inderdaad haar wijsheid; op gezag van Oldenbarnevelt nemen wij het gereedelijk aan. Niettemin heeft ook de lofredenaar van Rotterdam, Van Spaan, gelijk, als hij tegenover den landsadvokaat staande houdt (1): »ik meen veeleer dat wij de grootheid der stad aan haar welgelegenheid alsmede aan der inwoners onvermoeiden ijver mogen dank weten." Immers de fouten van anderen komen slechts ten goede aan hen die in staat zijn om er partij van te trekken, en die hun eigene belangen met beter verstand behartigen.

Gedurende de achttiende eeuw schijnt te Delfshaven even als op de meeste plaatsen van de Vereenigde Nederlanden de welvaart, die in de vorige eeuw verworven was, onverminderd bewaard, maar toch ook niet vermeerderd te zijn. Althans de bevolking werd aan het eind van het tijdvak op hetzelfde cijfer van 3000 begroot, dat zij in 1740 al bedroeg (2). Wel waren er in den laatsten tijd meer fabrieken van allerlei aard, inzonderheid branderijen, opgericht, maar de vaart was daarentegen afgenomen, ook ten gevolge van de breede zandplaat, die zich tusschen 1750 en '60 juist voor den ingang van de haven zoodanig verhief, dat zij het binnenkomen zelfs van weinig diepgaande vaartuigen moeilijk maakte en haast verhinderde. De scheepvaart verplaatste zich hoe langer hoe meer van Delfshaven naar Rotterdam, waar overigens toen ter tijd ook op geen algemeenen vooruitgang te roemen viel. Het was voor ons vader-

(1) Bl. 204.
(2) Tegenwoordige Staat, XIV, bl. 440; Kleijn, bl. 197.

land een tijd van stilstaan, van behouden zonder aanwinnen.

Onder deze omstandigheden sloeg de revolutiegeest van Frankrijk ook naar Nederland over, waar bij de burgerij al sedert jaren misnoegen met het bestaande en begeerte naar radicale veranderingen gedurig veld had gewonnen. Als met één slag werden al de bestaande en van ouds hergekomene inzettingen omvergeworpen en geheel nieuwe toestanden, in naam der vrijheid en gelijkheid, geschapen.

Delfshaven verbrak, geheel in overeenstemming met dien tijdgeest, de banden die het nog steeds aan Delft verbonden hielden en, wij kunnen het niet ontkennen, in zijn vrije beweging al te zeer belemmerden. Nauwelijks was de Prins-stadhouder uit het land vertrokken, en waren de Fransche broeders er aangekomen, of er vormde zich op de Haven een krijgsraad, die in plaats van het oude, van Delft afhankelijke, bestuur een provisioneelen Raad van enkel ingezetenen deed aanstellen, welke weldra met vergunning der Representanten van het volk van Holland door een Municipaliteit werd vervangen. Zoo was de zelfstandigheid gewonnen en gewettigd voor goed.

Want de tijd van reactie, die weldra aanbrak en, in den loop van 1802, de Haven weer met Delft vereenigde en de oude verhouding herstelde, kon uit den aard der zaak niet aanhouden. Er bestond voor zulk een aaneenkoppeling geen voldoende reden meer. Zij duurde echter nog voort zoo lang de Nederlandsche staat zèlf een schijnbaar zelfstandig bestaan voortsleepte. Zoodra echter het Fransche Keizerrijk Nederland in zich had opgelost, greep een nieuwe, naar vaste en redelijke beginselen ingerichte hervorming der in menig opzicht verouderde en hinderlijke toestanden plaats. Daartoe behoorde ook de afscheiding van Delfshaven van Delft, en de vereeniging

der Haven met het aangrenzende Schoonderloo tot ééne gemeente. Een verandering die een zoo onmiskenbare verbetering was, dat zij den val van het Keizerrijk overleefde en door de regeering van Koning Willem I bestendigd werd.

Dus trad Delfshaven onder gunstige omstandigheden als een zelfstandige plaats, die zich naar haar eigen belang besturen kon, het nieuwe tijdvak onzer geschiedenis in, dat voor het land in het algemeen genomen een tijd van zeldzamen voorspoed en welvaart geweest is. Maar wie zich gevleid mag hebben, dat met dien algemeenen vooruitgang ook de thans vrije Haven gelijken tred zou houden, werd bitter teleurgesteld. De stad, want dien eernaam en rang wist zij zich in 1825 te verwerven, bleek te lang aan den band geloopen te hebben en thans te zwak te wezen om op eigen beenen te staan. In de schaduw van Rotterdam vermocht zij niet te groeien en te bloeien als haar nabuur. Ook werd haar het verlies niet vergoed, dat de opheffing van de Oost-Indische Compagnie in het begin van het revolutie-tijdvak aan haar welvaart had toegebracht. Meer en meer gevoelden de Havenaars, wat in 1841 hun Gemeenteraad openlijk betuigde, dat de ondervinding uitwees, hoe nadeelig de afscheiding van Delft werkte en hoe van het oogenblik, waarop deze haar beslag had gekregen, de achteruitgang dagteekende. De onvermijdelijke jaarlijksche uitgaven van bestuur en onderhoud overtroffen de mogelijke inkomsten aanmerkelijk; de schuld, die men, door den nood gedrongen, had moeten op zich laden, woekerde als een kanker voort. Aan eigen krachten overgelaten gevoelde zich de stad onmachtig om de hinderpalen uit den weg te ruimen, die de ontwikkeling van bedrijf en handel beletten, laat staan om nieuwe hulpmiddelen te scheppen, waarvan de nijverheid der ingezetenen zich zou kunnen

bedienen. Uit dien benarden toestand was slechts één uitweg te bedenken: de plaats moest afstand doen van de onafhankelijkheid, die haar zoo weinig nut en zooveel bezwaar had aangebracht, en zich oplossen in de machtige gemeenschap van Rotterdam, waaraan zij sedert de vereeniging met Schoonderloo paalde. In 1841 greep het Gemeentebestuur dat uiterste redmiddel als in wanhoop aan, en deed zelf aan de landsregeering het voorstel om zich met Rotterdam te vereenigen (1).

Het kan van achteren gezien verwonderen, dat dit aanbod bij de regeering van Rotterdam aanvankelijk geen gunstig gehoor vond. Want wie is thans niet overtuigd dat de vereeniging voor beide partijen gelijkelijk voordeelig moet zijn? Maar andere tijden, andere gedachten. Het Rotterdam van vóór 1848 was niet hetzelfde als het tegenwoordige van 1890. Ook op den weg van vooruitgang vallen de eerste stappen het zwaarst. In 1841 en eerstvolgende jaren was het inderdaad een zaak om tegen op te zien, zich te belasten met het onderhoud eener uitgestrekte gemeente, die zelf erkende dat haar lasten haar baten te boven gingen. Eerst moesten ondernemingen op kleiner schaal beproefd en met gewenschten uitslag bekroond worden, eer de moed hoog genoeg kon stijgen om ook het grootere bij de hand te durven nemen. Eerst nadat de oude stad aanmerkelijk uitgebreid en aan de overzij van de Maas, op het eiland waarvan zich de voorzichtigheid van het voorgeslacht al in de XVIe eeuw meester had gemaakt, een nieuw net van breede en grootsche havens aangelegd was, terwijl de verbeterde waterweg steeds voortging met meer schepen opwaarts te zenden dan de vervierdubbelde

(1) Een zeer belangrijk vertoog, gedrukt bij Kleijn, bl. 330 en vlg.

ruimte van reeden en havens bergen kon, was de tijd gekomen om aan de begeerte van Delfshaven te voldoen en den mededinger van voorheen als medewerker voor de toekomst op te nemen in de groote gemeente, die zich zoodoende eerst binnen haar natuurlijke grenzen tot een stad van den eersten rang vrij zal kunnen ontwikkelen.

VEREERINGE VOOR HET PRESENT VAN DE WERCKEN VAN ERASMUS.

Alsoo Pieter van der Aa, Boeckdruckker tot Leijden, alle de wercken van den beroemden Erasmus in tien volumina drukkende dat groote werck aen Burgermeesteren, mitsgaders den Pensionaris en den Secretaris van Burgermeesterskamer heeft opgedraegen en bereytz aen eijder van de selve drie volumina van de selve cierlijck gebonden vereert, hebben Burgemeesteren goet gevonden tot een recognitie aen de selve van der Aa toe te leggen veertien hondert gulden te weten acht hondert gulden uijt het particulier kasje van dese kamer, en ses hondert gulden bij ordonnantie van Burgermeesteren te behandigen als het werck volmaeckt sal sijn, geen deel eijmand gedediceert en de vereeringe van het gehele werck, op gelijcke wijse als de drie volumina, gedaen sal sijn, en datselve door den pensionaris sal geschieden ten welcken eijnde de voors. somme op sijn naem ter wisselbanck sal werden gestelt, en is by hem geschreven de missive hierna volgende Actum den 21 April a⁰. 1703, present. alle de Heeren, dempto J. Beijer (1).

---

(1) In margine leest men: Den 23 April 1703 heeft den heer Burgermeester J. Beijer met voor weten dese Resolutie is genomen, sig naeder met de selve geconformeert.

Missive.

Mijn Heer de Heeren Burgermeesteren hebben voor de veranderinge der magistrature goet gevonden te disponeren omtrent de recognitie UE: toe te leggen ter saacke van de dedicatie en vereeringe van ses Exemplaren van de wercken van Erasmus, wel aengaende de gemelte heeren aen UEd[t] hebben toegeleijt een somme van veertien hondert gulden albereijtz op mijn naem ter wisselbanck gestelt, met ordere van die aen UEd[t] te behandigen, wanneer het geheele werck sal sijn affgedruckt, geen deel aen eymand anders wie het oock zij gedediceert sal sijn, en ses exemplaren in Fransche banden even als de voorige aen de heeren aen wie de dedicatie geschiet sullen sijn gegeven. UE. kan dese missive als obligatoir bij sig houden. Waar mede etc.

In margine leest men nog:

Dewijl de ses exemplaren compleet de heeren aen wie het werk is gedediceert sijn ter hand gekoomen hebben de heeren Burgermeesteren den pensionaris Horenbeecq geordonneert de gemelte somme van veertien hondert gulden aen den gemelten van der Aa te laeten toekoomen; wyders is geresolveert nog drie exemplaren sullen werden genooten by de heeren S. Beijer, J. van Belle en G. Coolbrand ten tijde van dese genoome Resolutie geen Burgemeester sijnde geweest. Actum den 1 January 1707 present. alle de Heeren Burgermeesteren.

Den gemelten van der Aa heeft behoorlijcke quitantie van de gemelte *f* 1400 ontfangen te hebben, overgestiert, welcke quitantie berust in Burgermeesterskasse, den 7 Januari a[o] 1707.

Resolutiën en Dispositiën van Burgemeesteren van Rotterdam, reg. 2, fo. 71, in het Archief der gemeente.

ERASMIANA,

DOOR

Dr. J. B. KAN.

Mijn eerste opstel over den peter onzer school zal 12 jaar na zijn verschijnen in het *Rotterdamsch Jaarboekje* onveranderd herdrukt worden. Wel heb ik in dien tijd meer over den grootsten aller Rotterdammers geschreven, wel had ik gehoopt, uit dit alles nu een geheel te kunnen maken, vooral omdat sommige stukken in het Latijn gesteld en dus voor het groote publiek onleesbaar zijn, maar onder de auspiciën van onzen beschermheer is de omvang mijner werkzaamheden als rector zoo toegenomen, dat er van geregeld voortwerken aan dit omvangrijke onderwerp voor mij geen sprake kan zijn, voordat mij een otium, ik hoop cum dignitate, geschonken is.

Aan belangstelling in deze studiën heeft het mij waarlijk niet ontbroken. Het opstel is in het Fransch (1) en in het Duitsch (2) vertaald; onze Fruin (3) heeft het op enkele punten bestreden en de grootste kenner van Erasmus, Ad. Horawitz, heeft mij kort vóór zijn dood (6 November 1888) nog verzekerd, dat hij al meer en meer tot mijn gevoelen omtrent de onechtheid van de zoogenaamde auto-biographie overhelde.

---

(1) Bulletin du Bibliophile (L. Paul Delinotte), 1878, bl. 105.

(2) Bibliographie und Literarische Chronik der Schweiz (Dr. L. Sieber), 1878, nº. 3 en 4.

(3) Bijdragen voor Vaderl. Geschiedenis en Oudheidkunde, Nieuwe reeks, X, bl. 85.

Wordt mij tijd en gezondheid gegund, dan vul ik in den volgenden jaargang, uit de programma's onzer school en uit de *Nieuwe Rotterdamsche Courant.* aan, wat in dezen nog ontbreekt.

Hoc alumno Roterodamum oppidum se semper iactabit et doctis erit commendatum. Beatus Rhenanus.

I.

Erasmus, de grootste Rotterdammer, is in de Wijde Kerkstraat geboren en hij heeft zich bij zijn leven zoo verdienstelijk gemaakt, dat voor hem op de markt een standbeeld is opgericht: daar leest hij in een groot boek en van dit groote boek slaat hij een blad om, zoo dikwijls hij de klok hoort slaan, wanneer hij ten minste daarin niet verhinderd wordt door al het vuil, dat zich om hem ophoopt, of zijn aandacht niet wordt afgeleid door het geschreeuw van allerlei kramers, die zich zes dagen van de week om hem verdringen.

Hierop komt zoo ongeveer neer, wat velen weten aangaande den metalen man met dat fijn besnedene, peinzende gelaat, en het Latijnsche opschrift, aan zijne voeten, vertelt dien velen ook niet veel meer, want het is hun even onbegrijpelijk als den oningewijden het omslaan van het blad. Een metalen beeld heeft zoo menig schrijver ontvangen, zonder dat men hem schonk, wat hij zelf zeker boven alles wenschte, liefde en belangstelling in hetgeen hij sprak en schreef, sprak en schreef niet voor zijn volk of voor zijne tijdgenooten alleen, maar ook voor de menschheid, voor de eeuwigheid! Mocht Erasmus aanspraak maken op meer dan zoovele anderen, wier werken wel geprezen, maar niet gelezen worden? Onze indrukken wisselen elkander telkens af; geen enkele haast heeft tijd om te beklijven, om zich scherp en diep in

ons hoofd of hart af te teekenen. Telkens weer en telkens meer vordert men nieuwe belangstelling voor oude zaken en voor vraagstukken van den dag en van één dag — en intusschen verloopt ons leven, versnippert men onze krachten, totdat de trage ouderdom komt aansluipen en zoowel vuur als lust dooft.

Mag ik dan nog eenige aandacht voor een persoon als Erasmus vragen, terwijl zoovele zaken reeds bij voorbaat beslag op onzen tijd hebben gelegd?

Het buitenland heeft hem brood bij zijn leven en na zijn dood een graf geschonken, het schijnt niet moede te worden zijne *figure ondoyante et diverse* uit verschillende oogpunten te beschouwen. Alle bijzonderheden, den grooten Rotterdammer betreffende, boezemen daar belangstelling in, en heeft Rotterdam zelf, ja geheel Nederland niets anders dan steen en metaal voor hem beschikbaar? Een niet al te geleerd opstel, dat enkele punten uit zijn leven en zijne geschriften behandelt, zal, hoop ik, in zijne geboorteplaats ten minste lezers vinden, en misschien onze geleerden aansporen om niet achter te blijven, nu vreemdelingen zoo goed voorgaan. Mijn doel is bereikt, als ik slechts doe twijfelen aan veel, wat men thans omtrent hem voor onomstootelijk waar houdt.

Wat is hier te lande in de laatste jaren voor het kleine oude mannetje, zooals Albrecht Dürer hem noemde, gedaan? Mij is niets bekend, dat de vergelijking kan doorstaan met hetgeen de Franschen leverden, wier aartsvijand, Karel V, hij eens als raadsman ter zijde stond. Niet alleen is men de groote uitgave zijner werken verschuldigd aan Jean Le Clerc, heeft Pierre Bayle het eerste goede artikel over hem geschreven en vond hij in Levesque de Burigny den eersten biograaf, die dezen naam verdient, maar van H. Durand du Laur verscheen voor 5 jaar *Erasme Précurseur et initiateur de l'esprit moderne*,

dat twee jaar (1874) later gevolgd werd door *Erasme, étude sur sa vie et ses ouvrages*, van G. Feugère.

In keurigen vorm werden nog dezer dagen in Frankrijk vertalingen van de *Lof der zotheid* en de *Gesprekken* uitgegeven — en gretig gekocht. Een pas verschenen goedkoope uitgave (25 centimes) bewijst, hoe populair onze landgenoot nog in Frankrijk is (1).

Duitschland blijft niet achter: ik wijs alleen op prof. Stähelins *Stellung des Erasmus zur Reformation* 1873; in Weenen verzamelt prof. Adalbert Horawitz bouwstoffen voor eene nieuwe levensbeschrijving. Om van Engeland niet te spreken, dat Morus' vriend niet ontrouw werd, maar door een tal van vertalingen en monographieën zijne belangstelling blijft toonen, bepaal ik mij nu tot Zwitserland, waar in 1876 een boekje in 4⁰. van 36 bladzijden is verschenen, dat denzelfden titel draagt als dit opstel. Het is van de hand van prof. Wilhelm Vischer en diende als *Programm zur Rectoratsfeier der Universität Basel.* In deze stad, waar Erasmus zoo langen tijd woonde, waar de eerste uitgave van al zijne werken verscheen, waar hij in de Groote kerk begraven ligt, daar wordt zijn naam nog steeds in eere gehouden, en onderhoudt men om zijnentwil nog steeds betrekkingen met Rotterdam. 't Is dan ook niet meer dan billijk dat Rotterdam kennis neemt, al is 't niet van al de belangrijke stukken in dit werkje vervat (2), dan toch van ééne

(1) Zie F. L. Hoffmann, *Essai d'une liste d'ouvrages et dissertations concernant la vie et les écrits d'Erasme* (1518—1866). Bruxelles, Olivier 1867; *(Extrait du Bibliophile Belge, Tome II)*, en Jules Dukas in *Revue Critique* 11 Jaarg. (1877) bl. 257 vv.

(2) De stukken zijn onder 7 hoofden gebracht; *Doctoratus, Pensio Anglica, Dispensation Leos X, Brief Franz des Ersten, Befreiung von den Fastengeboten, Pension des Herzogs von Cleve, Praepositura Daventriensis.*

vraag, welke prof. Vischer ter sprake brengt: hoe heette Erasmus?

Eene dwaze vraag zal menigeen zeggen. Hij heette Desiderius Erasmus en die naam is niets dan eene vertaling van Geert Geertsz of Gerard Gerardsz., het eerste is Latijn en het tweede Grieksch. Dat plachten de geleerden van die dagen zoo te doen. Deze waarheid kan men in ieder schoolboek reeds vinden. Perizonius heette eigenlijk Voorbroek, Oecolampadius Hausschein, Capnio Reuchlin enz. enz.

Tot nog toe heeft men dezen oorsprong van »Desiderius Erasmus" geloovig aangenomen, vooral omdat het vaak niet gemakkelijk is op te diepen, hoe de auteurs van school- of leerboeken, die alles zoo zeker en vast weten, aan hunne wijsheid gekomen zijn. Dit valt des te moeilijker, omdat zij de loffelijke gewoonte hebben, elkander na te schrijven, zonder ooit te vragen, hoe de een of ander, aan wiens hand zij gaan, is te weten gekomen, wat hij meende te moeten boeken.

Nu blijkt uit een schrijven van Paus Leo X aan Ammonius, door prof. Vischer medegedeeld, dat Erasmus zelf vreesde, dat hij de vrucht was, niet alleen van eene eenvoudig ongeoorloofde gemeenschap tusschen eene ongehuwde vrouw en een man, die echter met elkaar een huwelijk hadden kunnen aangaan, maar van den misdadigen omgang van een priester met eene vrouw, m. a. w. Erasmus schijnt de overlevering, dat zijn vader eerst na zijne geboorte geestelijke was geworden, niet geloofd te hebben.

Verder — en dit reken ik van meer gewicht — luidt het adres van een brief door Z. H. zelf aan onzen stadgenoot gericht: »Aan mijn geliefden zoon Erasmus Rogerii, Rotterdamsch geestelijke van de Utrechtsche diocees."

De paus wist, dat Erasmus veel te lijden had van de

strijdbare monniken en andere obscuranten dier dagen, vooral omdat zij hem als een weggeloopen monnik wantrouwden en zeker niet het minst op grond van de smet, die aan zijne geboorte kleefde. De man, wiens *Lof der zotheid*, om nu van zijne *Gesprekken* te zwijgen, zoovele zotten en, wat meer zegt, zoovele snoodaards ontmaskerde, wiens satirieke geest zulke schoone vormen wist te vinden, gaf hun tweeërlei wapenen in de hand, die zij dan ook niet ongebruikt lieten. Hij had zich dientengevolge tot den opperpriester gewend en deze wist de middelen te vinden om hem het rustig bezit van zijne vrijheid te verzekeren, terwijl hij hem daarenboven vrij stelde van alle schade, die zijne geboorte hem als wereldlijk geestelijke mocht veroorzaken.

Erasmus heeft rechtstreeks en door bemiddeling zijner vrienden van den paus deze gunsten trachten te verkrijgen. Het is dus ten eerste hoogst waarschijnlijk, dat hij niet geloofde aan de waarheid van het verhaal, volgens hetwelk zijn vader eerst na zijne geboorte priester is geworden — de paus immers put zijne zienswijze uit de woorden van den verzoeker — en ten andere hebben wij hier, zoo ik goed zie, zijn waren achternaam voor ons, dien hij natuurlijk zooveel mogelijk verduisterd had, omdat juist deze hem eeuwig den smaad herinnerde, welke hem het leven verbitterde.

De vraag, in hoeverre deze meening aanbeveling verdient, hangt nauw samen met die naar de geloofwaardigheid der bronnen, waaruit wij onze kennis omtrent Erasmus' naam en geboorte putten. De gewone verhalen, hoe dikwijls ook door het slaafsche vee der naschrijvers herhaald, mogen wel eens een nauwgezet onderzoek ondergaan.

De oudste bron is uit haren aard wat troebel, omdat zij eene — misschien weinig bekende — lijkrede is.

Haar titel luidt: »*Oratio funebris in obitum D. Erasmi Roterodami, Autore Gulielmo Insulano Menapio Grevibrocensi, oratore luculentissimo;* zij dagteekent van het jaar 1536 en is opgedragen aan Willem, Hertog van Cleef, Gulik, Berg enz. Daarin wordt gezegd, dat Erasmus te Rotterdam is geboren, uit eenvoudige, maar fatsoenlijke ouders *(parentibus modicis sed honestis)*. Daarop volgt eene tirade, dat hij, evenals Cato de oud-censor, gemakkelijk adellijke titels had kunnen verwerven, maar dat hij dit niet had gewild. Voorts wordt gehandeld over het, te Deventer, van Hegius genoten onderwijs; van andere levensbijzonderheden is verder geen sprake (1).

Voor de werken van Origenes, door Erasmus uitgegeven (1536), èn in een brief aan keizer Karel V, geplaatst voor de volledige uitgave van Erasmus' werken (1540), behandelt Beatus Rhenanus het leven van zijn gestorven boezemvriend, maar ook hij weet of zegt in allen gevalle niets van alle bijzonderheden, die thans voor onomstootelijke waarheden doorgaan. Hij vermeldt omtrent zijn naam alleen het volgende: in den omgang was hij vriendelijk en beleefd, zonder eenigen trots: overal was hij zeker Erasmius, d. i. beminnelijk, en het speet hem, dat hij dezen naam niet had aangenomen toen hij begon te schrijven en door het uitgeven van boeken bekend te worden.

Want wie, placht hij te zeggen, heeft ooit gehoord, dat iemand ter wereld liefde genoemd werd, en dit is toch de beteekenis van het Grieksche woord Erasmus (2).

---

(1) Dit is evenmin het geval in *P. Iovii Elogia doct. vir.* (Antw. 1559) als in *Boissardi Icones L virorum* (Frankf. 1592).

(2) Dat men hieruit geen grond kan ontleenen tegen de in dit opstel ontwikkelde meening, zal bij eenig nadenken wel van zelf blijken.

Een tal van bijzonderheden verhaalt Dominicus Baudius, hoogleeraar in de welsprekendheid aan de Leidsche hoogeschool, in een brief aan P. Merula van 18 October 1606 (1). Er ligt dus een tijdvak van omstreeks 70 jaren tusschen Beatus Rhenanus' schrijven en het zijne.

De aanleiding tot dezen epistel is de volgende:

P. Merula — over wien later meer — bezat een leven van Erasmus, zooals het door dezen zelf was geboekt, en hij had lang geaarzeld of hij het zou uitgeven dan of hij het thuis zou houden — omdat dit misschien meer overeenkomstig de waardigheid of den wensch van den overledene was — en zijn schat alleen aan zijne vertrouwdste vrienden zou laten zien, opdat niet, als het bekend werd, de naam en faam van den voortreffelijken man daaronder zoude lijden. Het doet Baudius genoegen, dat Merula eindelijk besloten heeft de autobiographie te laten drukken, en hij betoogt op de rhetorische wijze der geleerden zijner dagen, hoezeer het Erasmus niet tot schande maar veeleer tot roem strekt, dat hij, een onecht kind, door eigen verdiensten het zoo ver gebracht heeft. Ook was zijne moeder, zoo heet het verder, overigens geene slechte vrouw; zij wordt zelfs op één lijn gesteld met Dido uit Vergilius' bekend heldendicht:

Misschien bezweek zij toch alleen voor deze schuld.

Zijn vader was, volgens Baudius, uit een fatsoenlijke familie gesproten, voor zijn tijd nog al beschaafd en daarenboven zulk een aardig en geestig babbelaar, dat men hem *Praet (Eutrapelos)* noemde. Terwijl Erasmus in Merula's handschrift zweeg over de stad, waar zijn

---

(1) Het is *Ep. II Cent. II* (Amsterdam, Janssonius, 1639).

vader geboren was, zegt onze schrijver zeker te weten, dat hij een burger en inwoner van Gouda is geweest — welke stad hij dan hemelhoog prijst — en verder volgt het verhaal over het vertrek van Margareta naar Rotterdam en over den naam van den jonggeborene. Hij heette dus Gerardus Gerardi, maar omdat deze naam verwant scheen met het latijnsche *desiderare* (begeeren), nam hij als voornaam Desiderius aan, voegde daarbij een Grieksch woord van dezelfde beteekenis en wilde dus dat zijn toenaam of van Erasmus zou luiden.

Baudius verontschuldigt zich over 't uitvoerig behandelen dezer kleine bijzonderheden, op grond dat nu en vroeger beroemde geleerden hun tijd besteed hebben aan het vullen van bladzijden over de bespottelijke vraag, of men Virgilius dan wel Vergilius moet zeggen enz. Zou men dus hier niet ook met eene der juist in die dagen zoo beminde afleidingen, verklaringen en woordspelingen te doen hebben?

Menage, die geboren werd in 1613, het jaar waarin Baudius stierf, bewees nog zonneklaar, dat rat van muis (mus, muratus, rat) was afgeleid; zijne landgenooten waren overtuigd, dat Parijs door Priamus' zoon Paris gesticht was, en de onze wisten Vlissingen met Ulysses en Assen met Ascanius, Aeneas' zoon, in verband te brengen!

Voor dat wij echter verder eenig oordeel over deze aanvulling van Erasmus' autobiographie vellen, dient deze zelf en haar uitgever ter sprake te komen.

II.

Voor mij ligt de oorspronkelijke uitgave van »Desiderius Erasmus' leven, door zijn eigen hand getrouwelijk beschreven, gevolgd door andere levensbeschrijvingen en onuitgegevene brieven, verzameld, uitgegeven en aan den

Raad en het Volk van Rotterdam opgedragen door Paulus Merula, Leiden 1607, Basson" (1).

Hij verklaart in een brief aan Otho Werckmann, die achter de opdracht aan de vroede Rotterdamsche heeren is afgedrukt, dat hij van hem ontvangen heeft den lang bewaarden en door velen vurig begeerden schat, de autobiographie van Erasmus, door dezen in 1523 geschreven en aan zijn vriend den Leuvenschen hoogleeraar Goclenius gezonden.

Reeds voor ettelijke jaren had de Leidsche professor wel bij zijn vriend Scriverius (2) en gebroeders Lijdii eenige uittreksels uit dit geschrift gezien, maar het was hem een genot nu den autograaf te aanschouwen.

Na deze uitweiding op zijn ontwerp teruggekomen, verklaart hij de korte levensbeschrijving, zooals hem die door Werckmann is ter hand gesteld, te hebben laten drukken: zoo is dan, op 't verzoek van zijn vriend, hetgeen vele jaren lang in de boekenkast van één man had gelegen, in de kasten van velen gebracht. Om er een boekdeel van te maken, heeft hij er eenige onuitgegeven brieven van Erasmus bijgevoegd en onder deze enkele uit zijne eigene bibliotheek. »Want nog op dezen leef-

---

(1) De bibliotheek onzer gemeente bezit een exemplaar van dit werk.

De lezer begrijpt, dat deze en andere aanhalingen uit het Latijn vertaald zijn.

(2) Scriverius — staat in margine van de ed. princ. — had een afschrift, dat gemaakt was door Theodorus Pulmann naar den autograaf, die volgens zijne aanteekening berustte bij Henricus Coracopetra.

Pulmann of Poelman, een geleerde uit Kranenburg, die in 't midden der 16e eeuw leefde, is bekend, maar Coracopetra (met wien zeker een Ravesteijn bedoeld is) weet ik niet thuis te brengen. Wie licht mij in?

tijd" gaat hij voort »lijd ik aan deze krankzinnigheid — wanneer zij dezen naam mag dragen — dat ik, evenals er eene groote menigte autografen van keizers, koningen en vorsten in mijn bezit zijn, ook die van de eersten in de letterkundige wereld verzamel."

Hij doet dit tot eigen uitspanning en verkwikking, tot prikkel voor zijne zoons enz. enz. — ieder vult wel aan wat ik hier weglaat.

Dat Merula zich zelf en de wereld niet bedrogen heeft, toen hij zoo hoog opgaf van zijn ijver in het verzamelen, blijkt ten overvloede nog uit de lijkrede, in het jaar 1607 te Rostock door Prof. Joh. Kirchmann gehouden, waarin hij wijlen zijn Leidschen ambtgenoot niet alleen een levende (wandelende) bibliotheek noemt, maar ook verzekert uit zijn eigen mond gehoord te hebben, dat hij over den toestand der Nederlanden en den Spaanschen oorlog omstreeks 36,000 papieren en stukken deels gedrukt, deels in handschrift verzameld had (1).

Het verraadt misschien weinig eerbied voor een Leidschen hoogleeraar, wanneer ik eene schepping van Klikspaans geestig brein naast hem plaats, maar — het profane woord moet er uit — Chrisje uit het 7de hoofdstuk der *Studententypen* staat mij steeds voor oogen: dan zou het verschil tusschen dezen liefhebber en verzamelaar van handteekeningen (niet onaardig ook van Scriverius) en onzen Merula slechts hierin gelegen zijn, dat Chrisje de stukken verbrandde en de handteekeningen bewaarde, terwijl Merula, ook beet genomen, het geheel niet slechts bewaarde, màar zelfs uitgaf.

Doch ik gevoel, dat er andere en betere gronden gevorderd worden, om deze gewaagde stelling, al kan ik

---

(1) De rede, aan Oldenbarnevelt opgedragen, is te vinden achter de bovengenoemde uitgave.

haar niet bewijzen, ten minste waarschijnlijk te maken. De eerste vraag betreft natuurlijk het handschrift, dat Werckmann, als van Erasmus afkomstig, aan Merula had gegeven. Waar is het gebleven? Ik heb trots alle moeite, hier en elders aangewend, zijn spoor niet verder kunnen volgen dan tot 1649. Men vindt namelijk in de voorrede, geplaatst voor Scriverius' verzameling van berichten omtrent Erasmus' leven (Leiden, Joannes Maire) deze woorden van A. Thysius: Ja ook de autograaf zelfs van Erasmus, *opdat men niet twijfele omtrent zijn leven*, bestaat nog in zijn geheel in de bibliotheek van den weesmeester Hieronymus de Backere.

Zoolang niemand gelukkiger is dan ik, kan er dus van eene vergelijking van het handschrift met autografen van Erasmus geen sprake zijn en dient men zijne echtheid aan andere gronden te toetsen.

Hoogst bevreemdend is het zonder twijfel, dat deze autobiographie, in 1523 opgesteld, eerst in 1607 door den druk verspreid wordt.

Al weet men nu niet, waar het handschrift is gebleven en al zal men naar alle waarschijnlijkheid nimmer kunnen uitmaken, hoe het in Werckmanns bezit is gekomen, ieder die eenigszins nadenkt, verwacht antwoord op deze vraag: Waarom is het bij den hevigen strijd, die ook na Erasmus' dood bij voortduring over zijn persoon gevoerd werd, niet vroeger uitgegeven? Men zou misschien geneigd zijn, te antwoorden dat boven den brief aan C. Goclenius, den Leuvenschen professor in het Grieksch, de vermaning staat om dezen alleen en in 't geheim te lezen (1) en dat dit geheim zich ook tot de autobiographie uitstrekte, welke als bijlage bij dit schrijven gevoegd was, maar

(1) 'Αναγίνωσκε μόνος, καὶ λάθρα.

het tegendeel is waar: immers Erasmus richt de volgende zinsneden tot zijn boezemvriend:

»Daar ik nu en dan in levensgevaar verkeer, rest mij nog, dat ik u, mijn oprechtsten vriend, aanbeveel het dierbaarste, wat ik bezit, mijne nagedachtenis, die, naar ik vermoed, aan veel laster zal blootstaan. Daarom zend ik u eene beknopte beschrijving van mijn leven" enz. (1).

Lees ik goed, dan strekt het geheim van den brief zich volstrekt niet uit tot het handschrift dat daarbij ging, welks doel veeleer was, Erasmus' eer te verdedigen tegen de vijanden, die hem ook na zijn dood, zooals hij wel voorzag, nog geen rust zouden gunnen.

Hoe verklaart men dan de woorden: »Het leven in 't geheim," die in Merula's uitgave onder *Compendium Vitae Erasmi Roterodami cuius ipse in Epistola praecedente facit mentionem*, gedrukt staan? Reeds latere uitgevers hebben zeker hunne dwaasheid ingezien en ze daarom eenvoudig weggelaten; mijns inziens heeft een compilator, die weinig Grieksch verstond, deze twee woorden zonder veel nadenken aan de bij den brief gevoegde waarschuwing ontleend.

Juist de korte aanwijzing, die Erasmus in dit schrijven geeft, bevatte eene aansporing tot een vroom bedrog. Den grooten humanist, ook na zijn dood van verschillende zijden aangevallen en gesmaad, te verdedigen, dat was eene schoone taak en die taak werd des te gemakkelijker,

---

(1) Goclenius was zeker hoogbejaard, toen Erasmus overleed, want volgens Saxe *(Onom. IIII* bl. 39) stierf hij in 1539, 84 jaar oud. Hij had bloedverwanten, die zich metterwoon in Duitschland vestigden. Tusschen zijne erfgenamen en die van Erasmus werd een proces gevoerd over de uitkeering van 1900 ducaten, dat gene, op grond van een schrijven van Erasmus wonnen. Volgens Jöcher *(Gelehrtenl.)* overleed Goclenius in 1535.

omdat er bronnen genoeg waren, waaruit men bijzonderheden omtrent zijn leven konde putten. Hoe verleidelijk was het niet, een leven van Erasmus uit een of meer zijner brieven samen te flansen en dit voor het *Compendium vitae* te doen doorgaan! En die zulk een bedrog pleegde, behoorde daarom niet tot die bedriegers, welke de fatsoenlijke lieden met den nek aanzien. Verre van daar. Ieder die geen vreemdeling is in de geschiedenis der letterkunde weet, hoe dikwijls schrijvers van tweeden of lageren rang zonder blikken of blozen hunnen werken langs dezen weg lezers trachten te verschaffen; het was reeds in de oude wereld zoozeer gewoonte geworden, beroemde namen op den titel te plaatsen, dat men er volstrekt geen bedrog meer in zag.

Merula houd ik echter in dit geval niet voor den bedrieger, maar voor den bedrogene. Zijn hartstochtelijke liefhebberij maakte hem tot den aangewezen man, die, ook juist door 't gezag van zijn naam, geroepen was om het geschrift ingang te doen vinden.

De schrijver, wie hij dan ook moge geweest zijn, heeft uit geschrevene en ongeschrevene bronnen aangevuld wat Beatus Rhenanus niet wist, en Baudius heeft weten aan te vullen wat tot afronding van het verhaal nog ontbrak.

Reeds Merula zelf schijnt bemerkt te hebben — dit blijkt uit zijn brief aan Werckmann — dat Erasmus schrijven aan L. Grunnius, scriba apostolicus, eene nadere verklaring en ontwikkeling van deze beknopte schets behelst.

»Onder den naam Florentius (1) beschrijft Erasmus zoo zich zelf, legt hij zoo zijn lot bloot, schildert hij zoo

---

(1) Hier volgt in de oorspronkelijke uitgave en in die van Le Clerc: omine haud falso, terwijl Scriverius heeft (p. 67) omne hoc falso.

zijn afkeer van het monnikenleven, dat het onmogelijk duidelijker kan geschieden."

Hij verzekert zelfs, dat door Antonius, Florentius' broeder, die daar als drie jaar ouder voorkomt, Petrus, Erasmus' broeder te verstaan is.

Deze brief heeft in de eerste plaats de stof verstrekt voor een stuk, dat bij een nauwkeurig onderzoek te vele bezwaren oplevert om langer voor het werk van den grooten humanist te kunnen doorgaan. Reeds Bayle heeft een ongunstig oordeel geveld. Men leze slechts aandachtig zijn prachtig artikel Erasme, vooral de zoo verbazend rijke aanteekeningen. Ik schrijf voor hen, die zijn groote *Dictionaire historique et critique*, 1697, bl. 1059, niet bij de hand hebben, eenige regels uit:

Voilà ce qu'on trouve dans une vie d'Erasme composée par lui-même, à ce qu'on pretend, et publiée par Merula l'an 1607 *sur l'original qu' Erasme avoit laissé en depôt à Conrad Goclenius. C'est un Ecrit composé avec la derniere negligence, et où l'on ne trouve qu'une grande simplicité, sans aucun détail étendu. On vous y aprend naïvement pour toutes particularitez touchant la mere d'Erasme, qu'elle s'apelloit Elizabeth, et qu'elle étoit de Sevenbergue, et fille d'un certain Medecin nommé Pierre, filia Medici cuiusdam Petri. A l'égard du pere on n'y sauroit voir d'où il étoit, ni où il demeuroit. Ainsi le lecteur ne fera pas mal de recourir à une lettre de Baudius, où l'on trouve*, etc.

Het is werkelijk onbegrijpelijk, waarom een stylist, zoo keurig als onze stadgenoot, zijn leven aan een vertrouwd vriend als C. Goclenius was, in zulke dwaze, korte, halve en duistere zinnetjes begint te beschrijven. Wie onzer zou dit b. v. aldus doen? (ik vertaal woordelijk): »Geboren te Rot. den avond voor Simon en Judas(dag). Hij telt jaren omstreeks 57. Zijn moeder is geheeten Mar-

gareta, dochter van een zekeren arts Petrus. Zij was uit Zevenbergen, hij zag twee broeders van haar, (die) bijna 90 jaren oud (waren) (1).

Zijn vader is Gerard geheeten enz".

De schrijver weet of vermeldt niet, welk een landsman zijn vader was, ofschoon dit zeker van meer gewicht mocht heeten dan de opmerking, dat zijne moeder te Zevenbergen het eerste levenslicht had aanschouwd.

Na eenige andere bijzonderheden uit het leven zijner familie van vaderszijde volgt de reden, waarom Gerard, de jongste uit een talrijk gezin, priester moest worden. Het was de wensch zijns vaders die oud was, en ook zijne broeders wilden niet, dat hun vermogen gesmaldeeld werd, liever hadden zij iemand, bij wien zij zelf konden maaltijd houden. Gerard neemt heimelijk de vlucht en laat het meisje, dat hij trouw beloofd had, zwanger achter. »Het kind werd bij zijn grootmoeder (?) opgevoed. Gerard begaf zich naar Rome. Daar voorzag hij door schrijven, want er was toen nog geen boekdrukkunst (2), rijkelijk in zijn onderhoud."

Vrij duister is hetgeen nu volgt: »Hij bezat een zeer vlugge hand *(Erat autem manu felicissima)*. En hij leefde als jonge heer *(iuveniliter)*. Spoedig legde hij zich toe op de wetenschappen *(studia honesta)*. Grieksch en Latijn verstond hij goed. Ja hij had zelfs ongewone vorderingen in de rechtsgeleerdheid gemaakt. Want Rome bezat toen verbazend veel geleerden. Hij hoorde Guarinus. Alle schrijvers had hij eigenhandig afgeschreven." Maar

---

(1) Het tijdstip zijner geboorte wordt een dag vroeger gesteld dan b. v. bij Beatus Rhenanus en 't bezoek bij deze twee ooms is zeker even moeilijk te plaatsen als dat van Solon bij Croesus.

(2) Reeds S. Knight *(The Life of E.)* heeft zich aan deze uitdrukking gestooten. Zie Noot f. bl. 4 van de Duitsche vertaling (1736).

ik mag niet langer vertalen. Om kort te gaan: op het (valsche) bericht van Margareta's dood, wordt hij priester, vertrekt naar huis en ontdekt het bedrog. De band blijft verbroken, doch den knaap laat hij een goede opvoeding geven en hij zendt hem op nauwelijks vierjarigen leeftijd naar school.

Op enkele punten kom ik later terug, maar reeds nu durf ik de vraag stellen, of zulk eene autobiographie van een man als Erasmus afkomstig kan zijn (1).

Hoe vele moeilijkheden leveren niet die dwaze, korte zinnetjes met hun gemaakt streven naar objectiviteit — men denke aan den 3den persoon; geen man van smaak zou zijn boezemvriend in zulk een vorm zijn leven beschrijven en hem tevens voor zoovele raadselen plaatsen.

De geboorte van groote mannen gaat, volgens de overtuiging van alle volken, met buitengewone omstandigheden gepaard. Erasmus' vader was dan ook zeker een wonderman. Wat heeft Gerard in een tijd van ruim vier jaren al niet uitgericht en dat in een eeuw, toen eene reis naar en van Rome nog al eenige bezwaren opleverde. Dit alleen lezen wij tusschen de korte zinnetjes, dat ieder verkeerd zou doen, die meende dat Gerard reeds priester was, toen hij nog in Holland vertoefde. Met dit doel is het eerste gedeelte der autobiographie in elkander gezet en de stukjes, waaruit zij bestaat, zijn waarschijnlijk zoo klein genomen, omdat de schrijver eene verkeerde opvatting had van het woord *compendium*, dat volgens hem in beteekenis volstrekt niet verschilde van zoo menig »kort begrip," dat als schoolboek door zijn onuitstaanbaar drogen vorm geslachten na geslachten heeft verveeld en bedorven.

---

(1) Men leze b. v. het slot van 't leven: Augebo Catalogum, enz.

III.

Dominicus Baudius, ook professor te Leiden, wist echter meer dan in de door Merula uitgegeven biographie stond.

Hij spoort zijn ambtgenoot aan om het stuk wereldkundig te maken, geeft bespiegelingen ten beste over het »scheppen van zijn eigen lot," daar men zijne ouders niet voor 't kiezen, maar slechts voor 't nemen heeft. Er ontbrak niets aan beide ouders van onzen Erasmus: want overigens was zij een brave vrouw, op wier naam slechts deze ééne smet kleefde. Hij sproot uit eene goede Goudsche familie en was voor dien tijd nog al geletterd. Baudius weet ook, dat hij voor geestig en aardig doorging en daarom den bijnaam Eutrapelus, dat in eene kantteekening door Praet wordt vertaald, heeft ontvangen. Daarom leeft hij zeker later te Rome als jonge heer *(iuveniliter)*.

Een dergelijke voorstelling was natuurlijk onbruikbaar voor het doel, dat den compilator van ons »Leven" voor oogen stond, en ook Boxhorn (1) volgt eene andere overlevering, daar hij zegt, dat Gerard zoo genoemd is om de welsprekendheid zijner predikatiën. Men ziet het: de vader van zulk een zoon moest ook deftig geweest zijn.

De lezer schenkt mij zeker gaarne de beschouwingen, die Baudius verder over het al of niet noodzakelijke van huwelijksplechtigheden ten beste geeft, even gaarne als de door hem ten voordeele van onwettige kinderen aangevoerde plaatsen, — waarbij wij nog Edmunds alleenspraak uit de *King Lear* kunnen voegen — om te hoo-

---

(1) *Tooneel van Holland* (1634), bl. 267. Opmerkelijk is het, dat deze schrijver slechts Rhenanus' biographie noemt, niet de vroeger besprokene.

ren, wat hij verder ter aanvulling van de autobiographie weet te verhalen. Om Margareta's schande geheim te houden zond men haar naar Rotterdam en de vader gaf den knaap — die daar geboren werd — zijn naam en hij heette Gerardus Gerardi op de bij ons gewone wijze, die ook oudtijds bij de Grieken en Romeinen gebruikelijk was. Maar omdat die naam in ons taaleigen in beteekenis verwant schijnt te zijn met het werkwoord »begeeren" *(desiderare)* nam hij als voornaam Desiderius aan, waarbij hij later het Grieksche woord van dezelfde beteekenis voegde en Erasmus wilde bijgenaamd worden.

De overige algemeen bekende bijzonderheden zijn weer te vinden in de autobiographie.

Gerard, die uit droefheid priester is geworden, keert naar zijn vaderland terug, ontdekt daar het bedrog en ofschoon alle betrekkingen tusschen hem en de moeder van zijn kind zijn afgebroken, zorgt hij toch voor de opvoeding van zijn 4jarig zoontje, dat hij naar school zendt, doch dat in de eerste jaren zeer weinig vorderingen maakte in die onaangename vakken *(litteris illis inamoenis)*, waarvoor hij niet geboren was. De jeugdige Erasmus wordt op zijn 9de jaar door zijn vader naar Deventer gezonden — men ziet, zijn vader bemoeit zich steeds met zijne opvoeding, — daarheen volgt hem zijne moeder, »de bewaakster en verzorgster zijner teere jeugd." Bij welke grootmoeder is hij dan wel opgevoed? Hieruit zou men opmaken, bij die van moederszijde; uit het voorgaande, bij de moeder zijns vaders.

De school te Deventer deugde niet veel (1), maar

---

(1) Zij heet barbara. En daarop volgt de uitdrukking *praelegebatur pater meus*, die voor Merula nog onverstaanbaar was, doch in eene kantteekening bij de Amsterd. uitgave van 1643 (J. Jansonius) uit een handschrift van Boxhorn verklaard wordt.

eindelijk (tandem) wordt de knaap door eenige medeleerlingen op den goeden weg geholpen. Zijne moeder stierf aan de pest, toen haar zoon, 13 jaar oud, in de 3de klasse zat, en hij keerde naar zijne vaderstad terug; zijn vader werd op 't ontvangen van de treurige tijding ziek en overleed kort daarna.

Ook deze berichten strooken niet geheel met andere: dit heeft Bayle reeds gezien.

Vooreerst is het bekend, dat Erasmus, pas 12 of 14 jaar oud, niet alleen voor vlug, maar ook voor zeer kundig doorging. Om nu van Rudolf Agricola niet te spreken, die hem toen voorspelde, dat hij een groot man zou worden — »en het ging toen met het onderwijs nog zoo haastig niet" zegt de voormalige Rotterdamsche hoogleeraar — bij Beatus Rhenanus vinden wij hetzelfde van Jan Sintheim vermeld, een der beste regenten der broederschool te Deventer. Toen was Erasmus zeker nog geen 14 jaar oud, terwijl hij op 9jarigen leeftijd eene der beste inrichtingen van die dagen bezocht, aan wier hoofd Hegius stond, de vriend van Rudolf Agricola (1).

Van Deventer vertrokken, bracht hij drie jaren door of liever hij verloor ze op de Broederschool te 's Hertogenbosch, waar o. a. Romboldus onderwijs gaf.

Ik zou niet gaarne den handschoen voor de twee genoemde scholen opnemen (2), maar ik geloof toch, dat

(1) Agricola had Giovanni Baptista Guarini, den beroemden zoon van een beroemden vader, te Ferrara gehoord. Deze, een leerling van Chrysoloras, was de eerste Italiaan, die openlijk les in het Grieksch gaf; hij heeft op verschillende plaatsen onderwezen, maar was in 1460 reeds overleden. Gene, die zijn opvolger werd, bekleedde tot zijn dood toe den leerstoel te Ferrara: heeft Gerard dan ook in deze stad een groot gedeelte van de 4 jaren doorgebracht, om Grieksch van hem te leeren?

(2) Vgl. G. H. M. Delprat. De broederschap van G. Groote, bl. 70 en 128.

zij toenmaals in 't land der blinden éénoog en dus koning waren. Daarom komt het mij voor, dat zij al die harde woorden, welke de autobiographie voor haar en hare leeraren ten beste heeft, niet verdiend hebben, maar dat veeleer de bittere haat, die Erasmus bezielde tegen de domheid en het drijven der monniken en die door hem in het vroeger vermelde schrijven aan Grunnius is neergelegd, de oorzaak is waarom de compilator zijn toorn over het hoofd der twee inrichtingen, welke Erasmus bezocht had, uitstort. Daarin vindt men niet alleen het ongunstig oordeel over kloosterscholen terug, maar ook den oneerlijken voogd, die schoolmeester was (1), den vriend, die Erasmus trachtte over te halen en enkele uitdrukkingen, welke ik in de noot laat volgen (2).

---

(1) Ik bedoel natuurlijk Petrus Winckel. Onder de brieven van Erasmus bevindt zich één aan hem (bl. 1885 *Le Clerc*), zonder opgave van plaats of jaar, waaruit men niet kan opmaken, dat de goede verstandhouding verbroken was. Waarschijnlijk heeft *improbitate* aan 't slot van den brief (dat daar echter »onverdroten ijver" beteekent) Winckel tot een booswicht gemaakt. Ook deze brief is het eerst door Merula (bl. 161) als van den jeugdigen Erasmus afkomstig uitgegeven.

(2) In het »leven" heet de luie vriend, die vrij dom uit Italie teruggekeerd was, Cornelius, in den brief aan Grunnius Cantelius, van genen heet het *suum agens negotium*, van dezen *de suo negotio agens;* het kloosterleven wordt daar genoemd *societas angelica*, hier *angelorum contubernium*. Er kwam verder in het handschrift eene allervreemdste uitdrukking voor, die men zelfs door gissingen heeft trachten te verbeteren. Merula vond: *Lactabar interim, donec haberet sacram vestem*. Hij sloeg reeds voor *Lactabatur* — men herinnert zich den ongelukkigen 3den persoon. Lateren verbeterden *laetabatur*, maar bij vergelijking van de twee stukken vindt men in den brief aan Grunnius het voor oningewijden eenigszins moeilijke woord terug in »*Blanditiis et indulgentia lactabatur puerilis animvs.*"

Erasmus, zegt Rhenanus, kende reeds als knaap Terentius zoo

Maar ik mag niet langer ontleden.

Eenige proeven van afbrekende critiek zijn gegeven — en zij zijn voor uitbreiding vatbaar. 't Wordt tijd, dat men nagaat, wat er van de stukken nog te maken valt.

De overlevering wist, dat de vader van onzen stadgenoot Gerard heette, de eigenlijke naam van Desiderius Erasmus was haar onbekend. Daarvoor bestonden allerlei redenen, o. a. deze, dat hij in zijn bloeitijd alleen als schrijver en dus ook alleen onder zijn nom de plume bekend was; 2^{0}. dat hij zelf goede gronden had, om zijn waren naam niet te openbaren; 3^{0}. dat de aard zijner werken, de taal, waarin ze geschreven waren en zijne uitlandigheid hem ver deden blijven van zijn, van het volk.

In den geleerden kring van Baudius en de zijnen ontstond de thans algemeen gangbare verklaring. Zij is even waar, als die van Claudius Civilis, zoodat Geert Geerts : Desiderius Erasmus = Klaas Burgerhart : Claudius Civilis, en even juist als de geleerde (?) afleidingen, waarvan ik vroeger proeven heb medegedeeld.

Zoo ik goed zie, zijn er zelfs vrij klemmende bewijzen tegen het beweren van Baudius aan te voeren, dat Geerts (begeerte) door den jongen geleerde tot Erasmus zou zijn gegraeciseerd. Het woord 'Ερασμός komt namelijk, voor zoover mij bekend is, het eerst als gewoon naamwoord bij Suidas voor — Bekkers anecdota liggen natuurlijk buiten onze beschouwingen — en zijn woordenboek is voor 't eerst in 1499 uitgegeven. Het moet dan zeker moeilijk geweest zijn voor dien jeugdigen Geert Geerts, een woord te kiezen, dat wel als naam van een

---

goed als zijn vingers, en aan dezen blijspeldichter (zie Andr. V. 4.8) is dan ook dit zeggen ontleend, dat in den brief volkomen op zijn plaats is, maar in het leven niet.

heilige bekend was, doch bij geen schrijver dier dagen in de beteekenis »begeerte" voorkwam.

De zoon van een priester zal daarenboven niet licht den naam zijns vaders hebben aangenomen. Dat hij de zoon eens priesters was, is mijns inziens boven allen twijfel verheven: dit getuigen Pontus Heuterus (1), J. C. Scaliger, Patin (2), die Erasmus' partij opnam tegen den Jezuïet Theophile Reynoud, en Cornelis de Loos (3). Mogen speelkinderen of bastaarden van hooggeboren of hooggeplaatste personen den naam huns vaders niet zelden gedragen hebben, zoo Gerard tijdens zijne verbintenis met Margareta reeds priester was, dan behoorde hun zoon tot de papenkinderen, die ook vóór de Hervorming hier te lande zeer in minachting waren, en dan is in deze omstandigheid zeker bovenal de reden te vinden, waarom hij zich op rijperen leeftijd steeds in 't buitenland ophield. De dwaze vloek, dien zoo menig wetboek nog op zulke ongelukkigen legt, drukte voor eeuwen veel zwaarder, en hoe zwaar moest hij niet een man als Erasmus vallen, die zoo onmeedoogend wondde, en bij wien anderen, volgens den aard der menschen, daarom begeerig naar een kwetsbaar plekje zochten.

Wanneer derhalve kinderen, buiten huwelijk geboren, huns vaders naam niet mochten dragen, wel dien hunner moeder — want de moeder maakt geen

---

(1) In de lijst van bastaarden onder de *viri docti* staat plompweg bij Erasmus, *e sacerdote natus*.

(2) Vgl. Bayle. Het werk van Charles Patin, dat ik niet gezien heb, is beschreven sub 22 van het vroeger vermeldc *Essai*.

(3) In een uittreksel van zijn werk *De ill. script. huius temporis* (zie Kist en Royaards, *Archief*, 1845, *bl.* 233) *Ceterum in avorum traditione in istis partibus fides habenda, parente vicinae civitatis Goudanae parocho natus est, praegnantem famulam in proximam civitatem ablegante.*

bastaard — (1), dan is Erasmus natuurlijk ook naar haar genoemd en heette zij Rogiers of Rutgers en ontving hij bij den doop den naam Erasmus, of in den mond des volks Herasmus.

Bij zijn doopnaam voegde hij eerst alleen Roterodamus, steeds met weglating van den naam zijner moeder, en later maakte hij dezen voornaam tot achternaam door Desiderius, een latijnschen, door hem gevormden persoonsnaam, er voor te plaatsen. Roterodamus duidde van dien tijd af eenvoudig zijne geboorteplaats aan (2).

In de oudste gedichten, onder den titel *Silva Carminum* door Renier Snoy in 1513 te Gouda uitgegeven, heet hij dan ook enkel Herasmus Roterodamus, een naam die ook later nog op vele titels voorkomt, om langzamerhand geheel te wijken voor het deftige Desiderius Erasmus Roterodamus (3). Zoo heet de eerste druk van het *Encomium moriae* (Straatsburg 1511) *Erasmi Roterodami declamatio*, en de opdracht aan den lezer is van Erasmus Roterodamus Germanorum.

Erasmus of Herasmus was als doopnaam volstrekt niet vreemd. Men vindt Erasmus Osaldus Schreccefuchsius,

---

(1) Bijzonderheden en bewijzen o. a. bij S. van Leeuwen, *Rooms-Hollands-Regt*, 1686, bl. 33 v.v.

(2) Ik heb wel eens gedacht, dat hij het vreemde *Roterodamus* met opzet als achternaam voor zich had gevormd, maar ik durf dit vermoeden zelfs niet als waarschijnlijk opgeven, sinds ik in oude *alba academica* naast Roterodamus ook b. v. Medioburgus heb gevonden,

(3) Eene photolithographische reproductie van dit werkje bezit zoowel de bibliotheek dezer gemeente als het Leeskabinet.

Ik vermeld nog één titel: *Gul. Herm. Goud. Sylva Odarum Hendecasyllab. Herasmi ad studiosos. Parrh. Gul. Mercat.* 1497.

P. Jovius Elogia doct. vir. (Antw. 1557) spreekt alleen van *R. ex insula Batavorum.*

Erasmus Sarcerius e. a. bij Reusnerus (Straatsburg 1587) vermeld. Wij behoeven echter niet in 't buitenland alleen te zoeken. In eene hoeve, niet ver van Breda, staat een steen gemetseld met het volgende opschrift:

Den blauwen key ben ick genaemt
En voor vier hondert jaer befaemt
Doch die mij nu weer op doet staen
Dat is Erasmus Falkenhaen.

Ook hier ter stede treft men hem aan, want in de Resolutiën der Vroedschap staat op den 7 Augustus 1503 opgeteekend: »Op dees tyt gestemmet mette meeste stemmen, dat heer Jerassimus hebben sal 't weke II c. gl: tot sinre assinsse ende dat sal sien vader ende moeder te baten comen in hoer assinsse te betalen van het bier."

De heilige, van wien hij zijn naam ontving, is Erasmus zelf niet onbekend: in zijn »Lof der zotheid" zegt hij, dat er zijn die meenen dat, zoo iemand op bepaalde dagen met bepaalde kransjes en bepaalde gebeden Erasmus nadert, hij spoedig rijk zal worden.

Deze heilige, zoo luidt de legende, was onder Diocletianus bisschop eener stad in het gebied van den Patriarch van Antiochië, waar hij, evenals te Sirmium, veel om des geloofs wille zou geleden hebben. Later, verhaalt men verder, verhuisde hij naar Formiae, in Campanie, waar de dood hem verraste. In de 9de eeuw werd zijn gebeente naar Gaëta overgebracht, waar het thans rust, ofschoon vele andere steden op die eer aanspraak maken. Men vindt hem vaak zoo afgebeeld, dat hem de ingewanden uit het lijf gerukt worden, en daarom gaat hij door voor patroon tegen koliek, bij veeziekte en in de moeilijke uren der vrouwen. Italianen en Portugeezen identificeeren hem met St. Elmo (men denke aan het

St. Elmsvuur); zijn dag is de 2de Juni, en de lijvige *Acta Sanctorum* getuigen, dat hij door de geheele wereld vereerd werd, hetgeen volgens hunne verklaring bewezen wordt door getijboeken uit Spanje, Frankrijk, Duitschland en Nederland (1).

Met den naam van dezen heilige dan liet Margareta, de dochter van een eenvoudigen meester te Zevenbergen — en dus waarschijnlijk een dienstmeisje — haren zoon doopen, die later meer dan eenig ander menschenkind, op wien de smet eener onwettige geboorte kleefde, reden had om zijn achternaam geheim te houden; hij openbaarde dien alleen aan paus Leo X, van wien hij absolutie en dispensatie verwachtte, en het adres op dit breve van den Heiligen Vader heeft ons eerst nu met zijn waren naam bekend gemaakt.

Zou soms de terminus van het *nulli (con-) cedo* ook eene symbolische voorstelling van Roger, Rudiger zijn, dat Kiliaen verklaart — waarschijnlijk, zooals zijn tijd het woord begreep — door *qui petit otium et quietem?* Zeker was niemand zoo *rustgraag* als Terminus, die, volgens de overlevering der oudheid, niet van zijn plaats was te krijgen.

Het heeft mij aan tijd en aan ruimte ontbroken om alle bijzonderheden na te gaan, die op de behandelde punten betrekking hebben en ik blijf veel vragen.

Wie Erasmus' leven goed wil kennen, moet zijn leven d. i. al zijn tijd daaraan besteden. Hij zal behooren te beginnen met een werk, dat taai geduld en veel oordeel vereischt: hij zal moeten nagaan, welke van de brieven onecht zijn en voorts de echte in chronologische orde

(1) Zie A. S. m. Jun., Tom. I, bl. 218, § 22, en Herzog, Real-Encyclopaedie, art. Erasmus.

moeten rangschikken. Er is in dit opzicht wel iets, maar nog lang niet genoeg gedaan. Ik wil met één voorbeeld besluiten.

De bekende brief aan pater Servatius komt het eerst voor bij Scriverius en in het eerste deel der Leidsche uitgave. Een tweede, vrij wat verschillend afschrift van dit schrijven, dat afgedrukt is in het derde deel van laatstgenoemd werk, zou, volgens de kantteekening, tot het jaar 1514 moeten gebracht worden. Reeds meer dan 100 jaren geleden, heeft Jortin (1), naar prof. Vischer verhaalt, uit deze beide den waren tekst zoeken vast te stellen. Men vindt het boven meermalen besprokene *iuveniliter* in beide; beide hebben veel overeenkomst met den brief aan Grunnius. Over het eten, slapen, enz. in Holland, over de scapuliergeschiedenis in Italie vindt men ongeveer hetzelfde. Slechts is het geheel meer uitgewerkt en gezuiverd: de *lenones* zijn weggelaten en de *matrona* is gebleven.

Enkele veranderingen zijn in den laatsten tekst aangebracht, die vermelding verdienen; het (slechte) Grieksch van den eersten is vervangen door goed Latijn. Daarenboven heeft men enkele onjuistheden trachten te verbeteren: er staat *egressum* voor *ingressum*, en dit terwijl het stuk geschreven is ex arce *Hannensi* (elders terecht *Hammensi*) juxta Caletum (dat toen nog aan Engeland behoorde). Wanneer Erasmus dit schreef in 1514, kon hij toen zeggen, dat hij oud en grijs in zijn vaderland zou terugkeeren, terwijl hij nog slechts 47 jaar oud was?

Met Bilderdijk had hij, met veel anders, ook dit gemeen, dat hij steeds klaagde over ziekelijkheid, maar kon hij zich toen reeds oud en grijs noemen?

---

(1) *The life of Erasmus*. 2 voll. Lond. 1758—1760.

Cannius, de famulus van Erasmus, zocht en vond eene plaats in de werken zijns beroemden meesters. De booze wereld, zelfs op Frobens drukkerij, zag allerlei slechte bedoelingen in zeer weinige woorden van den los geschreven Cyclops. Zou 't ook mij zoo gaan?

Rotterdam, 3 Dec. 1877.

ERASMUS' STERFJAAR (1536) IN TWEE TIJDVERZEN.

De *Geschiedkundige beschrijving der stad Rotterdam* van G. van Reyn (Rotterdam 1832) vermeldt, op bl. 98 van het eerste gedeelte, het volgende chronogram, dat zich eens op de thans verdwenen oude Delftsche of St. Jorispoort heeft bevonden:

CVnCta est VICtVrVs, fVlgens, per SaeCVLa ErasMVs.

Het wordt in Aant. 29 aldus verdietscht:

ErasMVs, daar hII Leeft aLLe eeVWen door,
bLInkt heerLIIK op 't deVrLVChtICh eerenspoor.

In den binnengevel van de met hare zusteren ten ondergang gedoemde Goudsche poort was een steen gemetseld met het volgende inschrift (van Reyn, bl. 110):

Non obIIt DIVVS noster, qVIa VIVIt ErasMVs,

in Aant. 34 op de volgende wijze weergegeven:

ErasMVs Leeft aL Is hII doot, Want sChoon gestorven,
Soo bLInckt sIIn gLans noCh aLs Vergood heeL onbedorVen.

J. B. K.

IETS OVER HET GESLACHT VAN CRALINGEN,

DOOR

J. CRAANDIJK.

Voor eenige jaren plaatste ik in de *Rotterdamsche Historiebladen* (1) een paar bijdragen betreffende de geschiedenis van het slot Honingen onder Cralingen, in de onmiddellijke nabijheid van Rotterdam gelegen. Wat omtrent de bezitters van dat slot uit de oorkonden bleek, trachtte ik in het licht te stellen. Ik was daarmede gevorderd tot het einde der 15de eeuw, toen het huis, met de heerlijkheid Cralingen, aan het geslacht der Assendelfts overging. Het staken van de uitgaaf der *Historiebladen* verhinderde mij, ook het vervolg dier geschiedenis te behandelen en tevens een en ander meê te deelen omtrent verschillende leden van het geslacht van Cralingen, die geen eigenaars van Honingen zijn geweest. Daaronder zijn er, die in de manuscript-beschrijving van van Alkemade, op het Rotterdamsch archief berustend, ten onrechte als Heeren van Honingen en Cralingen worden vermeld. Uit echte bescheiden blijkt de opvolging dier Heeren een andere te zijn geweest, dan daar wordt voorgesteld, en ik achtte voor een werk, dat de bronnen voor een geschiedenis van Rotterdam en zijn naasten omtrek wilde verzamelen, een nadere uiteenzetting van den loop der zaken in de aangrenzende heerlijkheid niet zonder belang. De toen verzamelde bouw-

---

(1) Tweede afdeeling. Geschiedkundige stukken I, bl. 549 en Derde afd. Genealogische aanteekeningen I, bl. 496.

stoffen bleven echter ongebruikt. Kunnen zij nu een plaats vinden in het *Rotterdamsch Jaarboekje?* Van bevriende zijde werd ik tot de mededeeling er van aangespoord. Evenwel, sedert zij werden bijeengebracht zijn er jaren verloopen. Ik geraakte buiten het onderwerp en veranderde bovendien van woonplaats, zoodat mij nu de gelegenheid ontbreekt, mijn aanteekeningen op de plaats zelve uit te werken, — een niet gering bezwaar, al beloofde mij de heer archivaris Unger zijn zeer gewaardeerde medewerking, om zooveel mogelijk mijn aanteekeningen met de op 't archief en in de bibliotheek voorhanden stukken te vergelijken.

Wat ik geven kan, zal wel zeer gebrekkig moeten blijven. Toch meende ik, het niet te moeten terughouden. Wellicht is er iets in, dat niet algemeen bekend is en wat sommigen met belangstelling zullen ontvangen. In elk geval mogen mijn voormalige stadgenooten er het bewijs in zien van mijne onverminderde liefde voor de goede stad, waarin ik ruim twintig gelukkige jaren heb doorgebracht. En zoo worde deze bijdrage met welwillendheid ontvangen en met toegevendheid beoordeeld.

Tot beter verstand van hetgeen volgt, ga een zeer beknopte herinnering vooraf, van hetgeen in der tijd in de *Historiebladen* uitvoeriger werd behandeld.

De geschiedenis der oudste Heeren van Cralingen schuilt in het duister; genoegzaam zeker is 't alleen, dat tusschen de jaren 1244 en 1252 een Hugo van Cralingen, ridder, de gunst en het vertrouwen van graaf Willem II genoot. Naar het schijnt heeft omstreeks denzelfden tijd, vóór 1260, een zekere Ogier, uit het geslacht Uit den Hoeke, aan dat der Voorschotens verwant, op eigen grond, nog buitendijks, een kasteel gebouwd, dat Honingen ge-

noemd werd. Deze Ogier was ook Heer van Wateringen, dat hij aan een zijner zonen, Gerard, naliet. Een andere zoon, of een kleinzoon, mede Ogier genoemd, bezat in 1297 ook de heerlijkheid Cralingen.

Deze tweede ons bekende Ogier, ridder, moet in 1303 reeds overleden zijn geweest. Dan komt een andere Ogier, knape, ten tooneele, waarschijnlijk dezelfde, die in 1323 ridder was en gehuwd met een vrouw van onbekend geslacht. In 1333 en 1336 komt Gillis van Cralingen voor, wiens vrouw Badeloge, waarschijnlijk een dochter van Arent van Hodenpijl was. In 1350 leefde weer een Ogier, knape, met jonkvrouw Haernen gehuwd. Deze verdeelt in 1364 met zijn broeder, Heer Willem, ridder, de goederen, hun aanbestorven van vaders- en moederszijde en van hun grootvader Arent van Hodenpijl.

Na Ogiers dood, omstreeks 1394, gingen de heerlijkheid Cralingen en het huis Honingen over aan een ander geslacht.

Zijn dochter Gilia — wettige zonen had hij niet — was gehuwd met Dirk van de Lecke, ridder, zoon van Jan van Polanen, Heer van Breda. Zoo werd Dirk van de Lecke Heer van Cralingen en Honingen. Na hem kwamen deze goederen aan hun zoon Jan van de Lecke, eerst gehuwd met Margaretha van Lier, later met Aleyd van Egmond, de zuster van den hertog van Gelre. Jan van de Lecke werd eerst opgevolgd door zijn zoon Adriaan, gehuwd met Catharina van Assendelft, daarna door zijn dochter Gilia, die driemalen gehuwd is geweest: 1° met Floris van Kijfhoek, 2° met Jan van Naaldwijk, 3° met Filips van Spangen.

Uit haar eerste huwelijk had zij een dochter, Aleyd van Kijfhoek, in 1472 bij den dood haars vaders twee jaren oud, in 1484 reeds weduwe van Jan van Assendelft, en in 1493 hertrouwd met Claas van Assendelft, haar

zwager, die ook de broeder van Catharina, de weduwe van haar oom Adriaan, was. Aan haar waren in 1485 de heerlijkheden Cralingen en Honingen door haar moeder afgestaan en zoo kwamen deze bezittingen aan het geslacht Assendelft.

De geschiedenis der Heeren uit dat geslacht behandelen wij ditmaal niet, maar wij wenschen op te teekenen, wat wij hier en daar vermeld vonden omtrent leden der familie van Cralingen, die de voorvaderlijke heerlijkheid niet bezaten.

In het jaar 1354 wordt vermeld Dirk van Cralingen, wien hertog Willem zijn euvelen moed vergeeft, waarvoor hij een somme gelds betalen zal (1). Hij zal wel behoord hebben onder de edelen, die de partij van keizerin Margaretha gekozen hadden, gelijk zijn bloedverwant Ogier, Heer van Cralingen, die in hetzelfde jaar met den hertog vrede had gemaakt. In welke betrekking hij tot dezen Ogier stond, is mij niet gebleken. Zijn broeder was hij waarschijnlijk niet, want dan zou hij in 1364 wel zijn aandeel hebben ontvangen in de goederen, die Ogier en Willem van Cralingen verdeelden.

Bij hertog Aelbrecht was hij in gunst. Deze gaf hem in 1358 om gedane diensten, al het goed, dat Florens die Visscher liggende heeft binnen de palen van Holland, welke hij tegen den Graaf verbeurd had (2). Is ons overigens van dezen telg der Cralingens weinig of niets meer bekend, de man, wiens verbeurd verklaarde goederen hij ontving, verdient wel, dat wij ons eenige oogenblikken met hem bezighouden. 't Is echter geenszins om zijn deugden, dat zijn naam der nakomelingschap mag worden overgeleverd! Hij was een woesteling, die niet

(1) en (2) Rijksarchief.

te vroeg zich den toorn des vorsten op den hals haalde. Maar hij behoorde tot een geslacht, dat voor de geschiedenis van Rotterdam van beteekenis, is en wat van hem zelven wordt verhaald, vergunt ons een blik in de zeden van zijn tijd.

De familie de Visscher was waarschijnlijk niet van adelijken bloede; maar zeker was zij rijk en aanzienlijk en met edele huizen door huwelijk verbonden. Zekere Frank de Visker, de neef van onzen Florens, wordt een broeder van Filips van de Lecke genoemd (1). Vermoedelijk was hij een bastaard, gelijk Floris van de Lecke zelf schijnt te zijn geweest, maar zijne echtgenoote Katharina was een dochter van geen minder edelman, dan Heer Aelbrecht van Voorne. Florens zelf was de zoon van Diderik de Visscher, die in 1330 de woning en het erf Bulgerstein als lijftocht maakte aan zijn tweede vrouw Hildegonde (2) en die in 1333 met zijn broeder Florens en Dirk Boekel een hoeve kocht in IJselmonde (3), de kleinzoon van dien Florens, die in zijn tijd een der grootste kapitalisten en geldschieters uit den omtrek van het opkomend Rotterdam was geweest en in 1324 met Clays Hoylede vijftig morgen land in het ambacht Cole had gepacht (4). Hij zelf was ook een vermogend man. In 1353 had hertog Willem hem het gebruik van land in Cole en Schoonrelo gegeven, om menigen trouwen dienst en om hem de schade te vergoeden, die hij buiten zijn schuld van den bisschop van Utrecht geleden had, totdat hem 800 oude schilden zouden zijn uitbetaald (5).

---

(1) Rott. Historiebladen 1e afd. I, Bijlage LXXVIII.
(2) Rott. Historiebladen 1e afd. I, Bijlage XLVIII.
(3) Van Mieris II, bl. 540.
(4) Rott. Historiebladen, 3e afd. I, bl. 38, Bijlage XXXII.
(5) Rott. Historiebladen, 1e afd. Bijlage LXXVII.

In 1356 rezen er ernstige klachten tegen hem, over allerlei gewelddadigheid, waaraan hij zich had schuldig gemaakt. Hij had »lude ghesleghen ende verleemt" (gewond). Hij had »enen knape, Willem Naghele, die zegherye ghenomen," door den graaf hem gegeven, en die gegeven aan zijn oom Vlaming, terwijl hij bovendien Willem Nagel »in den steen geleyd" had. Hij had het poorthuis der jonkvrouwe van Bulgerstein (zijn stiefmoeder) nedergeworpen en haar singels omgegraven. Haar zelve had hij gedreigd uit de kerk te werpen en »viele anghelyx ghedaen." Ja, hij had »zonderlinghe enen man doen bedelven inder Joncvrouwen dochter huys" en groef dien weder op en »sleepten (hem) tot eenre ander stede, dair hyen groef (1)." Dit laatste is vrij raadselachtig. 't Was toch wel geen levende man, dien hij aldus behandelde? En was 't een doode, was het dan een ruwe grap tegenover zijn stiefzuster? Floris kwam er toen gemakkelijk — te gemakkelijk! — af. Den 10den Mei deed de hertog uitspraak: »Ter bede onser liever nichten van Voorne (waarschijnlijk de vrouw van neef Frank) ende zulken dienst als Florys ons ghedaen heeft en nog doen sal," werd beslist, dat hij aan »Pauwels, der Joncvrouwe brueder, zone van Bulgerstein, mid zinen maghen, die leemte beteren zal" met een boete, niet minder dan 12 ℔ Hollandsch. Hij zou de schade aan poorthuis en singels herstellen en zijne stiefmoeder het gebruik er van laten, zoo als het was in zijn vaders tijd, en haar ongemoeid in de kerk laten staan, waar zij placht te staan ('t schijnt dus ook een in die dagen herhaaldelijk voorkomende twist over het »voorofferen" te zijn geweest). Hij zou Willem Nagel de »seghelrye" laten behouden, zoo lang de graaf ze hem gunde. Hij zou, eindelijk, dienen met vier gewapenden

(1) Rott. Historiebladen, 1e afd. I, Bijlage LXXXI.

buitenslands tot zijner kost, wanneer hij daartoe werd opgeroepen. 't Grootste voordeel nam de hertog voor zich. Gewapenden, die buitenslands, d. i. buiten Holland zouden dienen, en die hem geen penning kostten, waren altijd welkom.

Den 29 September van het zelfde jaar gaf Machteld van Valkenburg, vrouwe van Voorne, aan Florens den Visscher, haren neve, een huis en erf tot Rotterdam, daar (zijn oom?) Jan Vlamingh, toen in woonde (1).

De misdaad, waarom in 1358 zijn goed ten behoeve van Dirk van Cralingen werd verbeurd verklaard, bestond in deelname aan het verzet der Delvenaars onder Jan van Arkel tegen hertog Aelbrecht (2), maar reeds in het volgende jaar was hij weder met hem verzoend. Of Dirk van Cralingen toen de goederen behield, dan of hij op andere wijze werd schadeloos gesteld, is mij niet gebleken. Hij verdwijnt verder uit de geschiedenis. Althans, de Dirk van Cralingen, die in 1407 met (zijn broeder?) Jan, met twee man ter heirvaart werd opgeroepen (3), houd ik voor jonger en deze beide Cralingens weet ik niet te huis te brengen.

Misschien waren zij de zoons van Filips van Cralingen, een onrustig edelman, als de meesten van zijn tijd- en standgenooten, wiens naam in de laatste jaren der 14de eeuw herhaaldelijk in verband met twisten en woelingen genoemd wordt. Daar hij volgens van Leeuwen een dochter had, die Dirkje heette, kan Dirk van Cralingen zijn vader zijn. Hij was schout te Haarlem geweest en had in die betrekking rebellie gepleegd tegen den lands-

(1) Rott. Historiebladen 1e afd. I, Bijlage LXXXIII.

(2) Van Mieris III, bl. 94.

(3) Van Mieris IV, bl. 84.

vorst, in vereeniging met een aantal edelen en poorters, waaronder niet weinigen, die in 1377 met verbanning werden gestraft, omdat zij groote beroering in Haarlem hadden verwekt en het huis van den toenmaligen schout hadden aangevochten. Zijn medestanders waren in Juli en Augustus 1387 met den hertog verzoend (1). Dat hij zelf vergiffenis ontving, blijkt niet, wèl dat hij in 1390 oneenigheid had met Willem Cuser, over land in Ogiers ambacht van Cralingen (onder Overschie) waaromtrent hertog Aelbrecht den 15 Januari van dat jaar uitspraak deed (2).

In den moord, op Aleid van Poelgeest en dien Willem Cuser gepleegd, moet hij een hoofdrol hebben gespeeld. Met name wordt hij genoemd onder de meest schuldigen, wier huizen en vesten worden nedergeworpen (3) en al bleef de graaf van Oostervant den 24sten October 1394 ook voor hem borg, hij behoorde niettemin onder de ballingen, van wie de hertogin van Brabant in November van het zelfde jaar beloofde, dat zij hen uit haar land zou houden en overleveren, als zij hen in handen mocht krijgen (4). Eerst in October 1396 volgde de verzoening. Toen ontving hij vrijgeleide voor acht dagen, nog met vijf dagen verlengd, en den 15den dier maand remissie voor zijn breuken wegens den moord van Willem Cuser en andere breuken (5). De vrede werd hersteld en Haarlem weer zijn woonplaats. Hij behoort onder de edelen en aanzienlijke burgers, door hertog Aelbrecht aangewezen als de mannen, uit wie schepenen en raden gekozen moesten worden in het belang der door twisten

(1) Van Mieris III, bl. 465, 466, 472.
(2) Rijksarchief.
(3) Van Mieris III, bl. 602.
(4) Van Mieris III, bl. 617, 618.
(5) Rijksarchief.

en bloedige vechtpartijen zoo deerlijk geteisterde stad (1). Maar had de voormalige balling aldus de gunst en 't vertrouwen van den grijzen landsvorst herwonnen, met diens zoon en opvolger, wiens partij hij eens zoo heftig gekozen had, moet hij weer in onvrede zijn geraakt. Den 2den November 1408 moest hij beloven, dat hij binnen een maand, nadat hertog Willem in Holland zou zijn gekomen, in den Haag zou verschijnen en 21 Februari 1409 ontvangt hij vergiffenis van zijn breuken (2).

Volgens van Leeuwen was hij gehuwd met Elisabeth van Hodenpijl en had hij twee dochters: Maria, gehuwd met Jan van Almonde, ridder, en Dirkje, gehuwd met Arend van Cruningen.

Onder de uit den lande verwezen Haarlemsche medestanders van Filips van Cralingen, die in Augustus 1387 vergiffenis ontvingen, vinden wij een aantal leden van het geslacht Riedwijk, vermoedelijk aldus genoemd naar het huis en de heerlijkheid Rietwijk, sedert door de wateren der Haarlemmermeer verzwolgen. Hugo en zijn vrouw Machteld, Willem Doedenzoon, Jan en IJsbrand, worden bij die gelegenheid vermeld. Kan Willem Doedenszoon wellicht de kleinzoon zijn van Willem Doedynszoon, »broeder des graven," die in 1339 eenige morgen land in Cralingen ontving (3)? De Riedwijks zouden dan door bastaardij uit het Henegouwsche gravenhuis gesproten zijn.

Hooger in rang, rijker in goed, aanzienlijker door eerambten en bedieningen, is de tak der Cralingens, die uit Willem, Ogiers broeder, stamde, al was het voorvaderlijk

(1) Van Mieris III, bl. 775.
(2) Rijksarchief.
(3) Rijksarchief.

slot Honingen en de ambachtsheerlijkheid Cralingen aan een ander geslacht overgegaan.

Heer Willem, ridder, (wat zijn oudere broeder niet was) ontving bij de deeling van het familiegoed alle erven en renten in het ambacht Polre (of Stormpolder, een eilandje ten Z.W. van den Krimpenerwaard, op 56½ morgen begroot) en binnen het baljuwschap van Delfland, in Hodenpijl, in Maasland, in Vlaardingen, in des Abtrecht van Egmond, benevens het huis en erve binnen den vrede van Rotterdam, dat aan Meyne van Doertoghe had toebehoord. Hij zou door zijn broeder beleend worden met het ambacht Polre en het ambacht Sluipwijk, gelijk deze zelf dat van de Heeren van de Lecke hield. Met het ambacht Polre is hij dan ook beleend; van dat van Sluipwijk schijnt hij alleen het Westelijk deel te hebben ontvangen, althans het Oosteind behoorde later aan de van de Leckes, die Honingen bezaten.

Hoogstwaarschijnlijk bewoonde hij te Rotterdam het aanzienlijke huis op het Roode Zand, dat aan de landerijen van Bulgerstein paalde. In 1367 kocht hij van Jan Aerndt drie morgen lands, te houden in rechten leen (1).

Volgens van Leeuwen was hij heemraad van Rijnland, in 1374 en 1390, toen de groote sluis te Sparendam werd besteed, en in 1395 en 1405 heemraad van Schieland. Tot den krijgstocht naar Friesland in 1398 werd hij opgeroepen, naar 't bericht van van Mieris (2) met vijf man, naar dat van Schwartzenberg (3) met vier gewapenden. Hij heet daar Willem Gilliszoon en er staat bij zijn naam een sterretje. Was hij in 1364 reeds ridder, dan moet hij in '98 een vrij bejaard man zijn geweest.

---

(1) Rijksarchief.

(2) III, bl. 673.

(3) Groot Placaat- en Charterboek van Vriesland I, bl. 270.

In 1404 leefde hij echter nog als heemraad van Schieland en hertog Aelbrecht, wien hij met belangrijke geldsommen ondersteund had, bekende hem nog 6046 ℔ en 4 schellingen schuldig te zijn (1). Van Leeuwen geeft hem Christina van Zuidwijk, vrouw van Rodenrijs, tot huisvrouw, Gillis, Daniël, Dirk en Margaretha tot kinderen. Bij Ferwerda vind ik nog een dochter genoemd: »Floris van Reynegom, chevalier, épousa Avesonte van Cralingen, fille de Willaume, dont un fils, nommé Thiery, mort â marier." Waarschijnlijk had hij nog een zoon, Jan, blijkens een verklaring van hertog Willem in 1405, dat zijn vader aan Gillis van Cralingen en diens broeder Jan nog zekere geldsom schuldig was (2).

Jan en Dirk van Cralingen, in 1407 opgeroepen en in 1405 met den graaf in het leger voor Hogestein, waren dus mogelijk de zoons van Heer Willem.

Een belangrijke figuur onder de Cralingens is Heer Willems oudste zoon Gillis. Beurtelings bij de landsvorsten in gunst en met hen in onmin, aanzienlijke posten bekleedend, gewichtige staatsstukken mede bezegelend, de Beiersche hertogen dienend met zijn raad, met zijn gewapenden arm, met zijn geld, krijgvoerend met ridderlijken moed en feestvierend met blijden levenslust, straks in ongenade gevallen door daden van verzet en weer verzoend met den vorst, die zijn machtige edelen in toom houden en ontzien moet, treedt hij op als een der typen van den adel zijner dagen en is hij 't misschien niet meer dan anderen van zijn tijd- en standgenooten, van zijn leven is betrekkelijk veel uit oorkonden en gedenkstukken bekend, zoodat wij hem een reeks van

---

(1) Rijksarchief.
(2) Rijksarchief.

jaren op zijne aan afwisseling rijke loopbaan kunnen volgen.

In den heftigen partijstrijd, die de Hollandsche edelen tegen elkander verdeelde, stond hij, evenals zijn vader en zijn oom Ogier, aan de zijde van hertog Aelbrecht, zooals blijkt uit een belofte, in het jaar 1393 hem gegeven, dat de hertog hem zou ontheffen en verzet doen van alle opdracht van zijn leengoed aan 's hertogen zoon van Oostervant, die zijn vijand geworden was (1). Twee jaren later vinden wij hem als baljuw van Noord-Holland, in gezelschap van Dirk van Zwieten en Dirk van Poelgeest. Hij was toen naar Alfen gereden, om 's hertogen kemp, Jacob van der Loet, te vangen. Deze kampvechter had in vrede een man gedood en die misdaad moest hij boeten. Maar hij was op het kerkhof gevlucht en op die onschendbare vrijplaats was hij veilig. Vijf dagen lang hield hij het er uit, terwijl de baljuw met 19 gewapenden het kerkhof nauw hield ingesloten. Eindelijk gaf hij zich over, door gebrek overwonnen. Voor vertering van zich en de zijnen bracht Gillis van Cralingen XVI pond in rekening (2).

Aan de roemlooze en voor de edelen verdrietige krijgstochten voor Friesland moest hij aanvankelijk deelnemen met vijf gewapenden. Daarin stond hij dus met zijn vader gelijk. Later, in 1401, werd hij met een tiental volgers naar Stavoren gezonden. Groot schijnt de lust bij hem, even als bij andere Hollandsche Heeren, niet geweest te zijn voor een dienst, die zoo weinig lauweren beloofde. Er moesten nog al eens boden worden uitgezonden, om de edelen aldaar aan te sporen en onder de tragen wordt Heer Gillis van Cralingen met name ge-

(1) Rijksarchief.

(2) Nijhoff's Bijdragen, Nieuwe reeks I, bl. 164.

noemd (1). Met meer genoegen zal hij gehoor gegeven hebben aan de oproeping, die in April 1405 tot hem kwam, tot den oorlog met Arkel, waaraan hij deel moest nemen met twee glaviën, dat is, naar de berekening van de glavie in dien tijd, met zes gewapenden (2). Maar zoozeer nam de krijg hem niet in beslag, of hij vond in Juni van dat jaar nog wel tijd en opgewektheid, om als borg van Wouter van Matenesse bij het huwelijk van diens zoon Adriaan met Aleid, Heer Filips dochter van Spangen, tegenwoordig te zijn (3). In October 1407 werd hij, nevens een groot aantal edelen, met vier zijner mannen naar Woudrichem geroepen. Weldra blijkt hij echter met den graaf in onmin te zijn geraakt. 't Was althans noodig, dat hij 21 Februari 1407 vrijgeleide verkreeg, en 16 Juli 1408 werd het hem nog eens vergund, terwijl het den 21sten dier maand werd verlengd (4). Daarop moet een verzoening zijn gevolgd.

Den 17den Maart 1408 wordt, zeker ter voldoening van nog onafgedane schulden, het morgengeld in het baljuwschap van Rijnland bewezen op Gillis, Jan en Daniël van Cralingen en Costijn Gilliszoon (van der Goude (5). In het zelfde jaar is hij baljuw van Woerden en doet hij uitspraak in een geschil tusschen het klooster Oudwijk en Jacob van Lichtenberg over goederen in dat baljuwschap (6). In de rekening van den thesaurier van Holland, Filips van Dorp, komt hij in dezelfde betrek-

(1) Van Mieris, Schwartzenberg en Verwijs.

(2) Van Mieris, IV, bl. 13.

(3) Jhr. J. J. de Geer, Matenesse. Berigten van het Historisch Genootschap te Utrecht, 1850, bl. 109.

(4) Rijksarchief.

(5) Rijksarchief.

(6) Provinciaal archief van Utrecht.

king voor (1). Niet lang duurde de goede verstandhouding met graaf Willem. Hij heeft weer vrijgeleide noodig om aan het hof te verschijnen, en ontvangt het daags na St. Thomas 1410, nog eens 29 Maart 1411, nog eens 18 April van het zelfde jaar. Eerst 23 Juni krijgt hij vergiffenis en tevens de bekentenis, dat de graaf hem zekere geldsom schuldig is (2).

't Was niet de laatste verzoening. Twee jaar later, 14 Juni 1413, ontvangt hij nogmaals vergiffenis (3). Ditmaal gold het een doodslag, waaraan Heer Gillis niet onschuldig scheen. Denzelfden dag beklaagt hij zich, dat zijn zoon Vrank beschuldigd was van een doodslag op Alfert van Polanen en hij zelf daarom vijand geworden van Willem van Polanen en andere magen des verslagene, zijn eigen verwanten en vrienden. Hij verklaart, dat de doodslag geschied was door mannen, die Vranks knechten niet waren noch ooit waren geweest, die nooit zijn kleederen gedragen, noch zijn brood gegeten hadden. Hij biedt aan, de onschuld zijns zoons te bewijzen aan scheidsrechters, waartoe hij Dirk van de Lecke, Arent van Duivenvoorde, zijn neve, Jan van Hodenpijl en Jan van IJselstein wenscht uitgenoodigd te zien, en is bereid, zich overigens aan de uitspraak des graven te onderwerpen (4).

Of 't hem gelukt is, zich te rechtvaardigen, is mij onbekend, maar lezen wij bij van Heussen, *Rijnlandsche Oudheden* (5): »Cralinx vicarye heeft twee Missen ter week, lezende, gefundeert bij Heer Giel van Cralingen,

---

(1) Kronijk van het Historisch Genootschap, 1852, bl. 460.
(2) Rijksarchief.
(3) Rijksarchief.
(4) Rijksarchief.
(5) Uitgaaf in 8^0, 1719, bl. 392, 393.

ridder, in de kerk van Wassenaar, en nog eene misse ter weeken van den doodslag, dien Giel van Craling dede en zijn erven mede belast heeft te laten doen" (de mis nl.), dan vermoed ik, dat er wel eenige grond bestaat om hem niet van alle schuld vrij te pleiten. Bij Wassenaar behoorden de Polanens te huis. Dat hij zich op Dirk van de Lecke, den man zijner nicht Gilia, zelf een Polanen, en op Arent van Duivenvoorde, evenals de Polanens uit den stam der Wassenaars, beroept, kan daarentegen vóór hem getuigen.

Heer Gillis van Cralingen behoorde onder de ridders, die den 15den Augustus 1416 de plechtige belofte aflegdèn, dat zij, na graaf Willems dood, zijn dochter Jacoba als landsvorstin zouden erkennen. Den 30sten Augustus van dat jaar werd hij, met menig ander edelman, naar Geertruidenberg ontboden, om met den graaf en den »daulphijn" naar Henegouwen te rijden; evenals de anderen ontving hij den 2den September tegenbevel en den last, om te Utrecht te komen, »te hulpen aldair dagvairt houden jegens de Gelderschen," en den 15den dier maand werd hij nogmaals opgeroepen naar Geertruidenberg, tot de voorgenomen reize naar Frankrijk (1). Men was niet gerust omtrent de plannen van den vernederden Heer van Arkel en omtrent de gezindheid van Gelderland, en de graaf had den raad en de hulp zijner edelen dringend noodig, ook in 't belang zijner jeugdige erfgename. Aanvankelijk bleef Heer Gillis haar na den dood haars vaders getrouw. Hij wordt genoemd onder de edelen, die 31 Mei 1418 naar den Haag ontboden werden, om den tocht tegen 't weerspannig Dordrecht te beramen (2) en

(1) Kronijk van het Historisch Genootschap, 1852, bl. 223, 224, 225.

(2) Kronijk van het Historisch Genootschap, 1852, bl. 413.

onder de vrienden en raden van Jacoba en Jan van Brabant, die 26 Augustus van hetzelfde jaar borg bleven voor 2000 nobelen 's jaars lijfrenten in Brabant en elders verkocht (1). Ook was hij tegenwoordig bij het bestand tusschen Jacoba en Jan van Beieren, 16 Februari 1419 te Woudrichem gesloten (2). Maar op den duur verloochende het oude Kabeljauwsche bloed zich niet. Blijkbaar koos hij sedert partij voor den Elect van Luik. Althans, 23 Mei 1421 schold deze hem de som van 225 Holl. schilden kwijt, uit de renten van het rentmeesterschap van der Goude, verschuldigd aan 's vorsten raad Frans van der Vliet (3). En ook later, na den dood van Jan van Beieren, vinden wij hem aan de zijde van Filips van Bourgondie met eerambten bekleed. In 1425 is hij baljuw van Rijnland.

Toen Heer Roelant van Uitkerken, 's vorsten stedehouder en rechterhand, op St. Bavodag (1 Oct.) van dat jaar van Haarlem te Leiden kwam, »ghing dat heel gherecht mit him eten, mits anval van Heer Gielis van Cralyngh, den bailu van Rijnlant, ende Jan van der Buuchorst, tot Claes Claesz." en zij verteerden er 111 ℔ X Sc. (4). Deze »anval" was minder vijandig dan het woord wel zou doen vermoeden. »Anval" is hier »bezoek, toeloop van gasten." De thesaurier had herhaaldelijk aan te teekenen, dat 's hertogen ambtenaars dineerden »mits veel anvals."

Den 26sten September 1426 is Heer Gillis mede onder de raden en vrienden des hertogen van Bourgondie, bij diens verbond met den hertog van Gelder tegen Jacoba

(1) Van Mieris IV, bl. 494.
(2) Van Mieris IV, bl. 526.
(3) Rijksarchief.
(4) Kronijk van het Historisch Genootschap, 1851, bl. 279.

en de steden Gouda, Schoonhoven en Oudewater en de stad Utrecht (1), en toen Heer Roelant van Uitkerken en de thesaurier van Holland, Boudewijn van Zwieten, den 7den Juli 1427 een verdrag maakten met die van de stede Grootebroek, over betaling der boeten, geschiedde 't onder goedvinden van Gillis van Cralingen, Jan van den Boekhorst en de stad Hoorn (2).

Met een aantal ridders en knapen, waaronder Willem van Egmond, Frank van Borselen, de burggraaf van Leiden en Heer Roelant van Uitkerken zelf, beklaagt zich Heer Gillis den 25sten Juli 1429 bij Dekenen van de gemeene neringen te Dordrecht, over beleedigingen, hun aangedaan door eenen Jan van der Zytwyn, die zich in die stad als baljuw van Zuid-Holland had aangesteld, hoewel hij 't niet was, en hen van trouweloosheid en eerloosheid had beschuldigd. Zij beroepen zich op den hertog, of, als 't dezen niet mocht behagen, op den aartsbisschop van Keulen, den bisschop van Luik, en de hertogen van Gelder en Cleve (3).

Den 3den Maart 1430 herhaalt de burggraaf een dergelijke klacht en een dergelijk verzoek, nog evenmin geneigd, dien Jan van den Zydwinde als baljuw te erkennen (4).

Aangenamer taak, dan aldus zijn eer en trouw tegen valsche aantijgingen te handhaven, had Heer Gillis den 25sten der Meimaand van het jaar 1429 te vervullen gehad. Hij was toen een der borgen van de huwelijksvoorwaarden van Gijsbrecht van Vianen en Meyne van Heemskerk. De destijds nog zeer jonge en niet huwbare

(1) Van Mieris IV, bl. 862.
(2) Ib. bl. 893.
(3) Ib. bl. 952.
(4) Ib. bl. 972.

bruid was zijn nicht, de dochter zijner zuster Margaretha, Heer Gerrit van Heemskerks weduwe (1).

Als bekleed met het belangrijk ambt van raadsheer in den Hove van Holland vind ik hem in 1436 vermeld en in 1438 was hij heemraad van Rijnland. Sedert heb ik zijn naam niet meer aangetroffen. Uit zijn huwelijk met Symontje van Teylingen, Dirks dochter, had hij, behalve Frank, die ons reeds is voorgekomen, maar van wien ik overigens niets weet, waarschijnlijk nog een zoon, Floris, van wien later gesproken zal worden, en een dochter Elisabeth, gehuwd met Wouter van Matenesse, den zoon van Adriaan en Aleid van Spangen, bij wier huwelijk hij tegenwoordig was geweest (2).

Van Leeuwen noemt hem in 1438 Heer van Voorschoten. Van elders is mij niet gebleken, dat hij dit is geweest.

Te gelijker tijde met Heer Gillis leefde Daniël van Cralingen, zijn broeder, en meer dan eens worden zij ook te zamen genoemd, zooals bij de aanwijzing op het morgengeld in 't baljuwschap van Rijnland in 1408, en bij het huwelijksverdrag van hunne nicht Meyne van Heemskerk in 1429. Hij was overigens, naar het schijnt, van veel rustiger aard; van weerspannigheid en verzoening vind ik bij hem niet gesproken en de ridderlijke waardigheid viel hem niet te beurt. Maar hij was blijkbaar een goed financiër en waar zijn naam in de gedenkstukken voorkomt, is 't meest in verband met geldzaken. Even als zijn broeder heeft hij belangrijke posten be-

---

(1) Kronijk van het Historisch Genootschap, 1853, bl. 172 v. Volgens van Leeuwen, bl. 924, overleed Margaretha in 1427, maar volgens de Kronijk, bl. 179, leefde zij in 1442 nog.

(2) J. J. de Geer. Matenesse. Berigten, 1850, bl. 67 en 80.

kleed. Zoo was hij, met Filips de Blote, in 1409 baljuw van Delfland en van Schieland (1). Naar de slechte gewoonte van dien tijd zullen hem deze baljuwschappen wel verpand zijn geweest. Dit was althans het geval met het baljuwschap van Rotterdam. Hij ontving 13 April 1412 van hertog Willem vrijheid, jaarlijks op den 1sten Mei te benoemen het gerecht binnen Rotterdam, te weten twee burgemeesters en zeven schepenen, met bevel aan den schout van Rotterdam, hun den eed af te nemen en met vergunning aan Daniël, in geval van diens weigering, dit in zijnen naam te doen (2). Hij had daartoe eerst den vorigen baljuw, Filips van Spangen, de 400 gouden nobelen terug moeten geven, die deze er op geschoten had en bovendien 's vorsten thesaurier Willem Eggert nog 200 gouden nobelen geleend. Filips van Spangen had op het baljuwschap 150 cronen meer geleend, dan er te voren op stonden (3). — Een slechte gewoonte mag dat verzetten of verpanden van zulke betrekkingen wel worden genoemd! Wie het meeste bood, kreeg de post. Voordeelig was het voor den landsvorst, die aldus het onmisbare geld in handen kreeg — een speculatie voor den geldschieter, die zijn aandeel in de boeten ontving en, zooals Daniël van Cralingen in Rotterdam, de burgemeesters en schepenen ook wel niet gratis aanstelde — een kanker voor de rechtsbedeeling, want de baljuwen en schouten, die toch hun uitgeschoten penningen en nog een winstje bovendien er uit moesten halen, waren ijverig genoeg in 't beboeten, maar hoe demoraliseerend moet het op alle standen hebben gewerkt, dat het persoonlijk belang der rechters er zoo in

(1) Kronijk van het Historisch Genootschap, 1852, bl. 453 en 455.
(2) Van Mieris IV, bl. 198.
(3) Rekening van Filips van Dorp. Kronijk 1852, bl. 453.

betrokken was, en alles voor geld te koop, met geld goed te maken!

Wat de vorsten op groote schaal deden, dat deden de Heeren in hun ambachten. Zoo verpandde bv. Nicolaas van Assendelft nog in 1560 het schoutambt van Cralingen aan Cornelis Dircxzoon voor een jaarlijksche pacht van 22 carolus guldens (1).

Reeds in Maart 1414 verwisselde Daniël van Cralingen het baljuwschap van Rotterdam met de slotvoogdij van Medemblik en het dijkgraafschap aldaar. Behalve de aanstelling en beëediging van heemraden, schout en gerecht, zou hij ontvangen de tienden, Bennemeer, de visscherij in de grachten van het kasteel, de zwanen en de hofweide (2).

't Baljuwschap van Rotterdam was 28 Februari te voren gegeven aan Dirk van Spangen, Wolfairt vander Duyn en Niclaas van Delf. Claas van Delf had er 865 gouden Engelsche nobelen op staan en zij betaalden bovendien nog 100 aan den »getrouwen thesaurier" (3).

't Schijnt dus nog al een gewilde betrekking te zijn geweest en Daniël had er voor zijn 600 nobelen waarschijnlijk een koopje aan gehad. Veel voordeel had hij van het kasteleinschap niet. Nauwelijks een maand later (14 April) werd de slotvoogdij geschonken aan Dirk van Zanthorst, zoolang diens vrouw, Margaretha, de bastaardzuster des hertogs, zou leven (4). Als schadeloosstelling schijnt hij wel eene aanwijzing van 80 Vrankrijksche kronen te hebben ontvangen, maar 't is bij de »aanwijzing" gebleven. Ten minste, in 1423 bekent Jan van

---

(1) Archief der gemeente Rotterdam.
(2) Van Mieris IV, bl. 280.
(3) Ib. bl. 279.
(4) Ib. bl. 282.

Beieren aan Daniël van Cralingen schuldig te zijn, de 80 Vrankrijksche kronen, die zijn broeder Willem hem bewezen had op het baljuwschap van Medemblik (1). Ten tijde van Willems dood was Dirk van Zanthorst nog kastelein (2). Hij kreeg toen de aanzegging, om goede wacht te houden.

In 1415 was Daniël van Cralingen heemraad van Schieland (3) en den 11den Januari 1417 werd hij door Jacoba van Beieren opnieuw als baljuw van Rotterdam aangesteld, met bevoegdheid, om behalve burgemeesters en schepenen, ook den schout te benoemen. Hij zou genieten een vijfde van alle boeten en twaalf schellingen daags als hij reizen moest, voor zijn kost, met dien van klerk, bode en knapen (4). — Uit dit baljuwschap kan de meening van sommige oude schrijvers zijn ontstaan, dat de Heeren van Cralingen rechtsgebied hadden binnen Rotterdam. — In dienst van gravin Jacoba was hij druk in de weer in de dagen van onrust en spanning, waarin »mijn here van Ludicke" haar den gravenzetel begon te betwisten. Op last van Heer Hendrik van de Lecke en andere »hoiftheren" te Rotterdam had hij voor reizen, »Wterups," bodenloonen en anderszins onkosten gemaakt ten bedrage van XXVIII ℔ IIII sc. II dez. gr., die de thesaurier hem vergoedde (5).

Den 29sten April 1418 wordt hij ontboden, om te 's Hage bij mijn gen. vrouwe of den thesaurier te komen en met henlieden te spreken (6) en met tal van andere

(1) Rijksarchief.
(2) Kronijk van het Historisch Genootschap, 1852, bl. 229.
(3) Van Leeuwen, bl. 1509.
(4) Van Mieris IV, bl. 449.
(5) Kronijk van het Historisch Genootschap, 1852, bl. 390.
(6) Ib. bl. 406.

edelen ontvangt hij den 30sten Mei bevelen omtrent den beraamden aanval op Dordrecht (1). En als die stad wordt belegerd, wordt uit het kamp te Papendrecht zorgvuldig het oog op Rotterdam gehouden en nauwgezette waakzaamheid daar vooral aanbevolen. Binnen haar muren en in haar omtrek telde de Kabeljauwsche partij talrijke aanhangers. Den 10den October 1418 werd Rotterdam bij verrassing door Jan van Beieren vermeesterd en bij den zoen tusschen hem en vrouwe Jacoba den 13den Februari 1419 gesloten, werd hem o. a. de stad Rotterdam toegewezen. Daniël van Cralingen schijnt niet te hebben geaarzeld, de partij der gravin voor die van haar oom te verlaten. Hij behoort onder de »lieve maghen, raden, amptluden ende vrenden," die mede hun zegels hingen aan den brief, waarbij Johan van Beieren, graaf van Holland, en Reinout, hertog van Gelder, zich tegen de steden Utrecht en Amersfoort verbonden (2). En bij den graaf bleef hij in gunst. Den 12den Januari 1422 geeft hertog Johan van Beieren Daniël van Cralingen, ten huwelijk met Lijsbeth van Rodenrijse, 80 engelsche nobelen 's jaars, te ontvangen uit tienden, visscherijen en andere goederen, die de hertog had in Zwijndrecht en klein Riederweert, welke aanwijzing den 26sten daaraanvolgende nog eens bevestigd werd (3). In 1430 was hij weer heemraad van Schieland (4). Vóór 1443 was hij overleden. In dat jaar gaven Lijsbeth van Vleuten, jonkvrouw van Rodenrijs, weduwe van Daniël van Cralingen en Jan Hendrikszoon, als gemachtigde van Jan van Cralingen, hun zoon, aan den Heer van Gaas-

---

(1) Kronijk van het Historisch Genootschap, 1852, bl. 414.

(2) Codex Diplomaticus van het Historisch Genootschap, 1855, III, afd. I, bl. 179.

(3) Rijksarchief.

(4) Van Leeuwen, bl. 1509.

beek quitantie wegens alle schulden, die hij schuldig was aan voorzeiden Daniël (1). Volgens van Leeuwen was hij in der tijd baljuw van Putten geweest (2). Dit kan met die schulden van den Heer van Gaasbeek en Putten in verband hebben gestaan.

Onder de zonen van Heer Willem van Cralingen noemt van Leeuwen ook Dirk. Van hem is mij niets zekers bekend, ten zij dan, dat hij, zooals boven reeds is opgemerkt, dezelfde is, die met Jan van Cralingen in 1405 en 1407 den graaf in den oorlog heeft gediend. Wel vind ik bij de Riemer (3) iemand van dien naam vermeld, maar 't is in het jaar 1456 en heeft toen nog een zoon van Heer Willem geleefd, dan moet hij een zeer hoogen ouderdom hebben bereikt, Den 18den Maart van dat jaar »quam Dirc van Cralingen voor schepenen in den Hage en verlieden sculdich te wesen den Heiligen Sacraments Broederscip in den Hage of den houder van desen brief twee pont Hollants payments 't 's jairs, ewelic staende geld, dair men wyn en broot om coopt, te betalen alle jair op Sinte Geertruidendag, ende deze voirsz. renten heeft hy hem versekert op syn huys en erve, dair hy nu ter tyt in woent, gelegen in 't Voorhout, ende heeft belegen aen die oestzyde Joncker Jakob van Outshoirn, an die westzyde Dirc van Cralingen voirsz. selve, mit tween Cameren, op dat noirteinde Ghysbrecht Jansz. en Pieter Jansz. mit een huys en tuyn en Dirc die Zeelander op dat selve eynde, en op dat zuyteynde die heerwech. Behoudens den Heer zyn recht.''

Kan dit »behoudens den Heer zyn recht'' ook het

---

(1) Rijksarchief.
(2) Van Leeuwen, bl. 924.
(3) Beschryving van 's Graven-hage, I, bl. 73.

vermoeden bevestigen, dat hij een bastaard was? In Holland had de graaf recht op de nalatenschap der bastaarden, al deed hij menigmaal uit gunst daarvan afstand, zooals o. a. hertog Aelbrecht in 1399 gedaan had met de nalatenschap van Roelof, den bastaardbroeder van Gilia van de Lecke, Gillis van Cralingens dochter (1). Er leefde omstreeks dien tijd (1446) een Dirk, bastaard van Cralingen, even als een andere bastaard, Jan, zijn neef (2).

Margaretha, Heer Willems dochter, was, gelijk wij gezien hebben, gehuwd met Heer Gerrit van Heemskerk. Deze Kabeljauwsche en tamelijk onrustige edelman, wiens huis te Heemskerk in dienst van Jan van Beieren was verwoest geworden, had in Februari 1427 nog steeds verzuimd, zijn leenen van hertog Filips van Bourgondie te verheffen, en stond gereed, om naar Denemarken te vertrekken, maar de hertog vergunde aan zijne echtgenoote, zijn goederen ten behoeve van haar en hare dochter te gebruiken (3). In 1429, bij het huwelijksverdrag harer dochter, was zij weduwe en in 1442 leefde zij nog, in 't genot van haar douarie uit de heerlijkheden Oosthuizen en Etershem en honderd nobelen 's jaars uit de tienden van Heemskerk, gelijk haar die door Heer Gerrit gemaakt was.

Als de zoon van Heer Gillis wordt Floris van Cralingen genoemd (4). Hij heet heer van Rodenrijs. Het huis op het Roode Zand te Rotterdam, dat aan zijn grootvader Willem was toebedeeld en ook wel in 't bezit

---

(1) Rijksarchief.
(2) Rijksarchief.
(3) Van Mieris, IV, bl. 875.
(4) Van Leeuwen, bl. 924.

van zijn vader zal zijn geweest, heeft hij bewoond. »Agter 't Hof van heer Floris van Kralingen en 't vervalle slot Bulgerstein, omtrent het jegenwoordige zoo genaamde Bombazyne kerkhof,'" klom een deel van het krijgsvolk van jonker Frans van Brederode in den nacht van 21 November 1488 over den stadswal. Zoo verhaalt de Rotterdamsche geschiedschrijver van Alkemade in zijn boek over den Jonkerfransen oorlog (1).

Floris van Cralingen (komt de titel van »Heer" hem wel toe?) moet toen echter reeds sedert jaren niet meer tot de levenden hebben behoord. Althans een ander geschiedschrijver, Simon van der Sluys, bericht (2), dat hij in 1472 was overleden, »nalatende een vierjarig zoontje." Dezelfde weet te verhalen, dat hij in 1460 met zijn oom Daniël van Cralingen bij de kroning van den Franschen koning tegenwoordig was en dat hij in 1462 het vervallen huis van Honingen heeft opgebouwd.

Simon Doede van der Sluys is een man, die als geboren Rotterdammer met de edele huizen en geslachten in en bij zijn vaderstad wel bekend kan zijn geweest en als geheimraad en lijfarts aan het hof van Filips en Karel van Bourgondie ook goed op de hoogte van den toenmaligen adel kon wezen. Wij zouden dus wel geneigd zijn, hem te vertrouwen, als hij dergelijke bijzonderheden meedeelt en ook de vermelding van het »vierjarig zoontje" kan pleiten voor zijne bekendheid met Floris van Cralingen in 't bijzonder.

Als geheimraad en lijfarts was hij vermoedelijk ook in het gevolg van hertog Karel, toen Floris van Cralingen,

---

(1) Rotterdamse heldendaden, 1724, bl. 81.

(2) Ms. op het Archief der gemeente Rotterdam, Chronycke van Willem van der Sluys, fol. 181.

in 't begin van Juli 1467, met andere edelen te Haarlem den eed aan den landsheer kwam afleggen en in het volgende jaar ook Adriaan van de Lecke daartoe in den Haag verscheen. Had hij 't niet kunnen en moeten weten, dat niet Floris van Cralingen, maar Adriaans hoogbejaarde vader Jan van de Lecke destijds Heer van Honingen was en dat Floris 't evenmin was in 1462, zoodat het herbouwen van het slot, wanneer het toen vervallen was, niet aan hem stond? 't Ontbreekt mij aan gelegenheid, de overige berichten van van der Sluys te toetsen en te beoordeelen, in hoever hij een gezaghebbend getuige moet worden genoemd. Met »zijn oom" Daniel kan Floris in elk geval niet naar Frankrijk zijn gegaan. Deze toch was reeds voor 1443 overleden. En uit niets blijkt, dat sedert Ogier van Cralingen in 1364 »die woeninghe tot Hoeninghen met allen haeren toebehooren" tot zijn erfdeel kreeg, de uit zijn broeder, Heer Willem, gesproten tak ooit in 't bezit van dat huis is geweest. Het tegendeel wordt ook voldoende bewezen door het Ms. register der Leenen, dependeerende van den huize van Honingen, op het Rotterdamsch archief berustend, waarin de beleeningen door Ogiers nakomelingen — Gilia, Dirk, Jan en Adriaan van de Lecke, Gilia van de Lecke, Aleid van Kijfhoek en de Assendelfts — onafgebroken doorloopen en o. a. van Jan van de Lecke beleeningen in 1462 op Honingen gegeven, voorkomen, gelijk in de daaraan voorafgaande en daarop volgende jaren, van Adriaan van de Lecke o. a. in 1472, het jaar van Floris dood. Voorloopig kan ik niet anders zien in het bericht van van der Sluys dan een dwaling, al kan ik niet verklaren, hoe die bij hem mogelijk was.

De heerlijkheid Rodenrijs kan hij uit de nalatenschap van zijn oom Daniel hebben verkregen, maar dan moet

diens zoon Jan, die in 1443 nog leefde, sedert zijn gestorven en jonkvrouw Lijsbeth, van wie zij afkomstig was, geen nadere rechthebbenden hebben gehad.

Als zoon van Heer Gillis moest hij in 1465 zijn toestemming geven als laïcus collator, om van de vicarije in Wassenaar (zeker wel Cralinx vicarye, door Heer Gillis gesticht) er twee te maken (1).

Van Leeuwen bericht, dat Floris van Cralingen, Heer Gillis zoon, gehuwd is geweest met Elisabeth van Cats, dochter van Jacob en Margaretha Oem van Wijngaarden, die in 1477 stierf (2) en naliet een zoon Gillis en twee dochters, Machteld, non te Rijnsburg, en Agnes, non te Koningsveld. In de genealogie van het geslacht van Cats (3) vermeldt hij, dat deze Elizabeth hertrouwd is met Adriaan van der Does, zoon van Dirk en Elizabeth van Matenesse. Jhr. J. J. de Geer, die over hem een en ander mededeelt (4), vermeldt Floris van Cralingen niet als haar eersten echtgenoot.

Gillis, de zoon van Floris, kan het vierjarig zoontje zijn, door hem bij zijn dood in 1472 nagelaten. Deze stichtte in 1490 de kapel der Cralingens in de Groote kerk te Rotterdam. Overigens weet ik niets van hem, dan dat hij, volgens van Leeuwen, getrouwd was met Gerardina van Nyvelt en eenige kinderen naliet, waaronder twee zoons, Hendrik en Adriaan, beide geestelijken, en een dochter Maria, non te Loosduinen, behalve Floris, gehuwd met Margarita van Rommerswaal, met wiens zoon Dominicus, gehuwd met Maria van der

---

(1) Kronijk van het Historisch Genootschap, 1850, bl. 227, 228.
(2) Ib. bl. 924.
(3) Ib. bl. 902.
(4) Berigten van het Historisch Genootschap, 1850, bl. 78, 79, en Kronijk 1852, bl. 264.

Binkhorst, deze tak der Cralingens omtrent 1540 uitstierf (1).

Daniël van Cralingen wordt door van Leeuwen (2) vermeld als gescheiden van zijne echtgenoote Magdalena van Dorp, eerst weduwe van Willem van Adrichem, »vermits sijn reukeloos leven, en dat hy haar kwalijk behandelde." Mogelijk heeft hij met Floris van Cralingen in 1460 de door van der Sluys bedoelde reis naar Frankrijk gemaakt en is hij dezelfde, die in 1512 de heerlijkheid den Tempel aan Mr. Jan Jacobsz. van Utrecht verkocht (3).

De Tempel bij Overschie was slechts 14 morgen groot, maar had hoog, middelbaar en laag rechtsgebied. Door zijn huwelijk met Maria van Utrecht, was Johan van Oldenbarneveld Heer van den Tempel. Het is (of was althans voor enkele jaren) nog een deftige, ouderwetsche buitenplaats. Toen ik voor deze bijdrage de stof verzamelde, was zij het eigendom van den heer Criellaert te Rotterdam. Te vergeefs stelde ik daar evenwel een onderzoek in naar de bescheiden, die volgens den schrijver van den *Tegenwoordige(n) Staat van Holland* omtrent de heerlijkheid voorhanden waren.

De heerlijkheid zelve was gebleven in het bezit der familie van Hees, aan wier voorzaat Mr. Hendrik van Hees het 16e deel van den *Tegenwoordige(n) Staat* was opgedragen, en daar berustten destijds vermoedelijk ook »de papieren," als zij nog bestonden.

N. van Cralingen, omstreeks 1390 vermeld, als gehuwd met Hendrik van de Leck (4), zal wel Gilia zijn, de vrouw

---

(1) Volgens van Leeuwen; op het Rijksarchief is evenwel een proces door hem in het jaar 1551 gevoerd.

(2) Bl. 925.

(3) Tegenwoordige Staat, XVI, bl. 597.

(4) Van Leeuwen, bl. 925.

van Dirk van de Lecke. Hendrik van de Leck, zijn broeder, een man van groot vermogen, die in den Frieschen oorlog met 100 gewapenden werd opgeroepen, was eerst gehuwd met Maria van Diest, daarna met Johanna van Ghistelles.

In de opgaven van Kok (1), betreffende de huwelijksverbindtenissen der Assendelfts met dochters uit het geslacht Cralingen, schuilt eenige verwarring. De aanwijzing daarvan zou deze bijdrage buiten de grenzen der bescheidenheid doen uitdijen. Zij zou een plaats kunnen vinden, in geval de belangstelling van de lezers van dit jaarboekje ook de geschiedenis der Heeren van Cralingen uit het geslacht van Assendelft er in opgenomen wenschte te zien.

Onder de mij overigens onbekende leden van de familie van Cralingen teekende ik nog op: »den bastaard van Cralingen," derden man van Margrieta Ruychrok (dochter van Jan, overleden 1469 en Soete van Domburg), die een dochter naliet, Dieuwer van Cralingen, gehuwd met Pieter van Dyck of van Eyck (2) — IJsbrand van Cralingen, in 1483 vermeld op de lijst der vicarissen van de parochiekerk te Rotterdam (3) — Jacob van Cralingen, die in Dordt moet hebben gewoond (4), — om te besluiten met een niet zeer stichtelijk verhaal, aan de kronijk van Egmond ontleend (5).

Reeds lang waren er ernstige klachten gerezen omtrent de wijze, waarop in de rijke en machtige abdij van Egmond de geloften gehouden en de regelen gehandhaafd

---

(1) Vaderlandsch Woordenboek IV, bl. 1381.
(2) Ferwerda II, 2e stuk.
(3) Van Heussen, Oudheden van Schieland, bl. 436.
(4) Beverwyck, 't Begin van Hollant in Dordrecht, bl. 12.
(5) Bl. 203-209.

werden. Herhaalde pogingen om het klooster te hervormen, waren beproefd en mislukt. Maar in 1490 scheen de kans gunstiger. Destijds stond er een abt aan het hoofd, Jordaan van Driel, die als Geldersch edelman, »zooveel vrienden in Holland niet had," zegt de kronijk, en Heer Jan, de eerste graaf van Egmond, wist nogmaals een pauselijke bulle te verkrijgen, waarbij geheele hervorming van het klooster werd gelast. De monniken, die haar niet wilden aannemen, zouden de abdij moeten verlaten, maar een jaargeld ontvangen. 't Was echter ook ditmaal vergeefs. De monniken sloten voor de afgezonden commissarissen de poorten, die eerst op de scherpe bedreigingen van graaf Jan open gingen. Het baatte niet, of de oproerigen in de spijskamer werden opgesloten, of geestelijken uit andere kloosters naar de abdij werden overgebracht, of de commissarissen hen door vriendelijkheid en welwillendheid tot een schikking wilden brengen. Heer Jordaan mocht dan al geen Hollander zijn, handelbaar was hij daarom niet. »Als een dove adder heeft hij na zoodanig verzoek in 't minst niet geluisterd." Zelfs wist hij van den paus een herroeping van het vorige bevelschrift te verwerven en zich den steun van hertog Filips te verzekeren. Graaf Jan ontving den last, zich in de zaken der abdij niet te mengen. Zoo ging het geruimen tijd voort. De oude en de nieuwe monniken leefden in voortdurenden twist. Heer Jordaan »maakte zich vrienden uit den onrechtvaardigen Mammon" en wist door geschenken van gouden en zilveren vaten uit den kloosterschat tal van wereldlijke en geestelijke Heeren, tot zelfs den bisschop van Kamerijk toe, op zijn hand te krijgen. Maar de graaf van Egmond hield wakker vol en eindelijk werd een soort compromis gesloten, dat zoowel de oude als de nieuwe monniken een deel der inkomsten zouden genieten. En toen Heer Jordaan het nuttiger

had geacht, naar Breda te wijken, waar hij op den eersten Kerstdag 1493 plotseling stierf, liet het zich aanzien, dat het twistvuur eerlang zou worden uitgedoofd. Maar de keuze van een opvolger deed het des te feller ontbranden. De oude monniken, waarvan velen mede naar Breda waren vertrokken, kozen den prior Outgier van Cralingen tot abt. Tegenover hem benoemden de nieuwe monniken Hendrik van Wttenhorst (Uittenhorst). Beide partijen zonden gemachtigden naar Rome en de zaak bleef eenigen tijd hangende, tot dat de paus ten voordeele van de nieuwe monniken besliste.

Outgier van Cralingen zat echter niet stil, »de gouden en zilveren vaten, door Heer Jordaan nagelaten, deden wonderen" en wonnen vrienden onder de vorstelijke raden en de hooge geestelijken. De verwarring bleef en de verbitterde strijd hield aan.

Ten laatste liet Outgier zich vinden. Hem werd beloofd al het huisraad en zilverwerk van Heer Jordaan voor zijn leven en 600 gulden jaarlijks, door Heer Hendrik te betalen. Door dit eenvoudig middel werd de twist beslecht. De oude monniken schijnen zich rustig te hebben gehouden. Heer Hendrik bleef in vrede kloostervoogd en Outgier genoot nog eenige jaren in rust zijn jaarlijksch inkomen, in 't bezit der »vaten," die geen wonderen meer deden. In 1509 was hij kindsch en Heer Meinard Man was door den abt naar Breda gezonden »om hem te regeeren."

Terwijl deze daar vertoefde, stierf de abt en in zijn afwezigheid werd Heer Meinard tot zijn opvolger gekozen.

Wiens zoon Heer Outgier was, weet ik niet. Dit is zeker, dat zijn naam in de geschiedenis voorkomt op een wijze, dien historischen naam evenmin als zijn ridderlijken stam en zijn geestelijken stand waardig.

VERBODEN BOEKEN.

I.

Abraham Migoen, drucker, Jan van Waesberge de Jonge, boeckvercoper, Felix van Sambix, boeckvercoper, Pieter van Gelen, drucker, David Jacobsz. van Hakendoover, boeckvercoper, Pieter Manacker, boeckvercoper, Pieter Hubrechtsz. Brienen, boeckvercoper, Jan Lenaertsz. Berewouts, boeckvercoper, Herman Hugen, drucker, Matijs Bastiaensz., boeckvercoper, Compareerden ter camere van Borgermeesteren den XXII^en^ aprilis anno XVIe veertien, is gelast geen boecken te drucken ofte doen drucken, te vercopen offte doen vercopen, eenige boecken in de Nederlantsche tale, rakende de regeeringe vant lant offte van de kercke, offte de hedendaechsche kerckelycke.

Dit bevel is gerenoveert, present alle de Borgemeesteren ende Schepenen sonder Meyde, Wolff ende Keyser, aen Jan van Waesbergen de ouden, Gillis Pietersz., Felix van Sambix, Matijs Bastiaensz., David Jacobsz., Waesberge de jonge, Piet Hubrechtsz. ende Elsgen Pieters den 22en Julij 1615 (1).

Memoriën en Notitie van verscheijde saken ter kamere van de Heeren Burgermeesteren van Rotterdam, reg. 1, f°. 12 verso.

II.

Den 29 Novembris 1647, Boven ontboden syn de boeckvercopers deser stede omme haer aen te seggen dat sy haer sullen hebben te reguleren nae de publicatie

---

(1) Ofschoon reeds gedrukt bij Ledeboer, *De boekdrukkers, boekverkoopers en uitgevers in Noord-Nederland*, 1872, bl. 351, meende ik dit volledigheidshalve niet te mogen weglaten.

op gisteren geschiet vande keure te deser stede tegens de fameuse libellen, op de boete daerby gestatueert (1): Syn gecompareert Abraham Hubrechtsz., Isack van Waesberge, Tomas Lapis, Bastiaen Wagens, Mathys Wagens, Willem van Metelen, Cornelis Jacobsz., Isack de Haen, Abraham van Hommerich, Thomas Dircxsz., Jan Philipsz., Cornelis Gelmertsz., Arnout Leers, David van Hogenhuyse, Pauls Calembach, Susanna Bartels, huysfrou van Hendrick Tuttel, die impotent is om te connen gaen, Johan Naeranus.

Den 30 Novembris 1647: Antoni van Roon, Cornelis van Dam, Pieter van Waesberge, Lodewijck Lenglee.

Den 2 Decembris 1647: Adriaen Havelaer.

Resolutiën en Dispositiën van Burgermeesteren en Regeerders van Rotterdam, reg. 1, fo. 26.

III.

Op huyden den 12en January 1666 hebben Cornelis den Abt, Dirck Hartogh, Arnout Leers, Jan Neranus, Isaacq de Haan, Hubert Vishoeck, Salomon van Someren, Henrick de Bruijn, Adam Munnix, Arnout Santvlucht, Bastiaen Wagens, Isaacq Neranus, Abraham van Waesberge, François van Hooghstraten, Johannes van Couwenhoven, Matthys Wagens, Henrick Goddeus, Willem de Wilde, Gregorius de Joncker, Johannes Borstius, Abraham van der Boeck, Henrick Lieffhebber, Pieter Pesger, Gerrit van der Vluy ende Jacob Hackius, Alle boeckdruckers ende boeckvercoopers respectievelyck binnen dese stadt ter Camere vande Heeren Burgermeesteren, ende Regierders deser stadt Rotterdam ontboden, ende aldaer gecompareert synde aen handen van d' Heeren Burgermeesteren

(1) Deze publicatie bestaat nog in originali in het Archief der gemeente.

ende Regierders der voorschreven stadt, met solemnelen Eede, henlieden affgenomen, als recht is, belooft dat sij henlieden sullen dragen, ende reguleren naer den innehoude vanden placate vande Ed: Groot Mog: Heeren Staten van Hollandt ende Westvrieslant van date den IIIJ Maye XVI vyer ende twintigh (1), waer by den Boeckdruckers, ende Boeckvercoopers belast word' alle argerlijcke schrifften, ofte boecken, die haer behandicht, ofte toegesonden worden aen den Officier ofte Magistraet te brengen, sijnde tot dyen eynde het voorschreven placaet de voorschr. Boeckdruckers ende Boeckvercoopers van woorde, te woorde voorgelesen, Present Mr. J. van der Meyden, ende J. Kievit, Burgermeesteren.

Op huyden den 15 January 1666 Hebben Pieter van Alphen, Claes Gelkenes, Frans Waerts wed. ende Johannes Gilsemans mede Boeckbinders binnen deser stadt, ter saecke als hier boven breeder uytgedruckt staet ter Camere vande Heeren Burgermeesteren ende Regierders derselver stadt, ontboden, en aldaer gecompareert sijnde, naer innehoude, ende in voegen voorschreven, den Eedt haer geïnjugeert, gepresteert, present alle de Burgermeesteren.

Resolutiën en Dispositiën van Burgermeesteren en Regeerders van Rotterdam, reg. 2, fo. 65.

IV.

Burgermeesteren, ende Regierders der stad Rotterdam lasten ende bevelen bij desen een ofte meer Geregtsboden, soo veel nodigh sal sijn, uyt de naem, en van wegen hare Edele Achtb. alle de boeckdruckers, ende boeckvercoopers, wel strictelyck te ordonneren, ende

(1) Groot Placaet-boeck, I, bl. 445.

gebieden op Saturdagh eerstcomende, synde den 2[en] der aenstaende maend February 1669, ten halff drie uyren, des naemiddags, opt Raedhuys inde Burgermeesteren Camer te brengen alle de Exemplaeren soo gebonden, als ongebonden, die sy souden mogen hebben vande naevolgende boecxkens, te weten:

Histoire Amoureuse des Gaules.
Histoire du Palais Royal.
Histoire du Comte de Guiche, etc., soo int frans als in't duyts.
Relation de la vie de Madame de Savoye.
Vie de Madame de Brancas.
Lettre de Madame de Vaujours.
La derniere des filles de Joye, ende
La comedie galante de Bussy.

Sonder eenige van deselve, directelyck off indirectelyck achter te houden: ten eijnde, dat deselve boeckskens ofte exemplaren aldaer by de gemeene Overluyden vant voorsz. boeckvercoopersgilde, naer de waerdye mogen werden getauxeert, op welcke tauxatie deselve aengenomen, ende aen de respective boeckdruckers ende boeckvercoopers voldaen ende betaelt worden; mitsgaders allen de voorsz. boeckdruckers ende boeckvercoopers wel expresselyck te verbieden eenige vande voorsz. ofte diergelijcke faemrovende schriften, nae desen meer te drucken, oft vercoopen, off hier off elders te doen drucken, ofte vercoopen, denselven daer enboven aenseggende, dat andersints door haer Ed: Achtbaren voornoemt, tegens sodanige drucker ofte boeckvercooper, die nae desen bevonden sal worden eenige vande voorsz. boeckjens, ofte diergelycke geschriften gedruckt, vercoft, off direct off indirectelyck onder de man gebragt te hebben, betoont sal werden haere uytterste indignatie, en tegens

deselve gedaen procederen, naer d'uytterste rigeur van regten, gelijck sodanige wederspannige ende ongehoorsaeme Ingesetenen verdienen; alsmede de voorsz. boeckdruckers ende boeckvercoopers daerenboven, oock, op gelijcke indignatie te verbieden nae desen meer te drucken, vercoopen, ende divulgeren, directelyck off indirectelyck, eenige vande naegespecificeerde (off diergelijcke) schandelijcke Libellen, genaemt:

Escole des filles, met en sonder figuren.
De dwalende Hoer.
Parnasse Satyrique.
Cabinet Satyrique.
La Lupanie.
Memoire des Dames Galantes de Brantome.

Als streckende alle de voorsz. boeckjens, geschriften ende Libellen, tot faemrovinge van veele hoogestants persoonen, en bedervinge vande jeught, alle 't welcke haer Ed: Achtbaren grootelyx genegen synde, soo veel doenlijck, voor te comen, mitsdien jegens alle, ende een ider, die daer tegens soude willen machineren, niet sullen connen naelaten, als voorsz. is, haer levendt ressentiment te toonen, werdende de voorsz. bode, off bodens belast in scriptie aen haer Ed: Achtbaren te relateren, den naem, aen wien sy de voorsz. ordres, en interdictie sullen hebben gedaen. Aldus gearresteert, by alle de Burgermeesteren, den 31en January XVI^{c} negen ende sestigh.

Lager stond: In kennisse van mij als Secretaris ende was geteijckent: W. vander Aa.

Resolutiën en Dispositiën van Burgermeesteren en Regeerders van Rotterdam, reg. 2, f°. 100.

EEN KIJKJE OP ROTTERDAM IN HET BEGIN DER ACHTTIENDE EEUW,

DOOR

P. HAVERKORN VAN RIJSEWIJK.

In het laatste vierendeel der zeventiende eeuw, den 22en Februari 1683, werd te Frankfort aan den Main geboren Zacharias Conrad von Uffenbach, die een type mag heeten van den ontwikkelden, wetenschap en kunst liefhebbenden Duitscher van dien tijd. Hij was de zoon van welgezeten burgers, die stellig zich er over verheugden, dat hun veelbelovend kind zijn grootste vermaak in boeken vond. Boeken bleven dan ook zijn lust en liefde zijn leven lang. Hij studeerde eerst te Straatsburg, vervolgens te Halle, waar hij promoveerde tot doctor in het burgerlijk en het kerkelijk recht. Maar hij promoveerde in deze vakken meer omdat het zóó behoorde, dan omdat hij daarin bijzonder behagen had. Zoowel te Halle als te Straatsburg volgde hij de lessen in de anatomie, de natuur- en de letterkunde, en in die wetenschappen, alsmede in de geschiedenis stelde hij veel belang. Op zijn aansporen werd in 1718 te Frankfort een Theatrum-Anatomicum opgericht — eene verzameling van zeldzame en vooral van zonderlinge voorwerpen, gelijk toen overal die Theaters waren. Ook trachtte hij, in zijne geboortestad teruggekeerd en ambteloos gebleven om zich aan de studie te kunnen wijden, een muntkabinet bijeen te brengen, en dacht hij er zelfs over eene verzameling van *naturalia* aan te leggen, maar het laatste deed hij niet en het eerste liet hij in den steek, omdat

hij begreep, dat zij afbreuk zouden doen aan zijne voornaamste liefhebberij: boeken verzamelen.

Nederland en Engeland stonden toen in Duitschland bekend als de landen, waar de wetenschap bloeide, tal van beroemde professoren en geleerden woonden, vermaarde bibliotheken en verzamelingen, openbare en bijzondere, gevonden werden. In Mei 1705 deed Zacharias Conrad von Uffenbach met zijne zuster en andere verwanten een reisje door ons land. Het was een plezierreisje, dat bij hem echter het besluit deed rijpen om hier langer te vertoeven. Eerst vier jaren later volvoerde hij dit besluit, want eene reis, gelijk hij nu voor had, eischte langdurige voorbereiding. Hij teekende aan wat er op elke plaats te zien was, welke geleerden hij wenschte te bezoeken, enz. Of hij toen ook zich oefende in een kunstje, dat hem bij zijne bezoeken dikwerf te stade kwam, wij weten het niet, maar dat hij zonder er naar te zien en zonder dat de persoon, bij wien hij was, het bemerkte, op een papiertje dat hij in den zak had, kon opteekenen wat deze zeide, — dat wordt ons ten stelligste verzekerd door den heer J. G. Schelhorn, die zijn leven beschreven, en zijn reisjournalen voor de pers gereed gemaakt heeft.

Met zijne aanteekeningen en met zijn jongeren broeder Johann Friedrich, dien hij meenam omdat deze teekenen kon en dus afbeeldingen maken, ging Uffenbach in December 1709 op reis. Hij bleef bijna anderhalf jaar uit, en dat hij veel en goed gezien heeft, daarvan getuigen de omvangrijke cahiers, waarin hij getrouwelijk zijne aanteekeningen schreef, en de meer dan 4000 boekdeelen, welke hij verzamelde en thuisbracht.

In 1718 deed hij nogmaals eene reis door de beide Nederlanden, met zijne vrouw, zijn broeder, zwager en stiefzoon, maar dit was, naar het schijnt, ook meer voor

genoegen dan voor studie. Trouwens, omstreeks dezen tijd werd hij aan de wetenschap tot zekere hoogte ontrouw. Wij zeggen dit niet zoozeer met het oog op zijn huwelijk, al gaf hem dit zeker niet weinig afleiding, als wel omdat hij eene benoeming in het bestuur van zijne woonplaats aannam, welke hem veel tijd kostte. Verging hem de lust in het verzamelen; had hij geen tijd meer om van zijn bibliotheek zooveel te genieten, als hij wenschte; waren er omstandigheden van anderen aard in het spel — onze boekenvriend kwam er toe zijn schat te verkoopen, nadat hij deze had gecatalogiseerd en den catalogus had laten drukken. Lang heeft hij ze echter niet behoeven te ontberen, want hij stierf reeds in 1734.

Het dagboek van zijne reis werd — zoo als wij zeiden — door J. G. Schelhorn, op verzoek van zijn broeder, voor de pers gereed gemaakt, en verscheen in 1752 in drie octaaf-deelen.

Hieruit laten wij de aanteekeningen volgen, welke hij tijdens zijn verblijf in deze stad maakte, — slechts weglatend de lijsten van boektitels en curiosa, die hij er in opnam, maar die voor ons geene waarde bezitten.

Na een rondreis door Noord-Westelijk Duitschland gemaakt te hebben, voeren de heeren den 4den April 1710 van Emden naar Delfzijl, en bezochten onze oostelijke gewesten. Van Utrecht gingen zij naar Amsterdam, waar zij korten tijd stil hielden, en spoedden zich weldra naar Den Haag, om daar hunne pas voor Engeland te halen. Met dezen in den zak kwamen zij den 21sten Juni te Rotterdam, waar zij, even als in 1705, afstapten aan het logement op de Groote Markt, »De dubbelde sleutel.” Zij verschaften zich er het noodige proviand, voeren den volgenden dag met de schuit naar Den Briel, reden den

4den van daar nàar Hellevoetsluis en scheepten zich in op de pakketboot naar Harwich.

Vijf maanden vertoefden zij in Engeland. Den 5den November waren zij weder te Harwich, maar moesten er zes dagen wachten op gunstigen wind. Den 12den kwam de pakketboot tegenover Goeree ten anker, doch eerst des avonds konden zij aan wal worden gebracht, en dankten zij God, dat zij »*das schöne Holland wiederum erreicht hatten.*" Den volgenden morgen reden zij naar Den Briel, lieten zich van daar overzetten naar Maaslandsluis en voeren toen per trekschuit naar Delft. Hier bleven zij slapen, en den 14den November, des morgens om 10 uur, kwamen zij, ook per trekschuit, te Rotterdam.

Zij namen er weder hun intrek in »De dubbelde sleutel" en gingen aanstonds naar de boekverkoopers Fritsch en Böhm, die in de buurt van het Stadhuis woonden en de zaak van A. Leers, die zich in den Haag had gevestigd, hadden overgenomen, om zich eenige boeken aan te schaffen en vooral om inlichtingen in te winnen aangaande de geleerden, de bibliotheken en andere belangrijke zaken, die hier te zien waren. Vervolgens bezochten zij de kerken en de Latijnsche school. Den 19den brachten zij des morgens een bezoek aan juffrouw Elisabeth Rijberg (1), om hare papierknipsels te zien. Aan de deur van hare woning was een bord bevestigd, waarop in het Hollandsch en Fransch haar werk aangekondigd stond. Zij had nu echter slechts elf voorstellingen, die in zwarte lijsten achter glas waren geplaatst, De heer von Uffenbach had ze in 1705 reeds alle gezien, behalve twee, welke zij in 1709 had gemaakt: een strand-

---

(1) Elisabeth Rijberg woonde in 1698 in de Boompjes nabij het Oost-Indisch Huis (G. v. Spaan).

en vergezicht te Scheveningen, en de haringvangst. Onze reiziger vond ze *gar schön und künstlich gemacht*, en bewonderde bij het eerste de talrijke kleine menschenfiguren, die *alle auch von purem Papier eingekleidet* waren, bij het andere de talrijke schepen met al hun toebehooren. Hij vond hare zee- en bloemstukken beter dan hare voorstelling van Het Loo en dergelijke. Ook de lijsten welke zij om de bloemstukken maakte, en die er als genaaide en als gekloppelde kant uitzagen, vond hij fraai. Voor het kleinste stuk vroeg zij echter *f* 600, wat hij voor papier, hoe kunstig ook geknipt, te duur achtte.

Des namiddags bezochten de broeders den geleerden heer C. van Alkemade (1) en haalden zij hun hart op aan diens talrijke curieuse handschriften, charters, met de pen geteekende zegels, munten, kasteelen, enz. De heer van Alkemade vertoonde hun ook twee metalen beeldjes, die hij voor Druïden hield, maar, volgens den heer von Uffenbach van een kerkkroon afkomstig waren. Ook liet de heer van Alkemade een doos vol manna zien, welke, volgens hem, in het Oosten meermalen uit

---

(1) Cornelis van Alkemade, geboren te Noordwijk 11 Mei 1654, gestorven te Rotterdam 12 Mei 1737. Hij was langen tijd eerste commies op het kantoor van convoyen en licenten en hield zich bezig met het nasporen van Nederlandsche oudheden, waarover hij verscheidene boeken schreef, als: *Behandeling van 't kamp-regt*, 1699; *Hollandsche jaarboeken of Rijm-kronijk van Melis Stoke*, met afbeeldingen der graven van Holland; *De Munt der Graven van Holland*, 1700; *Inleiding tot het Ceremonieel en de Plegtigheden der Begraavenissen*, 1713; *Rotterdamse Heldendaden, genaamt Jonker Fransen oorlog*, 1724; *Beschrijving van de stad Brielle en den Lande van Voorn*, 1729; *Nederlands Displegtigheden*, 1732—1735. De twee laatste boeken maakte hij met zijn schoonzoon Pieter van der Schelling.

den hemel valt, soms wel een halve el hoog; von Uffenbach vond dat het er precies uitzag als aan elkander klevende coriander. Een derde curiositeit was een zoogenaamde Chineesche broodgod: in een kleine glazen pijp bevonden zich drie op elkander geplaatste gerstekorrels, waarvan de bovenste wat uitgehold was, en van het meel was een mannetje gevormd en met wat verf gekleurd. De halve schaal van den korrel zag er uit als een nisje, waarin het mannetje zat. De heer van Alkemade verzekerde gelezen en gehoord te hebben, dat zulke poppetjes in het land van den grooten Mogol werden aangebeden!

Van hetgeen de heer van Alkemade onzen reizigers verhaalde, verdient het volgende ook thans nog de aandacht, als een der eerste proeven van stereotypeeren. Als een vel gezet was, dan nam men Brusselsche aarde, drukte daarin het zetsel af, goot op dit afdruksel metaal, en bracht dan die metalen platen op de pers.

Den 20sten lieten de heeren zich aandienen bij den beroemden Jurieu (1), maar deze liet zich, wegens onge-

---

(1) Pierre Jurieu werd 24 December 1637 te Mer in Frankrijk geboren, studeerde in Holland en in Engeland, werd 1674 predikant en hoogleeraar in de Godgeleerdheid en de Hebreeuwsche taal te Sedan. In 1681 week hij uit naar Holland en werd weldra beroepen tot predikant bij de Waalsche gemeente te Rotterdam. Den 3 Februari 1682 werd hij aangesteld als hoogleeraar in de gewijde geschiedenis aan de Illustre school, welke toen te Rotterdam was opgericht. Hij stierf den 11den Januari 1713. Hij schreef een aantal vermaarde werken, als de *Histoire des dogmes et des cultes.*

Jurieu was getrouwd met zijne volle nicht, Hélène du Moulin. Zij was eene dweepster, die, volgens de door Dr. J. B. Kan in het *Rotterdamsch Jaarboekje*, I, bl. 50, medegedeelde Acte van het Consistorie der Waalsche Gemeente, dd. 20 Juli 1710, de »inspirés" »attiroit en cette ville, ... les recevoit chez elle et même

steldheid, verontschuldigen. Later hoorden zij, dat deze geleerde wegens ouderdom en zwakte geen vreemden meer ontving, en dat hij zeer vervallen en terneergeslagen was, sedert zijne vrouw met den nieuwen profeet Cavalier Marion en zijn aanhang was weggeloopen. Van Jurieu's woning trokken zij naar het Stadhuis, waar eenige executies zouden plaats vinden. Eerst werden eenige lieden aan den paal »op Hollandsche manier" gegeeseld; daarna werd een kwakzalver, die een kruijer doodgestoken had, opgeknoopt. Het zonderlingst vonden de heeren, dat eenige uren te voren gedrukte biljetten te koop werden geboden, luidende: »Hier hebje de laatste woorden van den onthoofden voor een oortjen!" Des namiddags bezagen zij de verzameling oude munten en handschriften van den heer van Arckel (1), o. a. het handschrift van Hadr. Junius, dat van Arckel uitgegeven had, diens *Coryppus*, dat hij voornemens was uit te geven, en vele kritische aanteekeningen uit de *Historia Byzantina* over medailles en inscripties. De heer van Arckel vertelde o. a. dat Reland eene spraakkunst van de taal der Hot-

---

elle fréquentoit les assemblées de ceux qui estoient venus ici depuis quelque temps." Chaufepié, *Dictionaire historique et critique*, 1753 (III, bl. 82) ontleent aan eene Mémoire Ms. dat zij in Engeland is gestorven, waarheen zij die *inspirés* (kwakers?) gevolgd was. Von Uffenbach deelt omtrent haar iets mede, dat aan deze schrijvers onbekend bleef.

(1) Cornelis van Arckel, geboren te Amsterdam, 3 Oct. 1670, Remonstrantsch predikant te Rotterdam van 1703 tot zijn dood, 29 Sept. 1724. Hij gaf uit: *Hadriani Junii, Hornani, medici, Animadversa*, etc. Rott. 1701 en 1708; hij bezorgde een fraaien druk van *Marcelli Falingenii stellati zodiacus vitae; hoc est de hominis vita, studio, ac moribus optime instituendis*, Rott. 1722; en gaf uit: *P. de Groot, Dichtkundige uitbreiding der Psalmen*, en *J. van Geel, Gedichten*, beide in 1724.

tentotten had willen maken, toen er een van dat volk in het land gebracht was, en dat hij het geheele Onze Vader in die taal bijna had klaar gekregen, maar dat de Hottentot geen woord had kunnen geven voor »geheiligd," en voor »God" niet anders dan »Gouverneur," en toen hij hem vroeg of zij dan niets of misschien de zon aanbaden, had de Hottentot geantwoord: zij dachten niet zoo ver. Ook verzekerde de heer van Arckel, dat hij vroeger bij een koopman te Rotterdam Laurens Coster's *Spiegel onser behoudenisse* had gezien, waarin de eerste bezitter, een *coaevus Costeri*, had aangeteekend, dat hij dertig gulden daarvoor betaald had.

Den 21sten November brachten zij een bezoek aan Benjamin Furly (1), op het Haringvliet, een Engelsch koopman, die het hoofd der Kwakers in Holland was, en een curieuse verzameling boeken, vooral van onrechtzinnige schrijvers, bezat. Hij woonde in een fraai huis, was ongeveer zeventig jaren en een zonderling mensch. Zijn kantoor zag er uit als een bibliotheek. Wel 4000 boeken, meest theologische, vulden de kasten. Maar zijne bezoekers kregen daarvan niets te zien, dan het

---

(1) Benjamin of Benjohan Furly was hier geboren en de zoon van Benjamin Furly en van Dorothe Grainge, die 6 Dec. 1693 hertrouwde met Susanna Huis, weduwe van Jacobus van der Lijt. De oude Benjamin overleed in Maart 1714, in den ouderdom van 70 jaren en werd 26 Maart in de Groote kerk, Middelpand n°. 175, begraven.

De jonge Benjamin, waarvan hier sprake is, ondertrouwde 23 Mei 1708 met Marta Wrigt, jongedochter van Londen. Hij verloor haar in Sept. 1713; zij werd 18 Sept. in hetzelfde graf begraven. Een paar weken later, 9 Oct. werd haar kraamkind insgelijks daar bijgezet.

Benjamin Furly zelf overleed in Augustus 1738, in den ouderdom van 58½ jaar en werd den 7 van die maand in zijn familiegraf begraven.

origineel van het *Liber inquisitionis Tolosanae*, dat Limborch uitgegeven had, en dit nog maar, omdat zij daarom met aandrang vroegen. De heer Furly vertelde toen dat de vorige bisschop van Utrecht een geestelijke gezonden had om dit origineel te vergelijken met Limborchs uitgave, en dat hij hierin slechts had toegestemd op voorwaarde, dat die geestelijke, als hij vond dat de uitgave met het origineel overeenstemde, daarvan een attest geven moest, gelijk deze dan ook gedaan had, en toen had Furly dit voor in het deel geplaatst. Bij de klachten van den heer Furly over de vervolgingen, welke de Kwakers in Holland te lijden hadden, zullen wij ons maar niet ophouden (1). Zij kostten den heeren von Uffenbach twee volle uren, gedurende welke deze smachtend keken naar de boeken!

Des namiddags bezichtigden zij bij den wijnhandelaar en azijnmaker Vogel, op de Bierhaven, de geknipte schilderijen, welke deze van Gerard van Vliet (2) geërfd had. Misson maakte daarvan in zijne *Voyages* grooten ophef, maar de heer von Uffenbach vond ze op verre na niet zóó fraai en net als die van juffer Rijberg. Zeer verrast werd hij echter door den rijkdom en de talrijke zeldzame exemplaren der verzameling zilveren munten van den heer van Arckel, welke zij den volgenden dag bezichtigden, toen zij ook een kijkje namen in diens bibliotheek, welke grootendeels uit theologische werken bestond,

---

(1) Een merkwaardig staaltje van die klachten levert een, door Benjamin Furly en Symon Jansz. Vettekeucken onderteekend request, dd. 8 Juli 1675 aan Burgemeesteren en regenten van Rotternam, dat nog in originali in het Archief der gemeente aanwezig is.

(2) Gillis van Vliet wordt ook door G. van Spaan vermeld als een kunstenaar in het vervaardigen van voorwerpen uit papier.

behalve twee kasten, de eene gevuld met oudheidkundige, de andere met Grieksche en Latijnsche schrijvers.

Des namiddags werd een bezoek gebracht aan het Oude-Mannenhuis. Zij vroegen de regentenkamer te zien, om het »fraaie schoorsteenstuk" van van der Werff, maar de regenten waren vergaderd en van der Werff zelf was ook binnen, daar hij tot de regenten behoorde, en de vergadering zou wel tot acht uren duren. Dit hoorde een alumnus van het huis, die in een slaaprok bij hen stond, en deze vroeg nu of de heeren, daar zij kunstliefhebbers waren, met hem naar zijne kamer wilden gaan, dan zou hij hun eenige schilderijen en kunstvoorwerpen, welke hij bezat, toonen. De heeren von Uffenbach stonden over de verzameling van dezen man, bij wien zij zóó iets niet vermoed hadden, verbaasd. Hij had wel ongeveer anderhalf honderd, meest kleine, maar voor een deel fraaie schilderijen en andere curiositeiten. Hij heette Engelbrecht, was te Aken geboren, ongeveer 50 jaren oud, en had, om rustig te leven, zich in het Oude-Mannenhuis gekocht. Een van zijne grootste en fraaiste stukken was een levensgroot, naakt vrouwsfiguur van van der Helst. Meermalen was hem daarvoor 700 gulden geboden, maar hij zou het niet gaarne voor 800 geven. Verder had hij een klein ovaal portretje van van Dijck, en verscheidene kleine, zeer goede landschappen. In twee kabinetten had hij ettelijke kunststukken van beeldhouwers; wel dertig kleine stukken, waarvan de voornaamste waren: een liggend, heel klein kindje van ivoor; een ander staande, dat grooter was; een jongen en een meisje, die om een pop twistten, van palmhout; een kind, dat door een hond in den vinger wordt gebeten; een ivoren doodskop; een palmhouten Venus, door den eigenaar hoog geroemd, maar niet zooveel bijzonders; een boer met een lier; een palmhouten doosje zonder

deksel, rond, een duim hoog en een gulden groot, met goed gesnedene figuren, in relief en vrijstaande, die eene mis voorstelden, het Christuskindje op het altaar en vijf geknield liggende, biddende priesters; op den rand stonden verscheidene onduidelijke woorden in middeneeuwsch schrift. De heer Engelbrecht hield dit voor een werk van Albrecht Dürer, en honderd gulden waard. Hij bezat ook eene tamelijke verzameling kostbare steenen, waarbij eenige gesnedene. Ten slotte liet hij nog twee »belachelijke" collecties zien, nl. een doos vol messen van allerlei soort, en een met allerlei scharen en kammen. Zijne gouden en zilveren medailles, die hij wel driehonderd gulden waard noemde, waren hem zeven weken tevoren door eenige Joden ontstolen. De heer van Alkemade verzekerde den heer von Uffenbach echter later, dat het enkel moderne waren en niet zooveel waard. De overigens eerlijke man noemde zijn bezoekers allerhande verzamelingen, welke in Holland te zien waren, hetgeen zij in dank noteerden.

Den avond brachten zij door bij den koopman van Meinertshagen, die tegenover het Stadhuis woonde. Door hunne kredietbrieven waren zij met hem in aanraking gekomen, en nu had hij hun op versche oesters genoodigd, met de heeren van Arckel en van Alkemade, benevens twee heeren van Belle. Zij lieten de oesters zich goed smaken, en hadden vele goede gesprekken, o. a. over de heksen-weegschaal te Oudewater — dat zij voor een sprookje hadden gehouden, wanneer het hun niet in allen ernst verteld was door van Alkemade, die zóó goed thuis was in de geschiedenis van dit land.

Den 23sten vertrokken zij naar Gouda, vanwaar zij den 25sten des middags terugkeerden. Des namiddags gingen zij nog eens naar het Oude-Mannenhuis, maar ook ditmaal waren de regenten vergaderd en konden zij

de Heeren-kamer niet zien. Een bezoek bij den heer Engelbrecht moest hen voor deze teleurstelling troosten, en werkelijk liet deze hen weder verscheidene dingen zien, waarvan als het voornaamste genoemd wordt een uit palmhout gesneden Charitas, basrelief, met drie kindertjes, een op den arm, de overige voor en achter haar. Het was op zwart fluweel geplakt en onvergelijkelijk fraai gemaakt. Verder nog een Charitas, ovaal, niet grooter dan een stuiver. De heer Engelbrecht dacht dat het gesneden was, maar wist niet uit welke grondstof; zij meenden dat het naar een ander stuk was afgedrukt in berkeschors. Ook liet de heer Engelbrecht hen allerlei stukken oud geverfd glas zien, waaruit hij o. a. eenige optische glazen, ook voor twaalf brillen had laten slijpen; gesneden steenen; een sierlijk opengewerkt houten dekseltje van een kistje, dat hij voor werk van Dürer hield, en een aantal fraaie afdrukken van zeldzame antieke gesneden steenen, enz. Terecht teekende de heer von Uffenbach aan, dat hij dergelijke curiositeiten en kostbaarheden noch in dit huis, noch bij dezen man gezocht zou hebben.

Den volgenden morgen gingen zij naar D. Luffni (1), medicus op de Glashaven, om diens bibliotheek te zien, maar de docter moest naar een zieke en verzocht hen den volgenden dag terug te komen. Toen trokken zij naar Baldegessing, een schrijnwerker, op de Hoogstraat bij de Fransche kerk, van wien zij gehoord hadden, dat

(1) Dr. Luffni, zonder twijfel is hier bedoeld Hermanus Lufneu, die 88 jaren oud, den 24 Juli 1744 in de Fransche kerk, in graf no. 179 werd begraven. Hij was gehuwd met Anna Amsing.

Over zijn zoon Jacobus zie men den eersten jaargang van dit *Jaarboekje*, bl. 59 noot. Deze stierf in December 1747 en werd den 30sten in het familiegraf begraven, nadat zijn vrouw, Elisabeth de Vrij, hem 12 September 1739 was voor gegaan.

hij eenige goede schilderijen en andere kunstzaken bezat. Het voornaamste van hetgeen hij zien liet, was een perspectief-stuk, de Groote kerk te Delft voorstellende, door van Vliet, waarvoor hij zestig gulden vroeg en dat hij voor veertig wilde laten. Johann Friedrich kocht een ouden kop, door Cornelis van Haarlem geschilderd, en een heel oud schilderstuk, een doodshoofd voorstellend, voor acht gulden. Verder had deze man een stuk, dat de heeren onvergelijkelijk mooi vonden, de wortels en de stomp van een boom voorstellend, waarop allerlei insecten waren geschilderd door Fromans (1), en een zeer fraai landschap van Wouwerman. Ook liet deze schrijnwerker een uurwerk zien, dat hij voor wijlen koning Willem van Engeland kort voor diens dood gemaakt had — voor een schrijnwerker een waar kunststuk. Het stond op eene piramide van gesneden en verguld hout, was niet groot en had niet alleen een onvergelijkelijk klokkespel, maar ook vijf schijven, een voor de uren en minuten, de tweede voor den loop der zon, de derde voor den loop der maan, de vierde wees de geregeld en ongeregeld weerkeerende feesten aan, en de vijfde vertoonde de namen der dagen en de datums. De man schatte dit uurwerk op *f* 1500. Onder de kabinetten, welke hij zien liet, was een spiegelkabinet het fraaist, dat, van buiten ingelegd en verguld, van binnen met veel figuren versierd, den tempel van Salomo voorstellen moest. Aan de achterzij waren verscheidene spiegels aangebracht, in den trant van de Cistula Catoptrica.

Des namiddags werd het Theatrum Anatomicum be-

---

(1) Bedoeld is Pieter Pietersz. Vroomans, die 16 October 1635 als meester werd ingeschreven in het Sint Lucasgild te Delft, hoofdman van dit gild was in 1650—51 en 10 Januari 1654 begraven werd.

zichtigd, hoewel de lector Flinck (1) niet thuis was. De voorraad praeparaten en curiosa overtrof de verwachting der bezoekers verre. Het voornaamste was een opgestopte en gepraepareerde huid van eene vrouw, die lang als dragonder gediend had en door hare kameraden vermoord was; eenige zonderlinge embryonen, een mier met een steen zoo groot als een ei, een dubbeld schaap, de kop van een haan met twee uitwassen als horens, een kat met een hondekop, acht pooten en twee staarten, een olifantstand met een looden kogel in 't midden, eenige skeletten, o. a. een zwart van een Indiaan, enz. enz.

Den 27sten werd het schilderijen-kabinet van een aanzienlijken en rijken koopmanszoon, den heer van Belle (2), bezichtigd. Hij had twee groote en eene kleine kamer vol van de beste Nederlandsche, Italiaansche en Spaansche meesters. De laatste, welke hier anders zeldzaam zijn, werden door zijnen vader, die langen tijd in Spanje vertoefde, verzameld. De schilderijen, wel bij de 250 stuks, waren in zeer kostbare lijsten gevat, deels geheel verguld, deels zwart, deels verguld en zwart, zóó dat een

---

(1) Uffenbach of zijn uitgever vergissen zich hier; bedoeld is Willem Vink, die P. M. Helvetius in 1709 was opgevolgd als Lector Anatomicus. Zie *Rotterdamsch Jaarboekje* I, bl. 55.

(2) Het schilderijen-kabinet van Jozua van Belle, heer van St. Huybertsgerecht, werd 6 September 1730 te Rotterdam verkocht. Hoet geeft er in het 1e deel van zijn *Naamlijst*, bl. 352, den catalogus van, die 106 nummers telt. Inderdaad komen er, behalve van eenige Italiaansche meesters, ook werken van Spaansche schilders voor. Het altaarstuk, door von Uffenbach vermeld, wordt er genoemd eene schets van Rubens van het altaarstuk door hem in de Lievevrouwekerk te Antwerpen geschilderd, en bracht slechts *f* 200 op, evenveel als een jongetje dat blaasjes in het water zit te maken, door den ouden Netscher. Van Michel Angelo de la Bataille is er één klein stuk vermeld. Het landschap met een

lijstje ter breedte van ongeveer twee vingers aan de binnenzijde verguld en het overige zwart was. In de kleine kamer hing een groot Italiaansch stuk, onvergelijkelijk fraai, dat zeer kostbaar was, en een klein altaarstuk, waar in het midden de kruisiging, op de twee vleugels de geboorte en de opstanding van Christus waren afgebeeld. In het tweede vertrek hingen vele fraaie landschappen, o. a. verscheidene van Breugel en een van Michel Angelo. De heer van Belle maakte de bezoekers opmerkzaam op een klein stuk, waarop een oude puinhoop, en een klein haantje, niet grooter dan een gerstekorrel, heel curieus gemaakt was, en hij vertelde dat zijn vader wegens dit haantje 1400 gulden voor dat stuk betaald had. In het laatste en grootste vertrek, aan de achterzijde, waren de beste, grootste en voornaamste stukken, waarvan den bezoekers bijzonder beviel een maaltijd van koning Belsazar, wegens de goede perspectivische teekening en het geheel onvergelijkelijk coloriet, ettelijke stukken van Salvatoriel, eene fraaie Opstanding van Rubens, twee voortreffelijke landschappen, welke een Jesuiet zou geschilderd hebben. Hier hingen ook de

---

ruïne en het haantje, waarop de heer van Belle zoo trotsch was, is waarschijnlijk het aan den fluweelen Breugel toegekende stukje no. 61, hoog en breed 8 duimen, dat *f* 275 opbracht. De maaltijd van koning Belsasar door den cavallier Napolitaan deed *f* 190. De opstanding van Christus, door Rubens, staat niet bij Hoet vermeld. Voor de stukken van A. Brouwer, Ter Borch, J. Lievens, de Vlieger enz. welke tot de verzameling behoorden, had von Uffenbach waarschijnlijk geen oog.

Mr. Jozua van Belle was de zoon van Jozua van Belle, Hoofdofficier, Raad en vroedschap, Burgemeester van Rotterdam en heer van Waddinxveen, en van Ida Catharina van der Meyden; hij werd 22 April 1680 in de Groote kerk gedoopt. Hij was gehuwd met Jacoba Willemina van Hoorn.

Zijn broeder Mr. Johan was secretaris van Rotterdam.

portretten van 's heeren van Belle's oom en vader, in Spanje bijzonder fraai geschilderd. Dat van zijn vader, die kort geleden was gestorven, was met zwart doek behangen. Deze heer van Belle was overigens een beleefd en voor een Hollander zeer hoffelijk mensch. Hij bood den bezoekers thee, koffie en chocolade aan, alles in kostbare serviesen, waarbij hij vertelde, dat hij zijn leven lang niets dan koffie had gedronken, zelfs aan tafel. Des morgens liet hij een paar maten koffie klaar maken en deze koud worden, die hij dan onder het middageten dronk; toch zag hij er heel gezond uit. Als de heer van Meinertshagen en anderen het niet bevestigd hadden, zouden de heeren von Uffenbach het niet geloofd hebben.

Des namiddags gingen zij weder naar Dr. Luffneu, kwamen echter, omdat zij laat gegeten hadden, weder niet terecht, maar een half uur te laat. Zij begaven zich nu naar den heer Flinck (1) op de Hoogstraat tegenover de

(1) Bedoeld wordt Nicolaas Anthonie Flinck, zoon van Govert Flinck en Ingitta Thovelingh, eene dochter van Claes Martensz. Thovelingh, die te Rotterdam Bewindhebber der O.-Ind. Compagnie was. Nicolaas werd geboren in 1646. Na den dood van zijnen vader verhuisde hij met zijne stiefmoeder, Sophia van der Houve, uit Gouda geboortig, van Amsterdam naar Rotterdam. Hij was er Bewindhebber der Oost-Indische Compagnie, huwde eene dochter van den Burgemeester van Berkel, en woonde in het huis, dat thans het Hotel des Pays-Bas is, aan de Korte Hoogstraat. Het plafond, waarvan Uffenbach melding maakt, is reeds lang verdwenen. Zijne verzameling schilderijen, gedeeltelijk nagelaten door zijn vader, werd na den dood zijner eenige dochter, te Rotterdam publiek verkocht op den 4den November 1754. Terwesten nam den catalogus op in zijn vervolg op Hoet's catalogus, bl. 100. Die catalogus telt 50 nommers. Een »Geboorte van Christus" is 'er niet in vermeld, wel een Offerande door Nic. Poussin. Volgens dezen catalogus bezat Flinck 2 werken van Rembrandt, 2 van Ant. van Dijk, 1 van Frans Hals, 5 van G. Flinck, 1 van Poelenburg, Teniers, Verkolje, enz.

Fransche kerk. Diens vader was een der beroemdste schilders van Holland, die hem zooveel nagelaten had, dat hij van zijne renten kon leven, en in een der kostbaarst gemeubileerde huizen woonde. Hij had weinige, maar zeer kostbare schilderijen, en eenige antieke standbeelden, borstbeelden en koppen, welke hij alle voor antiek hield en het ook goeddeels konden zijn. Hij verzekerde, dat zij uit de fraaie verzameling van den hertog van Buckingham herkomstig waren. Het voornaamste was wel een klein beeld van wit marmer, twee en een halve voet hoog, dat hij een Telesphorum noemde. Het figuur was gehuld in een kleed, dat, vooral aan den kop, een monnikspij geleek. Het was een knaapje, zittend voorgesteld, tegen een rots, den linkerarm steunend op de knie, en het hoofd leunend op de linkerhand, terwijl de rechterarm neerhing op een soort van hoepel. Dan was er een borstbeeld, bijna 3 voet hoog, waaraan de neus ontbrak, dat de heer Flinck voor een Athleet hield. Bij de deur stonden op wit marmeren voetstukken twee fraaie borstbeelden, het eene van Posidonius, Cicero's leermeester, het andere van Markus Antonius Imp., verder waren er borstbeelden van Titus, Marcus Aurelius, Geta en Hadrianus; een beeld ten voeten uit, slechts vier voet hoog, met de toga van een consul bekleed, maar waarop een nieuwe kop was gezet; een dansende matrone, van dezelfde grootte, en in den tuin achter het huis, een Terminus. Van de schilderijen was het fraaist een stuk van Palma Vecchio, op paneel, de geboorte van Christus

---

De rijke verzameling teekeningen verkocht Flinck aan den hertog van Devonshire.

Nicolaas Anthonie Flinck overleed in Januari 1723, oud 77 jaar en werd 8 Januari in den familiekelder in de Fransche kerk no. 160 bijgezet. Zijne vrouw Anna van Berkel was 17 Juli 1709, oud 62 jaar, daar begraven.

met de herders voorstellend, en een Nimf van Nic. Poussin. De zoldering in de voorste kleine kamer was door van der Werff zeer goed beschilderd. De heer Flinck vertelde, dat hij eerst eene groote verzameling gravures had gehad, maar dat hij vervolgens handteekeningen bijzonder lief had gekregen, omdat zij de eerste gedachten der schilders bevatten, en hij vertoonde eene groote verzameling teekeningen, welke de heeren von Uffenbach slechts vluchtig konden bezichtigen, omdat zij door den heer van Alkemade waren genoodigd, die hen weder verscheidene merkwaardige boeken liet zien, waarvan de heer Zacharias getrouwelijk aanteekeningen maakte, welke hij in zijn dagboek opnam. Onder anderen hield ook de legende der gravin van Holland, die zoovele kinderen in eens ter wereld had gebracht als het jäar dagen telt, hen bezig. Later kwam van Alkemade's neef, Henrick Graham, bij hen. Dit jonge mensch studeerde op het gymnasium, en had van zijnen oom teekenen geleerd, en wel zóó vlug, dat hij na één jaar oefenens reeds zijn meester in het teekenen van medailles overtrof. Ook oefende hij zich in het snijden van steenen en verzamelde hij antieke medailles, maar zijn oom keurde dit af en klaagde dat men de zaken betreffende het vaderland om uitheemsche dingen verwaarloosde. Hij kende wel 500 personen in Holland, die antieke medailles met veel moeite en kosten verzamelden, terwijl er nauwelijks 20 waren, die aan oude en nieuwe Hollandsche munten zich gelegen lieten liggen. Ook vertelde hij, dat de uitgever van zijn werk over de *Munten der graven van Holland* maar weinig exemplaren verkocht en hierover geklaagd had. Het was over elven, eer de bezoekers er aan dachten en naar huis gingen. De heer van Alkemade had hen veel beleefdheid bewezen, niet alleen koffie, tabak en een glas wijn hun voorgezet, maar ook door

zijne dochter oliekoekjes laten bakken, die Uffenbach, wegens zijn afkeer van olie, eerst niet durfde nemen, maar die hem tamelijk smaakten en niet tegenstonden. De heer van Alkemade verzekerde, dat niemand ze zoo goed bakken kon als zijne dochter, wat de heeren von Uffenbach meenden hem als »een Hollandsch compliment" te goed te moeten houden.

Den volgenden dag gingen zij voor de derde maal naar Dr. Luffneu, en hoewel zij nu precies op den bepaalden tijd zich aanmeldden, verontschuldigde hij zich weder met een consult, en bestelde hen des namiddags; zij gaven den onbeschaafden kerel echter duidelijk te verstaan, dat zij meer te doen hadden, dan hem na te loopen. Zij gingen nu naar een broodbakker, die ook in schilderijen handelde, den heer van Biesem (1), op de Botersloot. Hij liet vele fraaie schilderijen zien en had er nog meer laten kijken, indien hij niet ongesteld was geweest en naar boven had kunnen gaan. Onder anderen had hij een fraai stuk van Rubens, de oprichting van de koperen slang in de woestijn, en twee fraaie »perspectief-

---

(1) De schilderijen-verzameling van Quirijn van Biesem werd den 18den October 1719 te Rotterdam verkocht. De catalogus is opgenomen in het eerste deel van Hoet's *Naamlijst*, bl. 226. Hij telt niet minder dan 224 nommers. De stukken van Rubens en Wouwerman, door Uffenbach vermeld, komen er niet op voor; wel verscheidene werken van Adr. Brouwer, Teniers, Holbein, Breugel, Brill, Ant. van Dijk, van Laer, J. Asselyn, A. Both, J. Both, Poelenburg, Porcellis, Mieris, A. van der Werff, enz. en verschillende Italiaansche stukken.

Quirijn van Biesem overleed in Juli 1719, in den ouderdom van 63 jaren en werd den 20 Juli in de Groote kerk, zuidpand nº. 134, begraven. Hij was gehuwd met Catharina van den Bergh, uit welk huwelijk acht kinderen geboren werden, waarvan op het tijdstip van zijn dood, vier onmondige en een mondige nog in leven waren.

stukken" van Wouwerman, welke hij elk op *f* 150 schatte, maar hij was zeer duur. Van hem gingen de heeren nogmaals naar het Oude-Mannenhuis, om de regentenkamer te zien. Zij vonden die niet groot en niets bijzonders er in, dan twee schilderijen. Het eene was van van der Werff, en hing boven den haard; dit stelde de Barmhartigheid voor, waarvoor twee oude mannen knielen. Er zou *f* 1600 voor geboden zijn; zij vonden het goed en wel gemaakt, maar voor dezen prijs niet extraordinair (1). Het andere stuk was grooter, en vonden zij beter. Dit stelt eene vergadering der regenten voor, die aan eene tafel zitten, en de burgemeester, die er bij is, moest bijzonder goed gelijken. In 1653 werd het — zoo als er op staat — gemaakt door een schilder, die als »emeritus" in 't Oude-Mannenhuis leefde. Zijn naam stond er niet op, en dien konden zij ook niet te weten komen (2).

Des namiddags werd door hen bij Gerard Jonckheer (3), een zilversmid, bezichtigd een achthoekige tafel van zwarte toetssteen, 4½ voet in doorsnede, die zeer fraai was ingelegd door Dirk van Rijswijk, te Amsterdam, met een bloemkrans en allerlei insecten van paarlemoer.

---

(1) Deze schilderij, door Adr. van der Werff in 1702 geschilderd, werd in 1879 overgebracht naar het Museum Boymans; zie no. 37 van den catalogus van dat Museum. Zij is geen fraai staal van 's meesters kunst, maar het eenige dat het Rotterdamsch Museum van dezen Rotterdamschen phenix bezit.

(1) Von Uffenbach heeft hier het oog op het schilderstuk van Jan Daemen Cool, dd. 1653, dat uit het Oude Mannenhuis werd overgebracht naar het Museum Boymans, zie no. 57 van den catalogus van dat Museum.

(2) Gerard Jonckheer woonde in de jaren 1703 tot 1706 op de Hoogstraat, in 1707 in de Hoofdsteeg, daarna in 1710 en 1711 in den Houttuin en eindelijk in 1704 en 1705 op het Steiger. Hij was gehuwd met Elisabeth Schot.

Jonckheer had haar door erfenis verkregen, en schatte haar op *f* 12000. Veel geld, maar het was een fraai stuk, dat verdiende in het kabinet van een groot heer te prijken.

Den 29sten namen de heeren von Uffenbach afscheid van den heer van Arckel, die hun eene aanbeveling aan den beroemden Leeuwenhoek te Delft gaf, van den heer van Alkemade en hunnen koopman van Meinertshagen. Gaarne hadden zij nog het volgende, dat zij aangeteekend hadden, gezien: de schilderijen van den heer Quieros, een koopman, van den heer Lock en den heer van der Hulst, welke Monconys roemt, maar van de twee eersten wist niemand iets en de laatste was naar Den Haag verhuisd. Verder hadden zij gaarne bezocht de Bibliotheca Baldeana, door Struve in zijne *Dissertatio de doctis impostoribus* vermeld wegens het boek *De tribus impostoribus*, dat tot die bibliotheek behoorde, maar de heer Baldeus was naar Alkmaar verhuisd met zijne bibliotheek. Volgens den heer van Arckel eene zeer groote verzameling, maar de eigenaar een wonderlijke kwant, die van zijne boeken slechts de titels en de goede edities kende, welke hij vreeselijk duur betaalde. Het munten-kabinet van den heer Deinoot (1) was nu in bezit van diens erfgenaam, den heer van Langen, in den Oppert. Tweemalen lieten de heeren von Uffenbach bij hem belet vragen, maar den eersten keer was hij niet thuis en den tweeden keer liet hij zeggen, dat de heeren hem moesten »excuseeren, hij had geen occasie hun het kabinet te toonen," vermoedelijk — zoo laat de schrijver volgen — omdat hij als koopman weinig

(1) Pieter Deinoot, oud 75 jaren, (begraven 22 Februari 1734 in de Groote kerk, Trans no. 193), was gehuwd met Catharina de Lange, begraven aldaar 25 Juli 1737, oud 77 jaar.

om deze zaken gaf, en er ook geen verstand van had. Het fraaie huis van den heer van Ellemeet, dat zij te Londen hoorden roemen, zagen zij in 't voorbijgaan van buiten; daar hij het bewoonde, werd niemand ter bezichtiging toegelaten. De schilderijen van den ontvanger Paats (1) konden zij niet te zien krijgen, omdat die heer het te druk had. De heer van der Werff hing zoozeer den grooten heer uit, dat hij niet te spreken was, had ook niets klaar en in voorraad. De medailles bij den wijnkooper van de Ameyde op de Leuvehaven wilden zij niet zien, omdat men hun verzekerd had, dat het niet de moeite waard was.

Zij voeren dus des namiddags te 3 uren met den heer van Eck, die gedurende eenigen tijd met hen gegeten had, per schuit van Rotterdam naar Delft, waar zij te 5 uren aankwamen.

---

(1) Het schilderijen-kabinet van Adriaan Paets, ontvanger ter Admiraliteit, werd 25 April 1713 te Rotterdam verkocht. Hoet nam in het 1e deel van zijn *Naamlijst*, bl. 154, den catalogus op. Deze is, behalve het appendix van 9, 52 nommers groot. Behalve verscheidene Italiaansche stukken, zijn er 6 van Adr. van der Werff, waarvan één *ƒ* 4100, een ander *ƒ* 3700, een derde *ƒ* 3200, een vierde *ƒ* 2650, 't vijfde *ƒ* 1050 en het zesde *ƒ* 900 opbrachten, trouwens een Seleucus en Stratonice, van Ger. de Lairesse, deed *ƒ* 1550. Verder zijn er werken vermeld o. a. van P. Brill, P. van Laer, Miel, Jan Lis, H. van Limborch, welke ook betrekkelijk duur werden verkocht.

Uffenbach maakt geen melding van de schilderijen-kabinetten van Jaques Meijers, dat hier 9 September 1722, van Corn. Wittert, heer van Valkenburg, dat 11 April 1731 en het restant dat 7 October 1733, van Richard Pickfatt, dat 12 April 1736 werd verkocht.

In·duizend·vreezen

HET HUIS „IN DUIZEND VREEZEN."

(Bij de prent tegenover den titel.)

Aan de westzijde van de Groote Markt staat een huisje, dat door zijn eigenaardigen bouwtrant en eenigszins bouwvallig aanzien steeds de aandacht trekt van den voorbijganger. Met groote letters heeft de eigenaar op een paar borden doen schilderen de woorden: »in duizend vreezen," terwijl aan de zijde van het Hang op de muren hetzelfde opschrift in het Fransch, Duitsch en Engelsch geplaatst is. De weinige vreemdelingen, die onze stad bezoeken, verzuimen dan ook nooit dit huis als een der merkwaardigheden van Rotterdam te gaan bezien.

Toch is de waarde van dit huis uit een geschiedkundig oogpunt zeer overdreven. Men weet te vertellen, dat het zijn naam ontleent aan het volgende voorval tijdens de inneming van Rotterdam door den graaf van Bossu (9 April 1572). Bevreesd voor de naderende Spanjaarden, die overal, waar zij verschenen, een bloedbad aanrichtten, hadden verscheidene lieden zich in dit huis verborgen, nadat zij eerst een bok geslacht en het bloed van dat dier langs drempel en stoep hadden laten stroomen. Toen de soldaten dit bloed zagen, meenden zij dat anderen hen daar reeds waren voorgeweest en gingen zij verder. Aldus de overlevering.

De substituut-secretaris Emanuel van Welsenes geeft in zijn *Appendix op de Geamplieerde Opstelling* (15 November 1706) bl. 8, een andere lezing. Van de Spanjaarden sprekende, zegt hij: »hangende zeker Burger, die Ik over 64 Jaren nog gesien en gekent heb, (wesende

doenmaels wel ontrent tnegentig Jaren out, zijnde de Schoonvader van Cornelis Henricksz., Schoenmaker in der tijt op de Visschersdijck) in zijn deur aan sijn regter Been op, hem alsoo met veel miserie twee dagen latende hangen, dogh is hy door medelyden of door Spanjaarden of door andere goede Menschen af-gesneden, en af-gelaten gewerden, gaande hy altoos manck over de straat, en in welckers Huys van outs, of zedert die tijt genaamt de duysent vreesen, en staande op de Groote Marct, op den hoek van 't Hang, voor in de Gevel al de gevreesde Tormenten te zien zijn." Geheel duidelijk is dit verhaal niet, tenzij men voor Visschersdijk leze: Hang.

Wat in deze verhalen waarheid is, kan niet met zekerheid bepaald worden. Dat iets dergelijks is voorgevallen, is mogelijk, maar stellig niet in dit huis, dat eerst dagteekent van het jaar 1594, blijkens den steen in den gevel. De naam *In duizend vreezen* heeft het huis misschien pas later verkregen, want in de oude koopbrieven van dit pand wordt in een acte van 5 Mei 1704 deze naam het eerst vermeld, terwijl in de koopbrieven van de belendende huizen aan de Groote Markt (1) en in het Hang in een acte van 15 Juni 1669 de naam voor de eerste maal voorkomt. Bovendien is bij onderzoek gebleken, dat in de Doodregisters, in het Archief aanwezig, waarin bij elken doode zijn woonplaats en in de meeste gevallen den naam van zijn huis is opgeteekend, van de jaren 1592 tot 1630 niemand is ingeschreven als wonende in *de duizend vreezen*. Had het huis in dien tijd boven andere huizen een zekere

---

(1) Het belendende huis aan de Groote Markt werd 11 September 1567 door de stad verkocht. Sedert 1577 wordt het in de giften het »Stadthuys" genoemd, later in 1625 hing er bovendien de «Roode Lantaern" uit.

vermaardheid gehad, dan zou men stellig niet verzuimd hebben, bij den dood van een der bewoners den naam van het huis te vermelden, terwijl de veronderstelling, dat er al dien tijd niemand in gestorven was, niet wel aannemelijk is.

Volgens de zooeven genoemde koopbrieven verkochten de voogden over het nagelaten weeskind van Kerstiaen Fredericx den 9 Juni 1575 het huis aan Adriaen Michielsz. Diens weduwe Hillegont Jansz., hertrouwd met Jan Willemsz., droeg het 24 Januari 1590 over aan Bartholomeus Jansz. Van dezen ging het over op Joris Pouwelsz. Groenevelt, die het weer verkocht aan Willem Cocq, wiens dochter Trijntje gehuwd was met den bovenvermelden Cornelis Henricx.

Zijn kinderen transporteerden 26 Mei 1656 het huis aan Jan van Beveren, van wien het door erfenis overging op Quirijn van Biesum, kunstverkooper, die gehuwd was met een kleindochter van Jan van Beveren. Achtereenvolgens ging het huis nu over in handen van de volgende eigenaars: 5 Mei 1704 aan Cornelis van Veen, 3 Juli 1710 aan Jacobus van der Bel, 2 Augustus 1769 aan Sibilla Arntsen, bij scheiding aan Grada Vloeth, 10 September 1777 volgens testament aan Jacob van der Heyden en 21 October 1809 volgens scheiding aan Hendrik Adrianus van der Heyden.

Ten slotte nog een enkel woord over het tegenwoordig uiterlijk van het huisje. Het prentje tegenover den titel geeft het ons te zien in den toestand van een paar jaren geleden, vóórdat de gevel aan de Markt geverfd en die aan het Hang gecementeerd werd.

Het huis, dat als een der oudste wereldlijke gebouwen in onze stad beschouwd kan worden, is gebouwd in den zoogenaamden Zuid-Hollandschen bouwtrant met uitstekende booglijsten op consoles als overdekking der vensters.

De voorgevel is evenwel in later dagen zeer misvormd. De top is er afgenomen en vervangen door een smakelooze rechte lijn, terwijl ook de onderpui de duidelijkste sporen draagt van dezelfde zucht tot moderniseeren. Misschien is de voorgevel iets breeder geweest: als men vóór het huis staat, bemerkt men dat het muurvlàk aan de rechterzijde van de ramen grooter is dan dat aan de linkerzijde en herstelt men den misstand in gedachte, dan wordt het ook mogelijk den topgevel aan de zijde van het belendende huis te reconstrueeren.

Bovendien staat de deur een heel eind uit het midden van het huis. Het is dus niet onwaarschijnlijk te achten dat bij de verbouwing van het belendende huis, die omstreeks 1758 plaats had, een strook van *In duizend vreezen* daarbij is aangetrokken. Bij gebrek aan oude afbeeldingen is het evenwel moeilijk iets van den vroegeren toestand te gissen. In de verzameling op het Gemeente-Archief zijn, behalve een paar teekeningen uit later tijd (*Roterodamum Illustratum*, nº. 1193 en 1194) nog eenige afbeeldingen van omstreeks 1790 (*Roterodamum Illustratum*, nº. 329, 330 en 331), die ons den gevel eenigszins gewijzigd vertoonen, maar die geen aanspraak mogen maken op voldoende vertrouwbaarheid.

De hierbijgevoegde afbeelding van het tegeltafereel, waaraan het huis zijn naam ontleent, is eene reproductie van de teekening van F. D. O. Obreen, voorkomende op het titelblad in het eerste deel van *De Uithangteekens*, door Mr. J. van Lennep en J. ter Gouw. Ofschoon deze teekening overigens zeer nauwkeurig is, blijkt bij vergelijking met het origineel, dat het onderschrift aan weerszijden een weinig uitspringt.

De voorstelling schijnt te doelen op Mattheus X, vs. 16.

Dr. DANIËL JONCTYS,

DOOR

Th. NOLEN.

Als vrouw Zotheid er toe genaderd is om haar eigen lof ook ten opzichte van de Theologen te verkondigen, laat Erasmus haar zeggen, »dat het misschien beter was geweest hen met stilzwijgen voorbij te gaan en niet in dien poel te roeren, omdat dit soort van menschen met gefronste wenkbrauwen zeer licht prikkelbaar is en terstond met heele drommen aanvallend tot herroeping noodzaakt, of anders onverwijld luidkeels over ketterij schreeuwt."

En hoewel Erasmus in het Latijn schreef, zoodat er weinig gevaar bestond dat het profanum vulgus door zijne geschriften tot oneerbiedigheid jegens de »Magistri Nostri" zou worden verleid, toch was de verontwaardiging zoo groot, dat het van alle kanten woedende uitvallen tegen hem regende.

Geen wonder, dat, toen een geest van minderen rang het waagde in de landstaal eenige dwaasheden der godgeleerden ter loops te bespreken, de predikanten van zijne woonplaats zich gekrenkt gevoelden en met alle middelen, die hun ten dienste stonden, den oneerbiedigen, driesten aanvaller vervolgden, en de censuur over hem uitspraken. Aan Dr. Jonctys werd door den kerkeraad van Dordrecht het deelnemen aan het Heilig Avondmaal ontzegd, totdat hij berouw zou hebben getoond en zijne schandelijke beschuldigingen zou hebben herroepen.

Daardoor genoodzaakt Dordrecht te verlaten, vestigde hij zich te Rotterdam, waar meer vrijheid heerschte en waar hij zelfs tot schepen werd verkozen.

Dr. Daniël Jonctys' naam wordt nog steeds met eere genoemd, waar er sprake is van voorvechters voor ware beschaving en volksverlichting, van bestrijders van kinderachtig bijgeloof. Ook als dichter staat hij vrij hoog aangeschreven. Tegen het gebruik van pijniging om de beschuldigden tot bekentenis te brengen, schreef Johannes Graevius, rechtsgeleerde geworden, nadat hij als predikant wegens zijne Remonstrantsche gevoelens was ontslagen, *Tribunal reformatum;* Jonctys bewerkte dat boek onder den titel *De Pyn-bank wedersproken, en bematigt.* In zijne bestrijding van het geloof aan de macht van den duivel en het bestaan van tooverijen, sproken, tooverziekten en heksen volgt hij op onzen grooten landgenoot Johannes Wier. Terwijl Dr. Jonctys de tooverij beschouwde van het standpunt van den geneeskundige, bestreed de raadsheer Jacob van Heemskerk ze als rechtsgeleerde, tot eindelijk de groote duivelbanner Balthasar Bekker, eene halve eeuw later, door zijn *Betooverde wereld* een einde maakte aan zulk in zijn gevolgen zoo rampzalig bijgeloof.

Als Nederlandsch dichter, vooral als minnedichter, wordt Jonctys een eereplaats gegeven naast Broekhuizen en Joan Luyken.

Mr. Jacobus Scheltema schreef in zijn *Geschied- en letterkundig Mengelwerk*, III, 1823, eene vrij uitgebreide verhandeling over »Daniël Jonctys, beschouwd als schrijver en dichter"; ons rest dus alleen zijne mededeelingen aan te vullen en, waar dit mogelijk is, te verbeteren door hetgeen officiëele stukken aan het licht brachten. Zijn roem als dichter moet op anderen grond berusten en van een ander standpunt be-

oordeeld worden, dan tot dusver door de letterkundigen gedaan werd.

Hoewel de doopregisters van Dordrecht ons in den steek laten bij de vaststelling van Jonctys' geboortejaar, mogen wij veilig aannemen, dat hij in 1610 òf 1609 geboren is, omdat het Album Studiosorum van Leiden opgeeft, dat door den rector Burgersdijk den 6den Mei 1630 is ingeschreven Daniël Jongtys, Dordrechtanus, 20 jaar oud, als student in de philosophie en in de medicijnen. Zijn naam wordt door hemzelf met *c* òf met *k* geschreven en altijd met *y*, door anderen in officiëele stukken, volgens de bekende, onnauwkeurige wijze dier dagen op allerlei manieren, wisselende tusschen Joncktijn, Joncktijts, Jonghtijs tot Jongh Thys toe.

Zijne familie is ons onbekend, wij weten slechts dat zijn vader Ewout heette en dat een zekere Anthoni Joncktys getuige was bij den doop van zijne oudste dochter.

Na volbrachte studie vestigde hij zich te Dordrecht als geneesheer, maar geheel in den geest van dien tijd, beperkte hij zich niet tot de wetenschap der medicijnen, doch bleef, als zoovelen onder den invloed der renaissance, de beoefening der letteren daarmee verbinden.

Met stilzwijgen kunnen wij zijne in 1638 verschenen *Verhandeling der Toover-sieckten: Met een Geschil van de Schoot en Steeck-vrye en Wapen-salve* voorbijgaan, waarbij in de uitgave van 1646 nog *Paracelsi Vrye-konst* gevoegd werd. Dit alles had hij vertaald uit verschillende Latijnsche boeken van D. Sennert, den grooten Duitschen geneesheer en professor te Wittenberg. Evenzoo zijn *Pyn-bank wedersproken en bematigt*, in 1651 verschenen. Reeds genoeg is hierover uitgeweid door Scheltema, en het geloof aan den duivel met zijn heksenprocessen en barbaarsche folteringen ligt gelukkig

reeds ver achter ons en boezemt nog slechts belang in als cultuur-historisch verschijnsel. Het *Tooneel der Jalouzijën, Waar op vertoont werden veel treurige Gevallen, wonderlijke Geschiedenissen, Schrikkelijke en wreede Uitwerkselen der Jaloersheid*, twee dikke boekdeelen over den »Echtsijver," na zijn dood (1) verschenen, doet ons zien, dat niet alleen Jacob Cats dergelijke onderwerpen ten breedste wist uit te spinnen, en dat ook andere ontwikkelde, zelfs geleerde mannen van dien tijd de echtelijke verstandhouding en de verkeering der geslachten een onderwerp rekenden, belangrijk genoeg om er al hun vlijt en overdenking aan te wijden.

De *Hedens-daegse Venus en Minerva of twist-gesprek tusschen diezelfde*, zag in 1641 te Dordrecht het licht.

Geheel in den geest der renaissance, laat Jonctys tusschen die twee godinnen een gesprek voeren over den voorrang. Het bekoorlijke en het zingenot tegenover de strenge wijsheid: Juno en Pallas waren nog steeds zeer verstoord over het oordeel indertijd door Paris geveld, die aan de »Minnemoeder" den gouden appel had geschonken; dat begon Jupijn zoozeer te vervelen, dat hij besloot, door den raad der goden te laten uitmaken »wiens Vermaeck, Nootzaeklykheyd, en macht, het meest moest zijn geacht." Over de »Schoonheyd der Leden" had Paris reeds uitspraak gedaan. Nu begint Venus haar eigen voortreffelijkheden op te sommen tegenover die van Minerva: zij houdt de wereld zoowel der goden als der menschen in stand, zij verschaft genoegen en genot

(1) Het jaar van zijn dood is niet met zekerheid bekend. In de oudste bron, die men over Jonctys heeft, van Balens *Beschryvinge van Dordrecht*, 1679, bl. 221, wordt het jaar 1654 als zijn sterfjaar opgegeven. In de Doodregisters van Rotterdam komt hij over de jaren 1651 tot 1666 evenwel niet voor.

en is overal welkom, terwijl Minerva's volgers met hun somber uiterlijk gevreesd worden, aan vele onaangenaamheden blootstaan, en ziekelijk en vroeg oud worden. Minerva verdedigt zich: het puik der menschen is in haar dienst, alleen luien en ledigloopers dienen Venus, wier macht zeer gering is zonder de hulp van Bacchus en de Muntgodin, zij maakt onsterfelijk, maar Venus' macht is bedriegelijk en haar lusten zijn vol lasten, haar zoet vol bitter; jaloezie, naberouw, listige bedriegerijen zijn de gevolgen, de jicht is een dochter van Venus en Bacchus, de Venus-vreugde breekt den draad des levens ontijdig af. Venus blijft het antwoord niet schuldig, weerlegt de aantijgingen en beschuldigt de priesters van Minerva, hekelt de bijtzucht en de vleizucht der poëten, de hoovaardij en onderlinge bewierooking der geleerden, de dieverij der boekenschrijvers, ja zij acht de geleerdheid onnoodig en zelfs schadelijk in godgeleerden, advocaten, regeerders, artsen; de poëzie laat de dichters arm evenals de geleerden, zotheid gepaard met geleerdheid is allerschadelijkst en vele geleerden gaan aan dat euvel mank. De min daarentegen kweekt kloeke krijgers, maakt luien vlijtig, de slordigen keurig, ouden jong, zotten wijs. — Toen Pallas aan Jupiter verlof vroeg om haar kracht en deugd nog eens te bepleiten, werd haar dit geweigerd, omdat Jupiter door Cupido's toedoen was getroffen door eene aardsche schoonheid en hij dus geen tijd meer over had, terwijl Bacchus in een roes was ingeslapen en de overige goden hadden geknikkebold, toen Pallas sprak. Het vonnis werd dus tot bekwamer tijd opgeschort en nog steeds is die tijd niet gekomen; als eenmaal de deugd zal zegevieren zal ook de lust tot Pallas weer ontwaken, »die nu alom aen 't dooven is geraeckt."

Het behoeft geen nadere aanwijzing, dat dit stuk geheel in den geest der renaissance, in den meest geliefden

vorm van een tweespraak, met een groot aantal geleerde citaten, meer eene dichterlijke uitspanning is, dan een overdachte opzettelijke aanval tegen wie ook. De kerkeraad van Dordrecht dacht er evenwel anders over. Hij ontbood Jonctys voor zich en vroeg hem af, wat zijn *Hedens-daegse Venus* bedoelde met den inhoud van pagina 62 en 63, »zy lieden daer uit niet anders konnende afmeten, dan dat aldaer de ware God-geleerdheid, onze Religie, ende dien volgens de eere Godes te kort geschiede, ende alhoewel zy (naer haer zeggen) genoegzaem konden bespeuren, dat door 't geheele Boekje verscheide Particulieren wat scherp gehekelt wierden, zó wilden zy doch maer alleen behartigen, 't geen haer ampt mede bracht; dat is, het weren der ergernissen in de Religie, en den voorstant van Godes eere." De aangeklaagde verzekerde, dat het hem nooit in de gedachte was gekomen, om van onze Religie, zelfs niet in het geringste punt, iets tot haar nadeel te zeggen; dat hetgeen hij gezegd had maar alleen sloeg op de secten en tegensecten en daar onze Religie, als zijnde de ware Religie, onder de secten niet mocht gerekend worden, was zij daar ook niet gelasterd geworden. Hij had ook alleen de al te neuswijze navorschers van Gods geheimenissen op het oog gehad. De woorden »Een Priester hoeft zijn hoofd met u (de Wijsheid) niet veel te breken, die by een tragen tred, een grove tael kan spreken," hadden overal ergernis verwekt, maar Jonctys had zich ook hierop verdedigd. Kortom, de heeren zouden »de zaek dieper in bedenken nemen." De schrijver werd ten tweeden male gedagvaard, nieuwe punten van aanklacht werden te berde gebracht en het vonnis luidde, dat Jonctys »een bitter Satyrist, en niet minder dan een Pasquill-schrijver was; wiens Boek niet alleen, maer Persoon zelver, zoo by de Politique, als Kerkelijke be-

hoorde gestraft te werden, dat hy daerom zich van 't heylige Avond-mael moste onthouden, zó lange, totdat hy léétwezen van zijne feilen, in 't schrijven van de *Hedens-daegse Venus* begaen, betónende, haer lieden vorders zoude komen te voldoen." Toen hij nog verder eenige verweerredenen wilde in 't midden brengen, werd hem geantwoord, dat hij daar niet was geroepen, omdat zij hem, maar omdat hij hen zou hooren; lustte het hem, hij mocht daarmee naar huis gaan. Toen hij een volgenden keer afschrift van zijn vonnis verzocht, »ten einde zijne misslagen, zoo der eenige waren, door dat middel kennende, te mogen bekennen en belijden," kreeg hij ten antwoord, dat indien hij breins genoeg had om een boekje te schrijven, hij dus ook genoeg moest hebben om zijn vonnis te onthouden. Alleen kon hij verkrijgen, dat het vonnis hem den volgenden dag nog eens werd voorgelezen. Hij teekende de punten van aanklacht op, ten einde eene apologie op te stellen.

Beleefd en in deemoedigen toon gesteld, kwam die uitvoerige *Apologie of Gedrongen onschuld roerende zyn misduide Hedens-daegse Venus en Minerva* in het licht in 1642 te Rotterdam; alle punten worden breedvoerig besproken en alle beweringen gestaafd met aanhalingen uit Christelijke en Heidensche schrijvers, uit den Bijbel en uit Erasmus, uit oude klassieke en nieuwe Nederlandsche schrijvers. Intusschen had hij, waarschijnlijk uit vrees, dat de wereldlijke macht tegen hem zou worden opgezet door de kerkelijke, Dordrecht reeds verlaten, toen hij die Apologie opstelde (1). Hij was naar

(1) *Apologie* bl. 44: »Indien mijn Persoon, na 't gevoelen mijner Beschuldigers, by Politiquen strafbaer geweest was, zóu de Magistraet zoo nalatigh in haer ampt gheweest zijn, dat zy mijn, daer ik ten vollen in haer macht was, ongestraft zóude hebben laten deurgaen?"

Rotterdam geweken, waar hij vroeger reeds meermalen was geweest en waarschijnlijk betrekkingen had. Althans het Stads-trouwboek van Rotterdam vermeldt, dat Daniël Jonctijts (*sic*) en Geertruyt Hugers »sijn getrout den 20sten April 1636, present Couwenhoven, bij haer hebbende 't kindt daer van sij in de craem lach bij den anderen (d. i. door hem) verweckt," en de doopregisters der Gereformeerde Gemeente op 1 September 1637: Jacomina, dochter van Daniël Joncktijs en Geertruit Hoversse. Ook zijne andere kinderen werden te Rotterdam gedoopt (1).

Daar is men hem niet lastig gevallen en heeft zelfs de kerkeraad, in plaats van zich ook gebelgd te toonen over de stoutmoedige woorden van den dichter, zijne partij opgenomen en getracht opheffing te verkrijgen van de

---

(1) Om te doen zien, hoe onnauwkeurig men met eigennamen omsprong, dienen de volgende opgaven uit de Doopregisters der Gereformeerde Gemeente.

10 April 1643. Margrieta, dochter van Doctor Jonktys en Geertruijt Huige.

15 April 1644. Margrieta, dochter van Doctor Jonctijs en Geertruyt Huybers.

1 Juni 1645. Clementia, dochter van Dr. Joncktys en Geertruit Huigen.

12 Aug. 1646. Marya, dochter van Daniël Joncktijs en Geertruit Hovers.

8 Jan. 1648. . . . . . dochter van Daniël Joncktijn en Geertruyt Joncktyn.

7 April 1649. Eeuwout, zoon van Dr. Joncktijs en Geertruyt Hugers.

24 Juli 1650. Elysabeth, dochter van Daniel Jonctys en Geertruit Heuijers.

12 Sept. 1651. Lysbet, dochter van Dr. Joncktys en Geertruyt Huijers.

censuur over hem uitgesproken (1). Den 1sten October 1642 heeft de scriba aan de vergadering kennis gegeven, dat Dr. Jonctys alhier van Dordrecht metterwoon gekomen was, »Litmaet synde der Ghemeynte, doch onder censure gestelt by de kerkeraet van Dordrecht van weghen het wtgeven van een seker boecksken geintituleert Hedensdaechse Venus ende Minerva: ende heeft scriba voornoemt voorgestelt of dese vergaderinge yetwes conde doen tot weder-opneminghe van Dr. Joncktys voorsz. ten eynde hy van de Religie niet 'en vervremt, also men verstaet dat hy andersins hem wel ende eerlyck gedraecht. Is geresolveert dat scriba aen de kerkeraet van Dordrecht in sijn faveur sal schrijven, ende versoecken of de sake in statu gelaten synde, also se nu ruym een jaer was geleden hem Joncktijs een attestatie in forma mochte toegesonden worden." Den 14 Januari 1643 is er »een antwoordbrief des E. Kercken-raads van Dordrecht" ingekomen »aangaande de sake van Dr. Jongh Thijs." Hij zou voor haar vergadering »satisfactie doen ende hem soude geen attestatie van haar geweigert worden." Jonctys schijnt zich echter daaraan niet hebben willen wagen of onderwerpen, want nog lang bleef zijne zaak onbeslist. Eerst werd door een Dordtsch predikant geïnformeerd of hij niet bij de Engelschen aan het H. Avondmaal was geweest, want dat was hun ter oore gekomen; vervolgens werd door den Dordtschen kerkeraad beloofd, dat er »op 't vriendelyckst" met Jonctys zou gehandeld worden' maar hij moest zich voor hen persoonlijk vertoonen; en toen hij dat weigerde, maar de zaak wel met den Rotterdamschen kerkeraad wilde afdoen, was deze gaarne bereid de behandeling op zich te nemen. Die van Dordt

---

(1) De volgende bijzonderheden uit het Kerkelijk Archief dank ik aan de voorkomende welwillendheid van Ds. van de Hagt.

wilden de zaak niet uit handen geven, maar nu werd hun het verzoek gedaan twee gedeputeerden naar hier te zenden, ten einde in hun bijwezen, in den kerkeraad alhier de zaak mocht worden afgedaan, »gelijk ten anderen tijde van haar E. in gelijke casus geschiet was."

Maar zoo gemakkelijk en spoedig zou de kerkeraad van Dordrecht niet toegeven, lang duurden de onderhandelingen. In September 1648 werden Ds. Berckelius en de heer de Ruyter naar Dordrecht gedeputeerd en verkregen na verscheiden onderhandelingen, dat de kerkeraad van Rotterdam de zaak mocht beëindigen, behoudens alle eer en respect voor dien van Dordrecht, en dat schriftelijk, »al waert met de formele woorden" verslag zou worden gedaan aan de broeders te Dordrecht. Na bespreking met Dr. Jonctys lieten zij dezen eindelijk een stuk teekenen, waarin hij presenteerde, »hoewel hij door de proceduren en censure des kerckenraets van Dordrecht ten hoochste hard verongelijckt was, niettemin hetselve hem ten goede houden, versoeckende dat ook zij mochten interpreteren ten goede, hetgeen zij meenden, dat in zijn Venus en Minerva en de Apologie daarop gevolgd, misstelt te zijn." Den 23 Juni 1649 heeft Jonctys de verklaring geteekend, in de vergadering van 5 October ze nader bevestigd; deze is toen ter goedkeuring naar Dordrecht gezonden en den 8sten October 1649 is Jonctys eindelijk ontslagen van de censuur en mocht hij den volgenden Zondag weer komen »tot de tafel des Heeren."

Zoo was hij dus geheel in zijne eer hersteld; maar in Rotterdam schijnt hem de kerkelijke ban niet zóó gedrukt te hebben als in Dordrecht en geen beletsel voor hem geweest te zijn om hoog aangeschreven te staan in de achting zijner medeburgers. Tenminste in 1648 en 1649

was hij daar schepen (1), niettegenstaande de over hem uitgesproken censuur nog niet was opgeheven.

De dichterlijke waarde van het stuk, dat tot zooveel onaangenaamheden aanleiding had gegeven, is m. i. niet hoog aan te slaan, niettegenstaande de groote lofredenen daarop gehouden o. a. door Scheltema. Het is eene opsomming van de voordeelen van een denkbeeldig goed; eene navolging van den *Lof der Zotheid*, voor zoover ook daarin eene vijandin der wijsheid haar eigen lof verkondigt, enkele denkbeelden ontleenend aan een Latijnsch werk *De vanitate scientiarum* van Henricus Cornelius Agrippa van Nettesheim; de verdediging van een paradox, het laten zien van 't goede in hetgeen doorgaans slecht genoemd wordt, eene ontleding van denkbeelden door 't verstand, geen ontboezeming van diepgevoelde indrukken.

Met zijn bundel *Roseliins Oochies ontleedt* heeft Jonctys overal goedkeuring gevonden. Niet alleen bij zijn tijdgenooten, maar tot zelfs in den tegenwoordigen tijd, en indien zijn persoon nog heden ten dage belangstelling wekt, dan is het door die zangerige minnedichtjes, die, ofschoon in 1639 uitgegeven (2), in zoo zuivere taal en ongekunstelden vorm, den machtigsten aller hartstochten bezingen, dat zij zich nog met genoegen laten lezen, en het vermoeden van zoo hoogen ouderdom niet wekken. Mogen sommige beoordeelaars gemeend hebben, dat er

(1) Als schepen gebruikte hij het volgende zegel: drie ketelhaken, boven de middelste eene zespuntige ster en daaronder een manshoofd; als helmteeken een ketelhaak. Het randschrift is: »S. Daniel Jonktys."

(2) Een eerste druk van 1620 of 1623, waarvan Scheltema spreekt, kan er niet bestaan, omdat het al te onwaarschijnlijk is, dat Jonctys reeds voor zijn tiende of dertiende jaar die gedichten zou hebben geschreven.

iets eentonigs ligt in de zestigmaal herhaalde verheerlijking van de oogen der aangebedene, daarvoor wordt vergoeding gevonden in de verscheidenheid van wending en dichtvorm, in de liefelijkheid der uitdrukking. Zelfs Jonckbloet, niet altijd vrijgevig met zijn lof, acht hem niet misplaatst in de periode van luister van onze letterkunde. »Het is bijna ongeloofelijk," zegt hij, »hoe onder dit kalm, nuchter, practisch, handeldrijvend en winstbejagend volk het Minnelied gebloeid heeft," en velen zeiden hem dit na. Terecht kon Jonctys de Nederlanden roemen als

Landen, die de Min-Godinne
Boven Eryx schijnt te minnen,
Landen, die haar keurig Kind
Boven Cyprus heeft gesint.

Het gedichtje, waaraan dit ontleend is, (het vijftigste) is bewerkt naar het 11de van Lernutius.

Janus Lernutius, anders gezegd Jean Lernout van Brugge, zeer vermaard onder de Latijnsche dichters van zijn land, gaf in 1579 bij Plantijn een bundeltje *Carmina* uit, waarvan 42 »Ocelli" (d. i. Oogjes) den hoofdinhoud uitmaken. Daaraan nu heeft Jonctys het grootste deel zijner gedichten ontleend, hij heeft ze vrij vertaald, bewerkt, uitgewerkt, en slechts zelden aan den inhoud schade gedaan, meestal door aardige vonden er iets aan toegevoegd. Van oorspronkelijkheid is dus geen sprake, evenmin van eene »eigenaardige uiting van het poëtisch gemoedsleven onder ons volk (1)." Zelfs het versje, dat voorafgaat en eenigszins als motto moet dienst doen, is vertaald:

---

(1) Jonckbloet, Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde, 3e druk, IV, bl. 364.

Fop, ick sie 't, gy schept mishagen,
In den lof van Roseliin.
Waerse waerdt dien lof te dragen,
Segt gy, sy most schoonder zijn.
Lieve Fop, gy zijt bedrogen:
Nijdt, of Liefde maeckt u blindt,
Koom, en siet door mijne *oogen*,
'K wedd gy meer vernougen vindt.

naar Lernutius *Ocelli*, XXIII.

Hoe hij vertaalde kan blijken uit het volgende; hetgeen hij uit zichzelf er bij voegde is niet het slechtste gedeelte. In het Latijn staat (Lernutius VIII):

Fulmen habet caeli domitor: fert Aegida Pallas:
Oceani trino est fuscina dente minax.
Maspiter et curru molitur praelia et ense:
Pugnis Tyndarides praevalet, alter equis.
Alcides clava bellatur, Mulciber igni,
Thyrso Euan, virga praepes Atlantiades.
Qui solus pharetra viduus Puer errat et arcu,
Qui face? cuncta oculis haec gerit arma Venus.
Quae Venus? illa mei pulcherrima caussa furoris:
Mille oculis Veneres quae simul una gerit. (1)

---

(1) De woordelijke vertaling hiervan is:

Bliksem voert des hemels heerscher, Pallas draagt het Aegisschild;
Dreigend met driedubble tanden is de drietand van Neptuun.
Vader Mars veroorzaakt strijden met zijn wagen en zijn zwaard;
Pollux munt in vuistgevechten, Castor met zijn paarden uit.
Hercules vecht met zijn strijdknots, en Vulcanus met het vuur;
Met een thyrsusstaf strijdt Bacchus, met een roe Mercurius,
Hoe dwaalt zonder boog en pijlen enkel Amor eenzaam rond?
Zonder fakkel? al die waap'nen draagt een Venus in haar oog.
Welke Venus? zij, die schoonste, oorzaak van mijn liefdevuur;
Die alleen draagt in haar oogen duizenden Bevalligheên.

10

Jonctys bracht dat over in den volgenden vorm

Jupijn heeft, tot verderf en bystand,
  Den snellen blixem in de vuyst:
Neptuyn stuyrt met syn krommen dry-tand,
  Al wat de bracke Zee bekruyst.
De wijse Pallas heeft haer borsten
  Met 't ys're Gorgons hoofd bewaert:
En Mars beheerscht de grootte Vorsten,
  In 't bloedig strijden, met syn swaerd.
Vulcanus is op 't vuyr bedreven:
  Het angel-klim hoort Baccho toe:
Alciden is een knods gegeven:
  Mercurio de vrede-roe.
Cupido is met boog, en pijllen,
  En minne-fackels toegerust.
Dit zijn, o Goôn, de sterckste stijllen,
  Waer op, quansuys, uw Hemel rust:
Dit zijn uw wapens van vermogen.
  Dan, siet eens, ofse niet en zijn
All 't saem vereenigt in de *Oogen*,
  Van mijn Godin, mijn *Roseliin.*
Haer *Oog* schiet snelle blixem-vlammen;
  Verweckt, somtijds, een bracken vloed;
En doet, als Gorgons hoofd, verstrammen,
  Al die sy met haer *Oog* begroet.
Wie sag oyt doodelijcker wonden,
  Dan die sy door haer loncken maeckt?
Wie was oyt meer van 't vier geschonden,
  Dan die haer vlammen heeft geraeckt?
Wat angel-klim maeckt soo onsinnig,
  Als 't vreemt bestralen van haer licht?
Wat knods sloeg immermeer soo vinnig,
  Dan 't opslaen van haer fier gesicht?
Haer *Oog* kan vreugd, en vrede baren,
  Wanneer het minsaemlijck beloncket;
Of als een pijll in 't herte varen,
  Of als een vlamm, die 't all ontvonckt.
Wel, *Roseliin*, doordien uw' *Oogen*,
  Alleen, door haren vreemden schijn,
Soo veel als al de Goôn vermogen,
  Sult gy mijn aerdschen Hemel zijn.

Men ziet, Jonctys heeft eerst zoo nauwkeurig mogelijk den Latijnschen tekst weergegeven en daarna elk van de denkbeelden weer opgevat en uitgewerkt en elk attribuut der goden beschouwd als moetende onderdoen voor de macht van Roseliins oogen, waarop het aardig gedachte slot in de keurigste bewoordingen volgt (1).

Wij hebben dus te doen met de spelingen van het vernuft van een Latijnsch dichter en daarnaar moeten die gedichtjes ook beoordeeld worden. Geheel anders toch is het punt van uitgang ter beschouwing van de navolgers der klassieken in de klassieke taal en de klassieke vormen, en van de uitingen van het gemoedsleven of de fantasie in de volkstaal. Vertalers en bewerkers moeten als zoodanig worden beoordeeld: hebben zij de oorspronkelijke gedachten juist weergegeven in keurigen vorm, dan zijn zij in alle opzichten te prijzen, en dan

---

(1) Jonctys ontleende de volgende stukken aan Lernutius' *Ocelli:* Het motto aan Lern. 23.

2	»	»	26.	26	aan	Lern.	20.
3	»	»	17.	28	»	»	15.
4	»	»	2.	29	»	»	18.
6	»	»	39.	32	»	»	37.
9	»	»	24,	34	»	»	31.
10	»	»	3.	36	»	»	32.
12	»	»	19.	42	»	»	33.
13	»	»	8.	43	»	»	10.
18	»	»	7.	48	»	»	30.
19	»	»	28.	50	»	»	11.
20	»	»	6,	52	»	»	12.
22	»	»	16.	53	»	»	13.
23	»	»	9.	54	»	»	38.
24	»	»	5.	58	»	»	21.
25	»	»	4.	59	»	»	42.
				56	»	»	Basia 3.

In de overige gedichten wordt dikwijls een zelfde gedachte weer opgevat en verder uitgewerkt.

treft hen geenszins het verwijt van valschen smaak en gemaaktheid in de voortdurende verpersoonlijking van Amor en in het aanhoudend laten optreden van de goden van den Olympus.

Alleen zou men onzen dichter euvel kunnen duiden dat hij nergens (1) zijne bron noemt, terwijl toch Lernutius hier in 't Noorden wel niet algemeen bekend zal zijn geweest, de vriend der Spanjaarden in den tijd kort na de scheiding, de schrijver van lofdichten op de overwinningen van Aartshertog Albertus, en van de »Initia, aeterni Numinis omnipotentiae majestatique inenarrabili devota." Integendeel doet hij het voorkomen, alsof zijne Roseliins Oochies eene toepassing zijn op zijne beschouwingen over »de liefd-barende krachten." Niet vrouw Pecuia, niet de Deugd of Geleerdheid, niet de kleederen of uiterlijke sieraden, noch de schoonheid des lichaams, hoeveel die overigens ook vermag, noch minnedrankjes, noch een kloek vernuft met eene aangename stem en welluidende woorden, evenmin als een schoon gelaat en innemende lachjes verwekken het meest tot liefde. Maar de Oogen »de spiegel des gemoeds," waarop een lange lofrede wordt gehouden, zijn het edelste deel van den mensch,

---

(1) Alleen bij zijn »Eerste Houlycks-kusies" staat *Basium XX Joh. Secundi*, en dat heeft tot eene niet ongrappige vergissing aanleiding gegeven: Scheltema zegt daarvan, dat het eene allerkeurigste navolging is van het twintigste der Basia van den gemelden Haagschen dichter. En verder: »Hoe na ook grenzende aan het dartele, zal het echter en als in betrekking tot eerbare liefde en om de bewerking te allen tijde als van groote waarde beschouwd worden, en even lang behagen, als het oorspronkelijke versje zelve, dat is, volgens den beroemden Adrianus Junius, zoo lang er gekust zal worden." Janus Secundus nu schreef slechts negentien *Basia!* Dit is dan ook trouwens het eerste *Huwelijks*kusje.

zij hebben de grootste kracht. En geen wonder (1) »Het herte des menschen door syn stage beweging een deel van 't eelste bloed uyt syn rechter holligheyd door de hert-aderlijcke ader in de longer geloost hebbende, en aldaer met het suyverste deel des ingeaemden lochts vermengt zijnde, vloeyt het wederom door de aderlijcke hert-ader na de slincker-holligheyd van 't hert; alwaer het den naem en 't wezen van levendige geesten aenneemt: van daer verspreyden haer dese geesten door 't geheele lichaem, doch stijgen, alsoose licht en dun van stoffe zijn, insonderheyd na het breyn; en aldaer op een nieuw bewrocht, en tot haer invloeyende beweging bequamer gemaeckt zijnde, werd haer den naem van dierlijcke geesten gegeven; dewelcke seer gevoechelijck en geswind alle de Zenuwige wegen van 't breyn doorloopen konnen, die insonderheyd, die het padt na de Oogen banen, alsoo se het tenderste en 't wijdste van allen zijn; waer door dese geesten overvloedig in de Oogen komen in te vloeyen; dewelcke, alsoo se doorsichtig en klaer zijn, die geestige stralen als door gelase vensters uyt laten." »Dat de Oogen met een ingebore licht en luyster begaeft zijn," wordt niet alleen bewezen door de glinsterende oogen »Augusti en des Kaysers Tiberii," maar ook door die van leeuwen, luipaarden en katten, die in 't midden van den nacht zelfs flikkeren en blinken, zoodat zij »sonder 't behulp van eenig uyterlijck licht bescheydelijck konnen sien." »De stralen door het Ooge uyt schietende, voeren met haer een onsichtelijcken bloed-wasem," waardoor o. a. de oogziekten worden overgebracht.

...... Maar laten wij deze medische beschouwingen verder rusten; ons was het om de toepassing te doen, en het blijkt dus, dat wij in de »Oochies" niet de harts-

---

(1) Jonctys *Liefd'-barende krachten*, I, 2.

tochtelijke liefdeklachten van een wanhopigen minnaar hebben te zien, maar de classiek-literarische uitspanningen van een geneesheer.

Dr. Jonctys was dus een vurig aanhanger der renaissance, en is bijna het slachtoffer geworden van zijne classieke uitspanningen, omdat men hem niet begreep en zijne oefeningen van een verkeerd standpunt beschouwde. Uit Dordrecht werd hij verdreven door zijne tijdgenooten, omdat zij meenden, dat hij den godsdienst en de godgeleerden aanviel; nakomelingen veroordeelden hem wegens wansmaak en onnatuur, omdat zij dachten, dat hij zijne minneklachten had geuit onder aanroeping van de goden van den Olympus.

Wij prijzen in hem den geleerde, die zijn tijd ver vooruit was in het bestrijden van allerlei dwaalbegrippen, die voor zijn medemenschen alle inspanning en moeite veil had om hen te verlossen van de kwellingen door bijgeloof veroorzaakt, den smaakvollen classicus en den dichterlijken vertaler, die over even zoetvloeiende taal en welluidende woorden wist te beschikken, als onze groote minnezanger Hooft.

DE REDERIJKERSKAMER EN DE TOONEEL-VOORSTELLINGEN TE ROTTERDAM

in de eerste helft der zeventiende eeuw,

MEDEGEDEELD DOOR

P. HAVERKORN VAN RIJSEWIJK.

In de inleiding van *De oude Rotterdamsche Schouwburg* deelde ik mede wat er bekend was aangaande de Rederijkerskamer en de tooneelvoorstellingen te Rotterdam in de zeventiende eeuw. Het was weinig, en het verheugt mij dit thans eenigermate te kunnen aanvullen.

Men zal zich herinneren, dat de regenten van het Gereformeerd Burgerweeshuis in 1628 waren begonnen, voor rekening van het huis, tooneelvoorstellingen te geven, en dat zij twee jaren later ten behoeve van die voorstellingen een schouwburg, eene »Academie", stichtten aan de Glashaven, ter plaatse waar nu de Zuiderkerk staat. Dit gebouw werd tien jaren later verkocht aan de Engelsche Presbyteriaansche gemeente, die er hare godsdienstoefeningen ging houden. Dientengevolge miste de Rederijkerskamer »De Blauwe Acolyen", welke allerwaarschijnlijkst daar hare vertooningen gehouden had, een vast tooneel. Tot dusver meenden wij, dat zij sedert zich beholpen had met een of ander lokaal te huren, hetzij in een kaatsbaan, hetzij in een der talrijke herbergen. Onlangs vonden wij echter eene acte, waarvan de inhoud misschien de onderstelling wettigt, dat de Kamer, een goed jaar na het verkoopen van de »Academie", zelf een lokaal voor hare vertooningen heeft gesticht, of die ten minste de zekerheid schenkt, dat zij daarvoor

een lokaal in orde liet brengen. In elk geval is het eene geringe aanvulling van het hiaat, dat in de geschiedenis der Kamer bestaat. De acte, verleden bij den Notaris A. Huysman, luidt aldus:

Op huyden den 6en Maert 1640 compareerden voor my Not. Publ. ende ondergenoemde getuygen Pr. Moyses, houtcooper binnen deser stede, ter eenre ende Lourens Cornelisz. van Duyvendyck ende Claes Rocusz. Vosburch ter andere syde, welcke verclaerden te accordeeren als volcht, te weten, alsoo der eenige schulden by de lyefhebbers van Rethorica Resideerende alhyer syn gemaect, daer de voorn. Moyses voor aengesproken wert, alsoo hy hem mette Camer bemoeyt heeft gehadt, ende dat den selven Moyses eenige deelen ende houtwerck tot het toe stellen van het Toneel ende de platen ende voorts alle t'hout dat in de bou is heeft gelevert, Soo belooffde hy Moyses by desen hetselve hout hem Duyvendyck ende Vosburch te schenken, mits dat syl. hem Moyses de schulden sullen affhouwen ende hem oock syn verschote gelt betaelen, die tot dese dage syn gemaeckt; daervoor sy sullen moeten sorge dragen dat van het speelgelt bet(aelt) sall moeten werden, maer niet uyt haer beurs. Is conditie dat soot geviel dat het spelen vande E. Heeren verboden wierde offe de lyeffhebbers uytscheyde — dat in dyen gevalle hy Duivendyck ende Vosburch ontslagen sullen syn ende dat alsdan oock hy Moyses syn deelen ende hout weder naer hem sal nemen ende weder syn off desen niet en ware gemaeckt geweest.

Geteekend: Pieter M. Vroloo, Louris Cornelissen van Duyvendyck, Nyclaes Rochusse Vosburch; als getuigen: Cornelis Jasperse Bolleman, Jan Willemsen Balckenende.

De houtkooper, die het hout aan de liefhebbers van Rhetorica voor het tooneel leverde, was een zoon van den schilder Mozes Vroloo, die, even als diens vader Augustijn Vroloo, hier de kunst beoefende.

Ook van de voorstellingen, welke reizende tooneelgezelschappen hier gaven in de zeventiende eeuw, wisten wij tot dusver niets. Wel was het bekend, dat Jan Baptista van Fornenbergh, directeur van een tooneel-

gezelschap, den 10den September 1670 van het stadsbestuur vergunning kreeg om hier eenmaal ter week, op Woensdag avond, te spelen, en dat hij vóór dien tijd hier reeds was opgetreden, daar hij in zijn request Burgemeesters en regeerders bedankte »voor de liberale gunst en eer, die zij hem tot dato bewezen hadden," maar tot dusver wisten wij niet, wanneer hij die gunst genoten had (1).

Het gezelschap van Fornenbergh speelde in 1660 en later te Amsterdam en in Den Haag. De directeur trad ook als tooneeldichter op, met een kluchtspel *Duifje en Snaphaan*, dat in 1680 te Amsterdam verscheen, in 1681, 1684 en 1731 werd herdrukt.

De onderstaande acten, aan het protocol van den Notaris Johan Cool ontleend, bewijzen, dat Fornenbergh reeds in 1646, tijdens de kermis, hier optrad. Eenige leden van zijn gezelschap beoefenden reeds geruimen tijd de tooneelspeelkunst. Gillis Nooseman vervulde een rol als zanger bij de eerste opvoering van Vondel's *Gebroeders* te Amsterdam in 1641, toen Triael Parker voor Benajas, overste der Hofbenden, speelde en meteen optrad als »de Rey van Priesteren." Eerstgenoemde schreef in 1642 een lofdicht op M. Gansneb Tengnagel's *Frick in 't Veurhuys* en zeven jaren later een lofdicht op *'t Lof der Rymkonst*, van Dr. B. Fonteyn. Ook dichtte hij verscheidene tooneelstukken, als *Hans van Tongen, razenden-liefdens-eynd* (1644), *De gelukkige bedriegerij* en *Romboud of de getemde snorker* (beide gedrukt in 1649), *Lichte Klaertje* (1669), *Kryn Onverstant of vrouwenparlement* (1671), *Bedrooge dronkkaart of dronkemanshel* en *Beroyde student* (beide gedrukt in 1679).

Pieter van Zeerijp had zich ook reeds als tooneeldichter doen kennen. Zijn *Arfleura en Brusanges* was

---

(1) Zie ook *Rotterdamsch Jaarboekje*, I, bl. 124.

te Amsterdam gedrukt een jaar voor hij hier kwam spelen, en in 1653 zag zijn treurspel *De dood van Brutus en Cassius* het licht.

Dirk Calbergen, die, gelijk men zien zal, den 10den September 1646 door de »Nederduytsche Commedianten" werd aangenomen, voelde ook weldra het dichtervuur in zich blaken. Hij schreef een treurspel *Muliassus de Turck* (1652), dat door hem werd opgedragen aan den kunstlievenden Triael Parker, zijn »gonstigen broeder."

Abraham Sybandt gaf in 1654 het blij-eindende spel *De dolle Bruyloft* uit en in 1668 het treurspel *De verleyde vriendt.*

Bartholomeus van Velsen liet eveneens een souvenir van zijne dichtkunst achter, in het »bly-eindend" treurspel *'t Huwelyk van den Grooten Alexander*, dat in 1659 werd gedrukt.

Wat de hier volgende acten betreft, blijkens de eerste was de directie van plan ook elders voorstellingen te geven, en engageerde zij een agent, die voor haar zou reizen en contracten sluiten. In de tweede acte verbinden de voornaamste acteurs zich voor een jaar om gezamenlijk te spelen. Bij de derde acte worden twee tooneelspelers geëngageerd. In de vierde acte geeft de vader van een minderjarig lid van het gezelschap een niet bevreemdend bewijs van voorzichtigheid, eer hij — zoo als bij de vijfde acte geschiedt — zijn zoon »besteedt" bij de »Gemeene Compagnie van de Nederduytsche Commediantspeelders."

I.

Hermanus Meyer ter eenre, ende Jan Paptist van Forenenberch, Gillis Noseman, Bartholomees van Velse, Abraham Sijbant ende Salomon Fyno, alle meesters vande nederduytse Commediant ageerders, ter andere sijde, veraccorderen metten anderen, dat de voors. Hermanus Meyer van dato deses aff sal medecompagnon sijn vande voors. commediant ageerders mits dat de reyscosten

sullen comen tot laste vande gemeene compie. De voors. Meyer sall gehouden syn te reysen omme plaets te versoucken ende licentie om te spelen ofte andersints daer hy vande voors. compe toe sal werden gecommitteert, waer vooren de voors. Meyer sal proffyteren soo veel als de voors. Abraham Sybant, off Gillis Noseman off Bartholomees Velse. Met dese expresse conditie dat dit accoort niet langer effect sorteren sal als tot den 1en Mei 1647 toecomende. Tot naercominge deses verbindende", enz.

Geteekend 3 September 1646 door: Jan Batist van Foornbergh, Harmanus Meijer, Jillis Nooseman, Abraham Sibandt, B. v. Velsen, Salomon Fino.

II.

Op 10 September 1646 contracteerden »Jan Baptist van Foornberch, Gillis Nooseman, Bartholomees van Velse, Abraham Sibandt ende Salomon Fyno, alle meesters vande Nederduytsche commedianten, dat sylieden met malcanderen voor den tyt van een jaer, t'sedert date deses aff te reeckenen, sullen syn ende blyven in compe sonder eenige twist ofte tweedracht onder malcanderen te mogen maecken, ende geduyrende denselven tyt ten proffyte ende meeste dienste vande voors. compe alomme met malcanderen exerceren ende waernemen de speelconste ende alle exercitien die ter saecke van het voors. commediantschap raeckende is, sonder dat sy comparanten gedurende denselven tyt malcanderen over eenigerley oorsaecken sullen mogen verlaeten nochte jmmermeer eenichsints absenteren ofte ergens in weygerich blyven te doen t'gene tot voordeel ende ten dienste van haerl. compe soude mogen strecken, uytgesondert dat geexcuseert wert sieckte ende andere gelegentheden t' welcke de gemeene compe sal hebben te oordeelen ende ingevalle jemant van haer comparanten geduyrende den voors. tyt yets contrarie desen accoorde was doende ende attenterende ofte daer uytquame te scheyden sal den selven niet alleen versteecken syn van alle de cleederen juweelen ende goederen by de compe alsdan wesende ofte onder haer berustende syn ende t'selve voorts blyven ten behouve vande andere goetwillige comparanten, maer oock daerenboven gehouden blyven ten behouve vande voors. goetwillige comparanten daerenboven noch te voldoen ende betaelen in contant gelt tot een amende de somme van twee hondert ende vyftich car. gld. capitaels ende echter in geen andere compe te mogen treden nochte niemant in eenigerley maniere inde voors. compe te mogen

nemen directelyck noch indirectelyck nochte voor ofte ten behouve vande voors. compagnyschap te mogen gebruycken ten sy met volcomen goetvinden ende toestemmen vande gemeene compe van haer comparanten. Daeronder verbindende haerl. persoonen ende goederen, roerende ende onroerende, present ende toecomende, geen uytgeseyt, subject alle rechten ende rechteren, in s' Gravenhage ende oock by alle andere Hoven ende Gerechten buyten 't gebiet vande Ed. Hooch Mo. Heeren Staten deser Nederlanden resorterende daer sulcx by haer comparanten in tgemeen ofte perticulier sal werden gerequireert." Verder volgt aanwijzing der procureurs die zij constitueeren.

III.

Op 10 September 1646 Jan Baptist, Gillis Nooseman, Bartholomees van Velsen, Abraham Sybandt ende Salomon Fyno, alle meesters vande nederduytsche commedianten bekenden in haerluyder dienste ende subjectie aengenomen te hebben de persoonen van Cornelis Lourensz. ende Dirck Calbergen voor den tyt van een jaer, ingaende op huyden date deses ende expireerende IX September 1647 toecomende In soodanige vougen ende manieren dat Corn. Lourensz. ende Dirck Calbergen gedurende de voors. tyt van een jaer gehouden blyven de voors. andere comparanten wel ende getrouwelyck te dienen alomme waer syl. deselve gelieven te gebruycken ende in alle tyde daerinne syl. deselve sullen gelieven te employeren, t'welck de voors. Corn. Lourensz. ende Dirck Calbergen by desen oock beloven getrouwelyck te voldoen ende t'allen tyde de ordere die haer by de voors. andere comparanten sal werden gegeven vlytelyck en naerstich naer te comen; daer vooren de voors. Corns. Lourensz. ende Dirck Calbergen genieten sullen soodanige penningen als d'selve vande andere comparanten voor dese volgens haerl. mondeling gemaecte accoort hebben genoten. Daeronder verbindende, enz.

Geteekend: Dirck Calbergen, Cornelis Lourisse, Jan Batist van Foornebergh, B. v. Velsen, Abraham Sibandt, Salomon Fino, Jillis Nooseman.

IV.

Op 2 September 1647 Jan Dircxsz. Sybant, wonende tot Amsterdam, vader ende voocht van Abraham Sybant, mede meester ende nevens Jan Baptist van Vorenberch, Triael Parcker, Gillis Noseman, Bartholomeeus van Velsen, Salomon Fino ende Pieter van Seeryp

vande comp^e vande oprechte nederduytsche commedianten Ende verclaerde hy comparant hoewel synen soone alsnoch onmondich is denselven by desen als mondich te houden voor sooveel als hy met syne voors. comp^ie ons in contract is getreden omme nevens deselve voor den tyt van drie jaren te doen ende exerceren het commediant speelen ende t'gene daeraen is dependerende breder vermogens denselven contracte tot Amsterdam voorde notaris Jan Crynen ende twee getuygen gepasseert, welck contract hy comparant in alle syne poincten en conditien by desen is approberende ende ratificerende ende voor sooveel als het noot is syn voors. soon volgens den voors. contracte daerinne mede verbindende welcke voors. ratificatie ende verbindinge alle de voors. meesters mede comparerende by desen verclaeren te accepteren tot naercominge van tgene voors. is verbindende alle de voors. comparanten haerluyder personen ende goederen, enz.

Geteekend: J. D. Sybant, J. Batist V. Fornenbergh, Trial Parkar, Jillis Nooseman, Abraham Sibandt, Salomon Fino, P. V. Zeeryp, B. v. Velsen.

V.

Acte van 2 September 1647, waarbij »Jan Dircxsz. Sybant, wonende tot Amsterdam, by de gemeene comp^e van de nederduytsche commediantspeelders besteedt Davidt Sybant soone van Jan Dircxsz. Sybant voor drie jaren, ingaende 10 September 1647, gedurende welcken tyt Davidt Sybant gehouden blyft de comp^e in alle redelycheyt ende billicheyt tot haer contentement ten dienste te staen ende henl. in alles te obedieren t'gene hem wert geboden ende belast, waer vooren ende in compensatie vant welcke Davidt Sybant by de voors. comp^e betaelt sal werden ofte genieten alle weecken vier car. gld. wanneer gespeelt wert, het cussegelt vande luyden die inde commedie stoven ende cussen wert gebracht ter tyt ende wylen de comp^e noch een anderen jongen, nevens hem stellen ofte gebruycken, als wanneer hy Davidt Sybant maer de helfte van het voors. cussegelt sal genieten waerenboven de voors. Davidt Sybant mette eerste gelegentheyt vande voors. comp^e noch sal hebben een laecken cleet. Daeronder verbindende haer persoonen ende goederen, enz.

Geteekend: J. D. Sybant, J. Batist V. Foornenbergh, Trial Parkar, Gillis Nooseman, B. v. Velsen, Abraham Sibandt, Salomon Fino, P. v. Zeeryp.

NOG EENS BAYLE EN JURIEU.

In verband met het door Dr. J. B. Kan in den eersten jaargang van het *Rotterdamsch Jaarboekje* (bl. 21, noot 1) medegedeelde over de verhouding tusschen Bayle, Jurieu en diens echtgenoot is de volgende inschrijving in het Doopboek der Waalsche gemeente niet onbelangrijk.

»Le 26e Aout 1685 Presenté pour estre Batisé l'enfant de Jeremie de L'aval et de Marie Brassy, nay le 24 ditto, presenté par le Sr. Pierre Bayle, professeur en Philosophie et Damoiselle Heleine du Moulin, femme de Monsr. Jurieu, Pasteur de cette Eglise, Le nom de l'enfant, Heleine."

HET STERFJAAR VAN HENRICK MAERTENSZ. SORGH.

In de afdeeling: Genealogische stukken (bl. 691) der *Rotterdamsche Historiebladen* deelden de schrijvers mede, dat de bekende Rotterdamsche schilder Henrick Maertensz. Sorgh tusschen 16 October 1669 en 6 Augustus 1670 overleden moest zijn

Uit het Register van Overledenen der Weeskamer blijkt dat in de week, loopende van 22 tot 29 Juni 1670 gestorven is: »Hendrick Maertensz. Sorg, de vrou Aryaentje Pieters, martschipper op Dort opt Steyger." Hij werd 28 Juni 1670 in de kerk begraven. Behalve »martschipper op Dort" was hij ook Broodweger; beide betrekkingen zullen wel sinecures geweest zijn.

Ter aanvulling deel ik nog mede dat hij den 20 Februari 1633 als jongman van Rotterdam huwde met Ariaentje Pietersdr. jongedochter van Delfshaven.

CATHARINA MULDER.
BEKEND ONDER DEN NAAM VAN
KAAT MOSSEL.

KAAT MOSSEL,

DOOR

G. VAN RIJN.

Het verwijt, wel eens aan de Rotterdammers gedaan, dat zij erg met Erasmus wegloopen, maar dat het meerendeel van hen zijne werken niet kent, mag, geloof ik, niet geheel ongegrond genoemd worden. Ofschoon nu de zedelijke waarde van Erasmus verre verheven is boven die van Kaat Mossel, is er een tijd geweest, waarin de stad harer geboorte zich in twee groote partijen verdeeld had; de één vóór, de ander tegen haar. Ook in onzen tijd spreken velen nog over deze vrouw, als over een grootsche verschijning in de veelbewogen laatste helft der 18de eeuw. Met háár gaat het echter al even zoo als het met Erasmus en zijn vermaardheid gegaan is, men praat elkander na, maar weet gewoonlijk geen antwoord te geven op de eenvoudige vraag: Wat deed deze vrouw dan eigenlijk voor bijzonders, dat ge zoo met haar wegloopt?

Ik heb getracht het leven van deze Oranjeklante wat beter te leeren kennen, en het is mij gelukt, ofschoon ik van enkele bronnen niet dan met veel omzichtigheid gebruik maken mocht, van hare geboorte tot haren dood haar spoor te volgen. Of ik er in geslaagd ben er een voorstelling van te geven, die ook anderen belang inboezemt, zij aan den lezer overgelaten. Ik voor mij geloof, dat de lichtkrans, die velen haar tot hiertoe om de slapen legden, bij het historisch licht, waarin ik haar

beeld hier schetsen ga, vrij wat minder schitteren zal dan velen lief is. Zij heeft echter te groot aandeel gehad in de gebeurtenissen, die Rotterdam in de jaren 1783-85 beroerden, dan dat zij mag worden voorbijgegaan door hem, die den patriottentijd beter wil leeren kennen dan tot hiertoe het geval was.

Op den 25 Maart 1723 werd te Rotterdam, in de Doelstraat, geboren Caetje Mulder. Zij was het tweede kind van Willem Janszoon Mulder en Caetje Wouters van der Wapen. Het huwelijk dezer ouders werd volgens de Extracten uit de doopboeken, in het Archief der gemeente Rotterdam berustende, met negen kinderen, vijf jongens en vier meisjes, gezegend.

Eerst op 58jarigen leeftijd begon het bestaan van deze Caetje eenige beteekenis te krijgen voor het algemeen. Uit de eerste veertig jaren van haar leven zou ons zoo goed als niets zijn bekend geworden, indien er, in den tijd, waarin zij de aandacht van het publiek begon tot zich te trekken, niet een boeksken (1) verschenen ware, dat onder meer een chronique scandaleuse van dien tijd

---

(1) Echte en ware levensgevallen Van de Befaamde thans Crimineel Gevangen Kaatje Vermeulen, Alias Kaat Mossel, En haar mede Complice Keetje Zwenken, Alias Zwarte Keet of Ruige Keet, Tweede verbeeterde, en met een Aanhangsel vermeerderde Druk. Betreffende eenige verdere befaamde Oproermakers en Oproermaksters (*sic*), Hunne Geboorte, Opvoeding, Leeven en tegenwoordig Bedryf, Geschreezen (*sic*) door een Amsterdammer die als een gewaende Matroos alles nauwkeurig heefd onderstaan. En wat hem by die onderzoeking wedervaren is. Verrykt met haar extra welgelykend Pourtraeit, Door de gewaande Matroos naar 't Leven getekend. Te Bekomen. Te Amsterdam by D. Schuurman .... en by meer andere Boekverkopert (*sic*) in de Nederlanden. Z. j. Titel, 56 en 6 blz. in-8. Laatste bl. blank.

bevat. Niet dan zeer omzichtig kan men echter van deze bron voor de kennis van het leven van Kaat Mossel gebruik maken. De schrijver (ik verdenk N. Hoefnagel sterk van het auteurschap) is hevig anti-oranjegezind en daardoor zal hij het leven van Kaat zeker niet met de liefelijkste kleuren hebben geteekend.

Ik ontleen er eenige bijzonderheden aan, als bewijs dat hare reputatie niet van de onbesmetste was.

Haar ouders woonden in een der stegen van het Achterklooster. Zij verloor haar vader reeds jong. Die vader was »een groene mof," die den naam had dat hij dikwijls dingen vond, die niet verloren waren. De moeder bleef bij 's vaders dood met drie kinderen zitten, alle drie meisjes. Het oude wijf »ging eerst met de lorrenzak loopen en by nagt hield zy slegt huis."

Kaat gaf bij het leven van haar moeder reeds vroeg blijken welk een »moy brokje" er van haar stond te groeien en toen zij vijftien jaar was, was ze reeds verre van eerbaar meer. Zij liep vroeger met groenten en fruit en aardbeien en men zeide dat ze ook met den voddenzak den boer op pleeg te gaan. Brutaler dan Keet (1) en Kaat waren er niet. Even voor haar trouwen b. v. had zij kennis gekregen aan een Oostindisch Vaar, daar zij voorgaf mede te zullen trouwen, doch die zij onder dat »protex" bijna nakend uitkleedde, zoodat hij niets overhield, als een zilveren horlogie, dat haar nog in de oogen blonk, deze knaap te laat ziende dat hij bedrogen was, gaf voor dat hij nog 300 gulden op het O. Indisch huis te Amsterdam te goed had en die wilde gaan halen. Had ik geld of kon ik het ter leen krijgen, zeide hij, dan zou ik zeggen: kom Kaat, ga jij en je zuster mede en dat zou eigenlijk wel goed zijn, want ga

---

(1) Cornelia Swenke was de onafscheidelijke vriendin van Kaat.

ik alleen, dan loop ik gevaar in Amsterdam aan den draai te raken en dan ben ik mogelijk al mijn geld kwijt, eer ik te Rotterdam terug ben. Kaat en Keet hoorden dit nauwelijks of zij vlasten op den buit. Kaat bood aan de onkosten te verschieten. Twee dagen later toog men op reis. Kaat hield zich aan den Oostindisch vaarder, Keet aan den voermansknecht. Daar het ontvangen van die *f* 300 slechts een voorwendsel was, maakte de bedoelde matroos zich na tal van slemppartijen uit de voeten en liet de beide vrouwen voor het gelag zitten. Nu was Holland in last. De logementhouder eischte betaling, de voerman wilde haar zonder vooruitbetaling niet naar Rotterdam terugbrengen en het gereede geld was verteerd. De kastelein in het wijnhuis, waar de matroos haar achterliet ('t was bij eenen Broekman in de Hoogstraat) schoot er de zestien stuivers gemaakte vertering bij in; maar, daar de rekening, in het logement »Het Wapen van Amsterdam" in de Warmoesstraat, meer dan vijftig gulden bedroeg, moesten Kaatjes beugeltasch met haak en ketting en haar gouden oorbellen naar den Lombard. De voerman, hiermede belast, ontving er drie en zestig gulden op; genoeg dus om de schuld in het logement te betalen. Hij hield er echter vier en twintig gulden af voor het rijtuig, en nu was de som niet meer voldoende. Een tweede pand werd nu gemaakt. Hierop ontving men zestien gulden. De waard werd betaald en Kaat en haar vriendin vertrokken weder naar Rotterdam. 't Lust mij niet alle kleine bijzonderheden, welke omtrent dezen tocht nog vermeld worden, hier mede te deelen. Hoeveel we echter op rekening willen stellen van de partijdigheid des auteurs, de opgave van naam en woonplaats der betrokken personen, geeft ons recht aan te nemen, dat Kaat te dier tijd allerminst een zedig zusje is geweest.

Ook haar huwelijk wordt hier als niet zeer eerlijk en eerbaar beschreven, maar is te weinig belangrijk wat de bijzonderheden aangaat, dan dat ik die hier mededeelen zou. Ik moet echter als getrouw geschiedschrijver den gang van haar huwelijksleven hier inlasschen en doe dit naar de extracten, op het Gemeente-Archief aanwezig. Dat zij niet afkeerig van het huwelijk en reeds vroeg gehuwd was, blijkt uit deze overigens dorre opgave voldoende. Den 16den Mei 1745 huwde zij voor de eerste maal (1), en dus op twintigjarigen leeftijd, met Pieter van Wijngaarde. Met dezen man schijnt ze in het eerst op het Achterklooster gewoond te hebben; 't is echter mogelijk dat onder deze algemeene benaming reeds toen de Zwanensteeg bedoeld werd; want werd op 27 October 1750 hun dochter Caatje, 24 Juli 1757 hun zoon Willem en 2 Januari 1763 hun dochter Jannetie (2) op »Agter 't Klooster" geboren, in 1759 zag op 30 September hun dochter Trijntje in de Zwanensteeg het eerste levenslicht (2). Kort na de geboorte van Jannetie schijnt Pieter van Wijngaarde overleden te zijn, want ofschoon ik den juisten datum van diens huwelijk niet gevonden heb, doet de geboorte van Lena op 4 Augustus 1767 vermoeden, dat Kaat in 1766 getrouwd is met Leendert de Lange, weduwnaar van Annetje Schreuders, met wie hij den 11 Januari 1739 gehuwd en van Anna van den Bogaert, die op 10 September 1752 zijne echtgenoote geworden was. Het achttal kinderen, door hem uit deze beide huwelijken aangebracht, moge deze genealogie voltooien, al ontmoeten wij slechts een enkele later nog eens weder. Jacoba, die 19 November 1739 geboren werd, opent de rij en werd gevolgd door Ary, 15 Maart

(1) Alphabetisch Trouw-Register, Gereformeerd, no. 3, 1715-1785.
(2) Vgs. de Extracten uit de Doopregisters der Geref. Gemeente.

1742, Pieter, 7 Mei 1744, Cornelis, 30 Augustus 1746, Koba, 13 Augustus 1754, Dirkje, 28 Augustus 1755, Cornelis, 1 Augustus 1758 en Anna, die, getrouw aan de gewoonte der kinderen van Anna van den Bogaert, op hare beurt in Augustus en wel op den 28sten dier maand het leven intrad.

Uit de beide huwelijken van Catharina Mulder waren in 1784 nog vier kinderen in leven: Caatje van Wijngaarde, gehuwd met Jacob Blom; Trijntje van Wijngaarde, gehuwd met Cornelis Baljon; Jannetje van Wijngaarde, gehuwd met Frans Blom; en Lena de Lange, gehuwd met Simon Bouwe.

Uit de tot hiertoe medegedeelde bijzonderheden zal het duidelijk zijn geworden, dat er een reden moet zijn, waardoor deze vrouw, uit de heffe des volks, zoo plotseling algemeen bekend en befaamd werd, en dat die reden liggen moet buiten den gewonen maatschappelijken kring, waarbinnen het leven der lieden van haren stand zich beweegt. Eer ik haar nu schets in het tijdperk haars levens, waarin zij voor geheel Nederland eene bekende persoonlijkheid werd, een enkel woord over den toestand van Rotterdam ten tijde van haar optreden.

De partijschap, die geheel Nederland verdeelde en waarbij ter eener zijde de souvereiniteit des volks, aan de andere zijde de macht van Prins Willem den Vijfde op de spits gedreven werd, had meer dan in eenige andere stad van Holland, tweespalt gebracht in den Magistraat van Rotterdam. Nu eens meer, dan eens minder, zat één der beide beginselen voor. Maar niet alleen het stedelijk bestuur, ook de burger-compagnieën gaven van 1781 tot 1787 hetzelfde te zien. Stonden een Jan Jacob Elzevier en Leonard van Swijndregt bekend als volijverige patriotten en was hun compagnie, zoowel als de

compagnie n°. 13, bij de prinsgezinde volksklasse gehaat, anderen wier Oranjegezinde richting haar de sympathie van datzelfde volk verzekerde, stonden daar tegenover. Was de volksklasse, de mindere burgerij, voor den prins, een goed deel der kooplieden, welgezeten burgers en aanzienlijken behoorden tot de patriotten. De »excessen" van het Oranjegezinde volk, op den 8sten Maart 1783, waren oorzaak dat de gegoedste en voornaamste ingezetenen den 15den d. a. v. een verzoekschrift aanboden, om een korps van 400 vrijwillige schutters te mogen oprichten. Wel waren de heeren van der Heym, Senn van Bazel en de Monté er tegen, maar het werd toch toegestaan. Dit vrijkorps nu viel in 't geheel niet in den smaak van 't volk. De 22ste Maart 1784 scheen bestemd de maat van afkeer, die ten boorde toe vol was, te doen overloopen. Op dezen dag toch vingen tegenover de wachten, die 's avonds optrokken naar het Stadhuis, de openbare uitingen aan, van den vijandigen geest, die er bij de massa heerschte en die zich telkens herhaalden. Eenige patriottische burgers vonden aanleiding om, op den 15 Juli 1784, bij Hun Edel Grootmogenden, de Staten van Holland en Westvriesland, »te solliciteeren over het onvoldoende effect der maatregelen tot stuiting der oproerige bewegingen te Rotterdam." En daarvoor was wel grond. De verdeeldheid onder de vroedschap maakte krachtig optreden hoogst moeilijk, zoo niet onmogelijk. De Staten, toen grootendeels anti-prinsgezind, meenden dit verzoek niet van de hand te moeten wijzen en besloten de heeren W. H. Teding van Berkhout, Schepen van Delft; H. B. van Halteren, Oud-Schepen van Leiden; C. W. Visscher, Pensionaris van Amsterdam; I. F. Pottey Turcq, Raadsheer in den Hoogen Raad, en J. H. Mollerus, Raadsheer in den Hove van Holland, te committeeren om met Burgemeesteren en Schepenen te

samen te vergaderen tot onderzoek der oorzaken van deze oproerige bewegingen en opsporing der raddraaiers en hoofdaanvoerders in dezen burgertwist. Met J. A. van der Hoeven, Schout; J. van Alphen, H. van Beefting, Mr. C. Groeninx van Zoelen en Ph. J. van der Goes, Burgemeesters; J. Hoog, Mr. J. Cornets de Groot, Mr. J. D. de Loches, P. van IJzendoorn, Mr. C. van Heusde, Mr. J. W. Ram en A. Havart, Schepenen; en Mrs. R. Baalde en J. van Zuylen van Nyeveld, Secretarissen, vormden zij te zamen de Gecombineerde Vergadering, wier notulen in drie folio-portefeuilles bewaard worden op het Gemeente-Archief en waaraan een groot deel der bijzonderheden voor dit verhaal ontleend is. Op 31 Augustus 1784 vergaderden de leden dezer commissie voor het eerst; op den 24sten Juni 1786 waren zij voor het laatst bijeen. Waarlijk, men moet zich verwonderen over de hardnekkigheid en volharding, vooral der afgevaardigden van de Staten van Holland, die, om een parti-pris, zich de moeite getroostten, bijna dag aan dag, en dat ten naastenbij twee jaar lang, te vergaderen; 328 verschillende personen te hooren, waaronder sommigen tot twintigmaal toe. Somtijds kan men een glimlach niet weerhouden bij de telkens herhaalde onbeduidende vragen. Hij, die de geschiedenis der Rotterdamsche patriotten schrijven zal, vindt een rijken schat van gegevens in deze notulen, waarvan trouwens reeds een groot gedeelte is gedrukt in het keurig gesteld: »Rapport van de Commissie te Rotterdam, over het onderzoek op de sources van ongenoegen en mistrouwen en tot herstel der rust aldaar.” Wij voor ons ontleenen er aan, wat met Catharina Mulder, weduwe van Leendert de Lange, rechtstreeks of zijdelings in verband staat en hebben geen reden over de soberheid van deze bron te klagen.

Evenwijdig met dat gedeelte van den Goudschen Singel

en het gedeelte van de Hoogstraat, dat het dichtst nabij de Oostpoort gelegen is, loopt het Achterklooster, de beruchte woonplaats van het zeer Oranjegezinde, maar niet altijd even bezadigde volk. Onder de stegen, die Singel en »Agterklooster" verbinden, behoort nog de Zwanensteeg. Zij is nauw en heeft een paar krommingen, zoodat wat in het midden der steeg voorvalt, van geen van beide de uiteinden der steeg te zien is. Op den 17 Februari 1775 kocht Kaatje Mulders, Wed[e] Leendert de Lange, even voorbij de kromming aan de westzijde van die steeg, voor zeshonderd gulden, een huisje, ten Prothocolle bekend onder n°. 3241 K.B. Nu is de hand des sloopers reeds bezig de belendende huizen af te breken en binnen niet langen tijd zal wellicht de moker ook dit huisje doen vallen. Deze Kaatje Mulders was de befaamde Kaat Mossel, die met Cornelia Swenke, geboren Toppe, haar overbuurvrouw, gedurende den tijd, dat zij er woonde, aan de Zwanensteeg een zekere vermaardheid schonk. Zij was keurmeesteres der mosselen en dankte daaraan den bijnaam, waaronder zij, ook nu, nog veel beter bekend is dan onder den naam van haren tweeden man.

Op den 31sten Augustus 1784 was er meer dan gewone drukte in de Zwanensteeg en haren omtrek. Kaat Mossel en Keet Swenke (ook bekend als Ruige Keet) waren uit hare woningen opgehaald en op het Stadhuis in hechtenis gehouden. Het was het eerste bewijs van werkzaamheid der Gecombineerde Vergadering, samengesteld zooals hierboven is opgegeven. Weinig zullen Kaat en hare kinderen toen hebben vermoed, dat die gevangenzetting jaren duren zou.

Eerst den 24sten September had het eerste verhoor plaats. Men had den 8sten Maart 1783, den verjaardag van Prins Willem V, als punt van uitgang der onlusten

genomen en van dien dag dateert voor zoover ik heb kunnen nagaan de politieke beteekenis van onze Oranjeklante.

'T Was op den 6den Maart van genoemd jaar alles behalve rustig geweest in de straten van Rotterdam. Onder het volk was een brandenden ijver ontstaan om op den verjaardag van den Prins groen te maken en te illumineeren. Leendert Aardenhout, hoofdman van het zakkedragersgild, had met Hendrik Muysson van de Schie, Cornelis Dorsman uit de Valkesteeg, en Hermanus van Tongeren uit de Princestraat, zich op Burgemeesters Kamer vervoegd, met verzoek om de eerepoorten, in 1766 bij de meerderjarigheid van den Prins opgericht en die nog op het Stadstimmerhuis bewaard werden, te mogen gebruiken tot versiering van het Zakkedragershuis. Burgemeester van der Heym, een bekend Oranjegezinde, stond hen daar te woord. Hij antwoordde »dat het oprichten dier eerepoorten wel mocht geschieden, als er geen ongeregeldheden bij plaats hadden," »dat Z. H. zulke dingen wel waardig was om vreugde voor te bedrijven en of het ook plaats hebben kon de zakkedragers te tracteeren om ze in rust en vrede te houden." Zoo verrees dan die eerepoort en de tegenpartij beweerde, dat de lampions, daaraan gebruikt, op stads kosten gevuld werden. Dat het niet voor rekening van het gilde geschiedde, moest Leendert Aardenhout erkennen. Het chassinet, door de zakkedragers aan die eerepoort bevestigd, gaf het volgend gedicht te lezen:

De staatzucht van Bourbon, de heerschzucht van Brittanjen,
Verdrijft uit Nederland den rampspoed van Oranjen,
Dus bloeit die schone wonderboom
In weerwil van het Y en van de Merwe Stroom (1).

---

(1) Het origineel berust op het Rijks-Archief bij de stukken

Jan van der Hof, een 70jarig kaas- en boterverkooper, vroeger zakkedrager, op de Huibrug, was de vervaardiger van dit vers. Hoe hij daarmede de patriottische partij verbitterde, blijkt ruimschoots uit de verhooren. 't Moet in die dagen vreemd zijn toegegaan in Rotterdam. I. Hoofd stond met Cornelis van der Hoeven en Nicolaas de Groot bij het volk in geen gunstig blaadje. De eerste vervoegde zich bij Burgemeester van der Heym om bescherming van persoon en huis, daar het gerucht liep, dat men zijn huis plunderen zou. Van der Heym vond dit onnoodig. »Het gemeen had," volgens hem, »geen kwaad in den zin," men zou op den verjaardag van Z. H. slechts vroolijk wezen en dat mocht wel eens, »want Mijnheer de Prins was lang genoeg verneederd (1)." De omstandigheden leerden het echter anders en zelfs van der Heym moest zijn optimisme prijs geven. Hoofd

---

betrekkelijk de Gecombineerde Vergadering, waarvan voor 't meerendeel duplicaten of afschriften gevonden worden op het Gemeente-Archief te Rotterdam.

(1) Onder de stukken in bovengenoemde verzameling vindt men ook het eigenhandig geschreven verslag van den patriottischen burgemeester Bogaert van Alblasserdam, omtrent de ongeregeldheden van 6 tot 8 Maart 1783 voorgevallen. Karakteristiek is het gesprek, daarin opgenomen en tusschen van Berckel, van der Heym en Bogaert in den Haag gehouden, over het illumineeren der zakkedragers. Op de vraag van Bogaert: »waarom nu het m i n d e r e volk weer den Prins moest verheffen?" antwoordde van der Heym met de vraag? Heb je wel Oranje? Dit ontkennend beantwoord zijnde »had van der Heym de genereusheid mij een stukje Oranjelint present te doen, hetgeen ter zijner eere nog tot heede bewaart hebbe en hier nevens voege." Zoo besluit hij, en nú nog is dit stuk lint op het Rijks-Archief aanwezig, behoorlijk aan het bedoelde verslag met een touwtje vastgemaakt, waarvan de einden verzegeld zijn met het zegel van Rotterdam en dat der Staten van Holland.

werd door twee partijen manspersonen aan zijn huis lastig gevallen, »die met groote brutaliteit geld ter eere van den Prins hadden gevraagd.” De Bijltjes haalden hem van den drempel zijner woning en dwongen hem met een »toon je pas” om een stukje oranjelint te voorschijn te halen, dat het schibboleth dier dagen was.

Willem Deutz, koopman in wijnen in de Bierstraat, klopte men ’s avonds tusschen half twaalf en twaalf uur uit het bed. Begroet met een: »hier woont de scheele Deutz, dien bl.... moet ons ook geven... die donders kinderen zijn wel op, maar willen niets geven... maar wij moeten ’t voor den donder nu hebben, bij dag kunnen wij niet komen” wierp hij hun uit ’t venster een gulden toe.

Een op een chais zittend koetsier van den chirurgijn Schuurman, die niet gedwongen wilde worden Oranje te dragen, trok men de leidsels uit de hand. Een ander persoon werd den hoed zeer gevoelig op het hoofd gezet met de waarschuwing: »Weest nu voorzigtig dat ge ons van daag niet wederom zonder Oranje tegenkomt.”

Isaac Hubert, Oud-Schepen en zeer befaamd patriot, werd in de Boompjes door twee vrouwen aangesproken, die hem een Oranjevlag boven ’t hoofd hielden en in een kom een gift vroegen. Daar hij niet wilde geven, brachten zij hem van het begin van de Boompjes tot aan het huis van den heer van Rijckevorsel, onder dit belachelijk geleide.

Het geheele personeel van de Scheepstimmerwerf was na schafttijd (’s morgens 9 uur) reeds beschonken. En zoo was er meer.

Ook Kaat Mossel liet zich den daarop volgenden 8sten Maart niet onbetuigd. Er liep een gerucht, dat zij een paar dagen te voren naar den Haag was geweest en dat wilde zooveel zeggen, als zij heeft bij den Prins geld ge-

haald. Dit is zeker, dat men haar niet aantreft onder de verschillende troepen, die de stad doortrokken om geld te eischen van patriot en prinsgezinde, ter eere van Willem V. Ouder gewoonte, (want Kaat vertelt in één harer verhooren dat ze het sints 1748 jaarlijks deed), prijkte de Zwanensteeg met groen en kroonen op 's Prinsen feest. Deze groenmakerij en de daarmede verbonden illuminatie, aan den avond van dien dag, was een der eerste punten van beschuldiging tegen Kaat Mossel, en wat de verhooren, van haar en enkele harer buren, hieromtrent aan het licht brachten, komt op het volgende neder.

Kort voor den 8sten Maart kwam er op een avond een livereibediende bij Kaat aan huis. Geertruida de Jong, huisvrouw van Jan Hendrik Dalmeijer, naaister en overbuurvrouw van Kaat, had hem er binnen zien gaan. Hij had een »witachtige rok met blauw uitgemonsterd" aan, en, volgens de getuigenis van Cornelis Dalmeijer, kleermakersknecht bij P. van Dun op de Noordblaak en zoon van Geertruida de Jong, had zijn moeder begrepen, dat het de knecht van een Burgemeester was, omdat ze dienzelfden knecht, toen ze eenige dagen te voren 's middags bij den Hoofd-Officier geweest was, daar ook gezien had en deze toen had gevraagd of hij heer Hoofd-Officier eens bij den Burgemeester wilde komen. Die knecht, in dienst bij Burgemeester van der Heym, had een zak geld gebracht. Naar de grootte van den zak te oordeelen was er zoo ongeveer 800 gulden in, aldus getuigt Cornelis Dalmeijer, die ook verzekert dat zijn moeder deze zak heeft zien binnenbrengen bij Kaat. De moeder ontkent dit echter. Zij heeft het niet gezien, maar o. a. van Pieternel den Beste gehoord, dat Kaat voor ieder bewoner van de Zwanensteeg acht dukaten ontvangen had. Ze was toen zelf naar Kaat gegaan, maar deze

zeide dat ze niets had gekregen. De mededeeling, dat ze bij den Hoofd-Officier geweest waren, lokte de vraag uit: welk antwoord ze gekregen hadden op haar verzoek om te mogen illumineeren. Geertruida de Jong zegt daarop »dat gemelde heer gevraagd had: wat reden er was om zulk een verzoek nu meer te doen als in andere jaren, en of zij haar geld niet beter konde besteden, en hun voorts hetzelve gepermitteert heeft, zeggende: maak kroonen, steek vlaggen uit, weest vrolijk en verblijd, maar molesteer den burger niet en blijf in uw steeg; en aan Kaatje Mossel gezegd heeft: draag zorg dat gij niet te veel drinkt, want als gij dronken zijt, zo zoud gij zomtijds den burger molesteeren."

Kort na het bezoek aan den Hoofd-Officier bracht Kaat op een avond twee hammen en twee schoudertjes te rooken bij vrouw Dalmeijer, ze had, toen zij ze bracht, grooten haast, want er wachtte een burgemeestersknecht aan haar huis.

Op den 14den April 1785 werd Kaat Mossel over deze zaken zelf gehoord. Zij heeft er natuurlijk hare eigene lezing over en verhaalt het volgende: Ze weet wel, dat ze hammen te rooken heeft gebracht, maar kan niet verzekeren dat ze dit in Maart deed, Voor *f* 9 tot *f* 11 had ze een varkentje van Jan van der Lingen overgenomen. De daartoe noodige gelden had ze met haar handenarbeid verdiend. Want, al wilde men het ook beweren, zij hééft geen aanloop van fatsoenlijke lieden; wel komen er van tijd tot tijd eens livereibedienden mosselen bestellen, maar overigens zag ze nooit bijzondere personen in haar huisje. Ja, toch! Even voor den 8sten Maart hebben Sara Camijn en Anna Olymans, hare buurvrouwen, twee heeren bij haar aan huis gebracht; één van hen had een degen op zijde. Die heeren vroegen haar of zij ook »mooi maakte en of zij zulks eens

mogten zien"; zij antwoordde »dat wanneer alles op en uithing, zij het konden zien." Ze waren toen heengegaan. De een wierp een schelling, de ander een sesthalf in haar schoot. Ze wou die niet hebben, maar kocht er »een brood, coffy en brandewijn voor, ter tractatie van Cornelia de Danser, Dirkje Langius en zekere Pieternel, die haar in het groenen geholpen heeft." Al die praatjes (want praatjes noemt ze het en blijft ze het noemen) van livereibedienden, die geld gebracht hadden, moeten genomen worden voor wat ze zijn. Burgemeestersknechts zag ze nooit bij zich, alleen de livereibedienden van den Vroedschap Bogaert en van diens broeders weduwe kwamen een enkele keer bij haar. Ook de illuminatie van 8 Maart heeft zij »van haar eijgen geld betaald en nooit een duit van iemand genoten." Op deze laatste pertinente verklaring komt ze echter al heel spoedig terug, want als de Hoofd-Officier haar vraagt: »Of daartoe aan haar en hare buren geen geld gegeven is?" dan herinnert ze zich »dat tusschen Dingsdag en Saturdag den 8 Maart door Clasyn Verduijn-Friethoff, wier man keurmeester was van de groote vischmarkt en wonende in de Zwanesteeg, en de keukenmeid van den brander Kluyt, zijn gebragt twee Zeeuwse Ryksdaalders welke door gem. Kluyt waren gegeven in 't generaal voor de Zwanesteeg tot drinkgeld dog welk geld door haar gebruikt is tot aankoop van hoepels, papier, enz. om de Zwanesteeg te versieren." Zoo liep er ook een »gerugt" als zou zij *f* 50 van den heer Hoofd-Officier hebben gekregen, maar zij meende dat dit in de wereld was gekomen »omdat ze van dien heer komende, in diens Buurt bij den Hr. Hoele geld ontvangen had op een maandbriev."

Dat zij dien Zaterdag en den daarop volgenden Zondag een der luidruchtigste feestvierenden is geweest, laat

zich begrijpen, maar blijkt ten overvloede nog uit de volgende bijzonderheden, die wij te danken hebben aan Jan Hijman, broodbakker achter 't Klooster. Hij werd gehoord over het crimen laesae majestatis populi, door Kaat Mossel en haar vriendin Keet Swenke begaan in het gratis uitdeelen van oranjelint. Hij erkende, dat dit zoo was en deelde bij die gelegenheid ook mede, dat een zekere Abkenius liedjes verkocht. Voor de woning van dezen Abkenius was op 's Prinsen jaardag, 's morgens te 11 uur, reeds een »heele menigte van allerleij zoort" van menschen geweest. »Daar onder was een predikant of liever een man met mantel en bef." Hij kende die niet persoonlijk, maar heeft gehoord, dat het Ds. Hofstede was. Jacoba Morel, huisvrouw van de klepperman Hoeksteyn, wonende agter 't Klooster, had hem verteld dat er voor dien predikant was »geruijd en gezongen" en dat deze daarop gezegd had »'t is mooy." Zondags was Hijman met zijn vrouw te visite geweest bij Abkenius. Toen hij er kwam, had Abkenius hem verteld dat er dien avond een Staatsdame bij hem op bezoek komen zou. »Kort daarop waren Keet Swenk en Kaat Mossel daar in gekomen, de laatste was in hare dagelijksche kleederen doch met Oranje versierd; Keet was gekleed en gekapt als een dame, de kleederen had ze van een dame in de stad gekregen. Zij was echter niet alleen zoo rijk uitgedoscht, er waren op dien tijd nog meer vrouwlieden zo gekleed en gekapt daar geweest, o. a. zeker lang vrouwspersoon, wonende in de Zwaanesteeg en werkende in de Brouwerij van de Akers als Tonneboetster, deze had hare kleeren gehuurd." Dien Zondag werden er twee ketels wijn gekookt.

In dat zelfde jaar 1783 was er met Kaat nog iets gebeurd, dat de Gecombineerde Vergadering belangrijk genoeg achtte om er een nader onderzoek naar in te

stellen. Het gold de omstandigheden, waaronder zij in Juli van dat jaar een tochtje naar den Haag maakte. Dat kon toch in verband staan met orangistische plannen en voor de volksmannen uit de Staten van Holland was niets gevaarlijker dan die oranjezucht. Men nam daartoe in verhoor Jacob van Stipriaan, broodbakker te Delfshaven en vernam van hem, dat hij op zekeren dag in de maand Juli 1783, met de schuit van half twaalf of half één naar den Haag varende, »zeker oud vrouwspersoon naast zich had zitten, bij zich hebbende een jong vrouwspersoon en een kind. Volgens een andere bron (1) heette zij, blijkens een verhoor van Kaat, in tegenwoordigheid van den bakker Stipriaan, Apollonia van den Berg, toen nog maar drie weken kraams. Dät hetzelve oude vrouwspersoon bezig zijnde met het knippen van groen papier, zoo als men gemeenlijk gebruikt om te versieren, het andere vrouwspersoon tegen haar zeide, jij knipt groen papier, waarom knip je geen oranje, waar op dezelve antwoordde: wat Oranje, str... Oranje, slaat Oranje tegen je k... Dat hij deposant daarop hetzelve oude vrouwspersoon aanziende, zeide: je valt daar zoo laag op Oranje, dat zoudt ge bij ons te Rotterdam niet moeten zeggen, hetgeen door haar beantwoord wierd met deze woorden: te Rotterdam! wel ik woon zelv te Rotterdam, waarop hij deposant repliceerde: wel dat zeg jij wel, maar ik ken je niet en zij hernam: wel ik ben Kaat. Deposant raakte daarop met haar aan den praat en vroeg of ze geen nieuws had. Ze haalde toen een gedrukt vers tegen de Mennonieten gemeente te Leiden uit haar zak, en zeide, lees het maar hard op, dan hebben er de botmuilen ook wat aan. Hij wilde 't houden, maar zij zeide neen, het is mijn laatste,

(1) Register der Crimineele Notulen, Dl. III, bl. 102 recto e. v.

doch ik kom er goedkoop aan, ik krijg ze met geheele pakken en ik geef ze ook voor niet weg." Het bedoelde vers sloeg op F. A. van der Kemp (1). In haar Twaalfde Examen verzekert Kaat »dat ze geen versje op de Leidsche Mennonieten heeft te lezen gegeven, maar dat zij wel een liedeboekje met Princedeuntjes in een Oranje caffituur" in den zak had, dat zij er echter niet heeft uitgehaald. Zij had dit voor een stuiver gekocht bij van Dijk op 't Steiger; toen ze kwam om er nog een te halen voor haar dochter, waren ze opgehaald. »Zij vertelde verder," zoo vervolgt Stipriaan, »dat ze al 3000 boek papier had klein gemaakt en versneden," waarop door hem gevraagd zijnde of zij dan wederom naar den Haag ging om ander te gaan halen, zij daarop ten antwoord gaf »*daar word zo veel verteld, meer als er zomtijds aan is*," wanneer het gemelde jonge vrouwspersoon tegen haar zeide: *jij hebt hem laatst nog op de Parade gesproken* en van haar ten antwoord kreeg: »*ja, dat was bij ongeluk dat hij mijn muil uittrapte.*" Dat bij het aankomen van de schuit in den Haag hij deposant met de gemelde vrouwspersoon het laatst in de schuit blijvende, het meer gemelde oude vrouwspersoon tegen hem deposant nog zeide: *weet je wel waarom ik daar zo straks zo laag op Oranje viel, daar zat zo een bl.... naast je*, waarmede hij deposant meende dat zij bedoelde een heer in 't zwart gekleed met een pruik op, welke naast hem zat, doch hem deposant onbekend was." Kaat noodigde hem tevens uit haar in Rotterdam eens te komen opzoeken.

Op den 7 Augustus van dat jaar (den verjaardag der gemalin van Willem V) herinnerde Stipriaan zich deze uitnoodiging. Hij was met Pieter van Dun en eenige

---

(1) Register der Crimineele Notulen, Dl. III, bl. 102 recto e. v.

anderen eerst naar 't Achterklooster gegaan om de illuminatie te zien bij Arie de Lange, stiefzoon van Kaat Mossel. Op een »wat is 't hier mooij" van Stipriaan, zeide de Lange: »zij krijgen genoeg, maar mijn moer is te gek, zij geeft alles ten besten, wat zij krijgt." Van daar gingen ze naar de Zwanensteeg. Nadat hij zich bekend gemaakt had, vroeg Kaat met een vloek of zij allen wel voor den Prins waren. Zij beantwoordden dit met ja, waarop een daar aanwezige man er onder geweldig vloeken bijvoegde: »anders zou ik je met de Post van den Neder Rhijn naar den bl...m jagen." Zij dronken er allen een glaasje wijn. Pieter van Dun kreeg van haar »nog 2 à 3 gedrukte blaadjes, houdende vaerzen op den toenmaligen verjaardag van de Princes." Ze zei wel dat zij ze weerom hebben moest, maar had hem tevens door een knipoogje doen begrijpen »dat ze wel mogt lijden dat hij dezelve hield."

Verdere bekende zonden had Kaat in de oogen der patriotten voor het jaar 1783 niet op haar kerfstok. De 22ste Maart 1784, ik zeide dat vroeger reeds, was één der meest bezwarende dagen uit haar openbaar leven en tal van verhooren, zoowel van haar, als van een legio getuigen, maken een groot deel uit van de beide lijvige bundels (1), ten Gemeente-Archieve aanwezig.

Op dien beruchten 22sten Maart zou 's avonds de wacht aan het Stadhuis worden betrokken door de compagnie van Jan Jacob Elzevier. Oorspronkelijk bestonden die schutter-compagnieën enkel uit de rotgezellen, die er voor vast aan behoorden. Sinds echter het vrijwilliger-

(1) Getiteld: Processtukken in de zaak van Catharina Mulder, alias Kaat Mossel en van Clasina Verrijn, alias de Oranjemeid. 1784-85. De origineelen van deze collectie berusten in het Rijksarchief. (Zie noot 1 bl. 168).

corps opgericht was, was daarin eenige verandering gekomen. Een tijdgenoot beschrijft het ons in een brochure (1) op de volgende wijze: »Om UWE. een recht denkbeeld van het voorgevalle... te geven, moet ik beginnen met UE. te instrueeren van de inrichting van ons *Vry Corps*. Het zelve bestaat, even als het *Utrechtsche*, gedeeltelyk uit leden, die tegelyk ook dienst doen onder de Burgerwacht. Derhalven wanneer het *Vry Corps* niet by een is, en een of meerder *Burger Compagniën* trekken te samen, of op de Wacht, zoo voegen zich by elke Burger-Compagnie een zeker getal *Officiers*, onder-*Officiers* en *Gemeenen* van het *Vry Corps* die van de overige *Burgers* of *Rotgezellen* onderscheiden zyn 1) door een zwarte Cocarde, 2) door hunne blaauwe en witte Monteering, 3) door den naam, dien zy dragen, van *Adelborsten*, 4) door hunne *Patriottische* razerny, terwyl de meeste Burgers in alle de Compagniën in hun hart Stil, Vredelievend en Prinsgezind zyn, en eindelyk ten 5) door den wrok die zy wegens het tegen hen gepresenteerd Request tegen de Burgery en tegen het Volk van Rotterdam in het algemeen gezet hebben." 't Spreekt van zelf dat bij de als patriotten bekende J. J. Elzevier en Leonardus van Zwyndrecht zich vele adelborsten voegden, als hunne compagnie op wacht trok. Nu had Elzevier eenige dagen te voren den haat, die men tegen hem koesterde, nog verhoogd, door een tamboer, die het Wilhelmus getrommeld had, uit den dienst te ontslaan. Toen nu op genoemden avond, de compagnie als naar

(1) (P.) Eerste echt verhaal wegens de bloedige massacre, Niet door de goede *Burgery*, maar door de *Adelborsten* van de Compagnie van den *Hr. Elzevier* onder de weerloze Gemeente te Rotterdam aangericht, Op Saturdag avond den 3. April 1784, vervat in een brief van een Rotterdammer aan zyn vriend in Middelburg enz. Tweede druk. Z. j. 14 blz. in-8.

gewoonte aantreden zou voor het Boterhuis in de Prinsenstraat, was daar zulk een menigte volks op de been, dat het den adelborsten bijna onmogelijk was zich te verzamelen.

Er was rondgestrooid dat er »zoo mooy zoude gezongen worden in de Princestraat.” Dit gerucht was ook ter oore gekomen aan Kaat Mossel. Keet Swenke had het haar door haar »Jongetje Pietje genaamd” laten zeggen. Zoo togen dan Kaat Mossel, Keet Swenke, de vrouw van Abkenius, stads heibaas, de vrouw van David van Breen, de dochter van de turftonster Morel, de dochter van Casteling, vrouw Groothuijzen, eene appelvrouw, aan Kaat niet bij name, en nog eenige andere vrouwen, bij haar in ’t geheel niet bekend, over de Luyzenmarkt, langs Breedstraat, Vogelenzang en Nieuwe Markt naar de Prinsenstraat. Toen ze er aankwamen, was het er reeds bezaaid van volk. Dat was een kolfje naar Kaat Mossels hand. Een goed plaatsje werd opgezocht. Vlak bij het huis van den timmerman Roode, op de stoep van den goudslager vat zij post. Al was zij ook reeds 61 jaar, zoo’n opstootje was haar naar den zin. Wachtende op het heerlijk schouwspel van het optrekken der wacht, kon het geen kwaad zoo tusschenbeide den geest eens te verfrisschen. Al spoedig klonk het uit haar mond: »Toe jongens, heb je luy niet meer voor ons Prinsje over?” En het volk begreep het. Ze kenden Kaat Mossel op en top, men wist dat het bij háár het hoofdkantoor van alle goede gaven was; en »Oranje boven!” »Hoezee!” klonk het uit den mond der jongens, die in de boomen geklommen waren om, van daar uit, het tooneel op hun gemak te overzien, en van de lippen van het volk, dat in dichte drommen de Prinsenstraat vulde. En nog en nog eens roept zij zelf: Hoezee! Oranje boven! en ’t kost niets geen moeite tot

driemaal toe bij 't volk een echo voor dien uitroep te vinden. Wel ontkent zij later, dat zij heeft geroepen en beweert zij, in haar eerste examen, dat zij te dier tijd al sinds drie weken »zoo schor van verkouwentheid" was, dat zij geen geluid kon geven, maar naar den loop der verhooren komt ons de vraag van den Hoofd-Officier gewettigd voor, »of haar schorrigheid niet is veroorzaakt door haar Oranje boven roepen?"

Eindelijk trekt de wacht op. Zou 't nu nog mis wezen? en zij heeft daar straks nog tegen een zeker vrouwspersoon gezegd: »Het zal van avond wel lukken, ik heb ze ieder een flesch wijn beloofd." Elzevier moest vernederd, zijn compagnie uit elkaar gedrongen worden, en zou dat nu *weer* mis loopen? Neen, dan medegedrongen en het manvolk nog eens aangespoord. »Toe jongens, haast u, ik heb je ieder een flesch wijn beloofd. Elzevier en de Compagnie naar de d....." Is ook dat, volgens haar getuigenis, een half jaar later voor de Gecombineerde Vergadering afgelegd, een leugen, zelf erkent zij dat zij »Als zij een vroolijkheid in het hoofd had gehad," en dat beteekent bij haar als zij een borrel gedronken had, wel meê zou gedaan hebben, en er is alle reden te gelooven, dat zij dien avond niet nuchteren was.

't Was een moeilijke tocht voor de wacht. Omgeven door een joelende menigte, die alle mogelijke Prinsenliedjes zong, was 't geen wonder dat luitenant van Zwyndrecht ten laatste commandeerde »laadt 't geweer!" Dat hielp aanvankelijk. Dringers en dringsters hielden een weinig af. Maar op nieuw begon het gejoel. Gerrit van den Pals, makelaar in den Oppert, o. a. had tusschen die menigte eenige vrouwspersonen gezien »die liederen zongen vervuld met de woorden Hoogheid, Prins, Oranje en waarin o. a. telkens voorkwam »en ons Prinsje boven,

boven, en ons Prinsje bovenal." Een der zangeressen had gezegd »toe Kaatje, help ons nou." Maar Kaatje kon niet meer, zij antwoordde ik ben al schor. Zoo ging het, soms met geveld geweer, altijd onder vreeselijk gedrang, maar toch zonder dat er geschoten werd of burgerbloed vloeide, door Halsteeg, langs Nieuwmarkt, Kaasmarkt en Lamsteeg naar het Stadhuis.

De brandende toortsen werden op de straat in de Gasthuissteeg neergelegd. Maar 't was alles behalve rustig en de adelborsten waren verplicht aan de beide zijden van het Stadhuis een cordon te formeeren. Ook Kaat Mossel hielp daar de onrust vergrooten, door opruiende taal. Vlak tegenover het Stadhuis had zij post gevat op den stoep van den kleermaker Mannie (1). Wel ontkende zij hardnekkig in hare verhooren daar te zijn geweest, maar het legio getuigen dat er haar had zien staan, wederlegt deze ontkentenis geheel. De indruk, die de nieuwe uniform der adelborsten op haar maakte (sommigen vertellen dat deze dien dag voor het eerst met wit lederen broek en vest uitgemonsterd optrokken) was overweldigend genoeg om haar den uitroep te ontlokken: »'t staat mooy doch evenwel Oranje boven!" Dat was olie in 't vuur. Het »onbehouwen geschreeuw door de menigte dien avond gemaakt" werd er door aangewakkerd en jongens, vrouwlieden en schippersgasten, waaruit, volgens Kaat's eigen getuigenis, die menigte bestond, zullen ook daar wel

---

(1) In de reeds meer genoemde collectie bewijsstukken op het Rijks-Archief is te vinden een »Request aan... die van de Weth. der Stad Rotterdam van een menigte Leveranciers en Kleermakers; als Schuldeischers van de Leden des vernietigden Vrycorps aldaar." Dit curieuse, gedrukte stuk is geteekend: Pieter Mannie.

hebben ingestemd met haar Oranje boven. Het betrekkelijk ferm optreden van de wacht deed de toeschouwers opdunnen en van lieverlede keerde de rust weder in de straten van Rotterdam.

Het was echter de eerste maal geweest dat de wacht tot eigen lijfsbehoud zich gereed had gemaakt tot vuren en van 22 Maart af nam de spanning tusschen adelborsten en gemeen toe, zoodat op 3 April dit verweer ernstiger vormen aannam.

Uitvoerig zijn de verhooren die over dezen eersten oploop handelen en menigmaal werd Kaat geconfronteerd met de lieden, wier getuigenis zij, zonder blikken of blozen, voor onwaar verklaarde. Ik schrijf geen verbaal der terechtzittingen en kan dus veilig tal dier verhooren voorbijgaan. In haar derde examen op 12 October 1784 ondergaan, deelt zij echter de reden mede, waarom de kleermaker Mannie haar zou willen bezwaren. Die verklaring van Kaat is te karakteristiek voor de kennis van haar persoon, om haar hier niet te vermelden. Zij verhaalt dat zij 16 à 17 jaar geleden »aan P. Mannie, die de kleermaker van haar tweeden man was, verboden had geen kleederen hoegenaamd voor haar man te maken alzoo hij slegt van betalen was, tog maakte Mannie een jas voor hem, die hij in de Lombaerdt bracht, dat zij zulks bemerkt hebbende het voorsz. Lombaerdbriefje aan P. Mannie in betaling had gegeven, waarover hij toen ter tijd te onvreede was en haar sedert dien tijd kwalijk heeft willen aanzien, laat staan tegen haar spreken, en dat hij nog op de laatste gepasseerde wapenschouw, terwijl zij stond voor de stoep van Jan van der Hof aan de Kaasmarkt met Kaatje Tinberge, dezelve Pieter Mannie tegen haar gezegd heeft, terwijl hij als adelborst onder de Compagnie No. 9 stond: Donders Blixems, Weerligts kind."

Van beide zijden voelde men, naar 't scheen, dat in het gebeurde op 22 Maart het zwaartepunt der beschuldiging van oproermakerij tegenover Catharina Mulder moest worden gezocht, want tot in het kleingeestige bleef men aan kleinigheden hangen. Of zij al of niet een hoed op had, op dien bewusten 22sten, werd op 't nauwkeurigst onderzocht en de belangstelling in den schoudermantel, welke zij te dier gelegenheid droeg, heeft tot op den huidigen dag den inventaris doen bewaard blijven van dat deel harer garderobe. Zij bezat te dier tijd drie »schoermantels, ééne roode gebloemde, één oude blauwe met bloemen en één met parken en allerhande soort van bloemen." 't Had wat voeten in de aarde om uit te maken welke gedragen was op dien bewusten dag. »Een roode," beweerden verscheiden getuigen. Dat kon niet, zoo verzekerde Kaat bij den aanvang van haar zevende examen op 9 Februari 1785. Haar roode schoudermantel had ze »den 5 Mei 1783 geleend aan Plonia van den Berg, wonende in de Zonneblomsteeg, welke dezelve buyten haare ordre in de Lombaert gebragt heeft, alwaar dezelve op den 22 Maart nog stond, als zijnde eerst kort voor de Rotterdamsche Kermis door Pleun van den Berg gelost." Maar in den verderen loop van 't verhoor weet zij zich niet juist meer te herinneren of de »voorseyde schoudermantel" op den 22sten Maart al niet gelost was, dog zoo ja, dan zeker te weten dat niet zij, maar haar dogter Lena, die dien avond met haar liefste was gaan wandelen, dezelve mantel als toen om gehad heeft. Welke van de drie het echter waarlijk geweest is, blijft in 't duister.

't Was 3 April 1784. De zwarte Compagnie zou weder op wacht komen. Kaat had het, toen zij haar ledige emmers haalde, van vrouw Casteling, die in de Prinsenstraat woonde, vernomen. Deze laatste was, wij hooren

dit uit Kaat's eigen mond, bij haar negende examen, erg bezorgd voor haar! en om haar vrij van verdenking te houden, verzocht zij Kaat 's avonds op warm brood en chocolade. Nu was 't zeker ongelukkig dat de woning van vrouw Casteling zoo dicht bij de loopplaats lag, want daardoor was er veel aanleiding voor Kaat om ook eens te kijken bij het toenemend tumult en kon deze vriendelijke invitatie niet geheel de verdenking opheffen, die er na den 22sten Maart op haar rustte. En het was rumoerig in de Prinsenstraat. De jongens, door alle tijden een onmisbaar bestanddeel bij opstootjes, hadden ook nu de boomen tot hun observatiepost gekozen en uit de takken klonk het: »al buigen de takken in de Boom, al evenwel blijft Oranje schoon." Dat ex-temporé-lied eischte applaus en het volk beantwoordde het met een daverend hoezee en Oranje boven. Nog altijd liet de wacht zich wachten. Onder de aanwezigen was ook een dronken sleper. Op Elzevier gebeten, omdat deze hem werk geweigerd had, daar hij een Oranjeklant was, stond hij op den afwezige te schelden: De d..... moet er van avond onder. Hij heit me op 8 Maart werk geweigerd, omdat ik Oranje droeg en zou men dat verdragen en zoo'n vorst niet mogen vereeren, daar hij ons van 't Spaansche juk ontrukt en tot een vrij land gemaakt heeft!" Eindelijk is de compagnie bijeen. Luitenant van Zwyndrecht, met het commando belast, verzoekt de menigte met vriendelijke woorden ruimte te maken, maar 't helpt niet. Eén uit het volk antwoordt brutaal: »Wij gaan voor den d..... niet weg, gijlieden moet terug, Oranje moet boven, Elzevier onder en het vrijcorps na den d....." Toch zet de troep zich langzaam in beweging in de Prinsenstraat. 't Is echter voor Kaat al te erg in 't geheel geen werkzaam deel aan deze demonstratie te nemen. Ziet zij daar aan den rechtervleugel

dien gehaten Wishoff (1) niet, den man, die aan den zoon van den stadsbode van Eck, »een familiaar vriend van haar," op den 27sten Februari verboden had als tamboer het Wilhelmus te slaan. Dat kon zij toch wel eens even probeeren of zij dien niet van de compagnie kon afdringen. Met de bij haar staande vrouwlui beproeft zij 't, maar 't lukt niet. Zij heeft echter daardoor ook haar deel bijgebracht tot de algemeene verwarring. En die wordt altijd grooter. Daar vliegt van het huis »De gouden hamer" af de eerste steen naar de compagnie. Dat moet, zoo verzekert Hendrik Walters, knecht in de Branderij van Otte den Romer, die op de stoep vlak naast »De vergulde Hamer" stond, Kaat Mossel gedaan hebben. Hij had haar die »bij hem zeer wel bekend was voor Kaat Mossel" daar zien staan, een strooohed met gebloemde voering ophebbende. Welke haar blauw voorschoot, waarin iets zwaars scheen te zijn, achter om haar lijf had vastgemaakt; waaruit hij deposant begreep dat er steenen in waren en wel te meer omdat hij alstoen door een andere vrouw hoorde zeggen: »Kaat Mossel, bewaar je steenen nog wat, wij zullen ze straks wel nodig hebben, wij zullen ze op de Nieuwe Markt wel krijgen." Ofschoon gewoonlijk de weg langs de Nieuwe Markt liep, trok van Zwyndrecht nu de Prinsen-

---

(1) De verbittering tegen Jacobus Wishoff, adelborst der compagnie no. 9, blijkt vooral uit hetgeen zijne moeder mededeelt in haar verhoor voor de Gecombineerde Vergadering. Zoo zongen de jongens voor haar deur: »Wat een klugt, wat een klugt, Wishoff die is op de vlugt, hij is gaan lopen, men zal hem het vel afstroopen en schieten hem in den rug." Of: »Wishoff is een nobele held, hij heeft er drie in een schoot geveld." Wishoff zelf was naar Amsterdam gegaan, daar hij meende zijn leven niet zeker te zijn, en woonde bij de Wed. du Trois in de Lange Kerkstraat.

straat uit, volgens een gelijktijdige brochure (1) »omdat er met Compagnie 10 afgesproken was elkander in de Goudsche Wagenstraat te ontmoeten." Aan de Baanstraat werd het gedrang zoo hevig, dat van Zwyndrecht zijn 60 manschappen kommandeerde een carré te formeeren, zonder aarzelen bevel gaf tot laden en onmiddellijk daarop, kort achter elkaar, tweemaal liet vuren. Dat hielp. Wie eerst sarde, vluchtte nu. Van die algemeene ontsteltenis maakte de commandant gebruik en langs Breestraat, Goudsche Wagenstraat en Hoogstraat ging het naar het Stadhuis. Was de indruk van het robuste doortasten van van Zwyndrecht sterk genoeg om dien weg ongehinderd te gaan, aan het Stadhuis stak de storm weder op. Een man in blauwe kiel gekleed, riep op eens uit: »laten we de steenen maar uit den grond halen en ze maar dood gooijen!" en als antwoord daarop vlogen er een 5 à 6tal keien tusschen de gelederen.

Nogmaals vuurden de adelborsten, de alarmklok werd geluid, meerder compagnieën kwamen onder de wapenen en van lieverlede werden de samenrottingen minder.

Waar was Kaat nu gedurende deze ernstige botsingen? De verhooren omtrent de voorvallen van den 3den April zijn zoo tegenstrijdig, dat men moeilijk voor vast kan aangeven wat waarheid is. Ik meen echter, dat wij ons den gang der zaken als volgt moeten voorstellen: Het was de volbloed Oranjeklante te machtig haar doodelijken haat jegens de patriotten geheel te beteugelen; vooral nu zij zoo dicht in de nabijheid harer partijgenooten was. Vandaar haar aandeel aan het begin van het tumult. De 59jarige vrouw was echter nog te levens-

---

(1) Echt verhaal... by gelegenheid van het optrekken der burger-compagnie schutters no. 9. Dordr. Z. j. (1784) 12 blz. in-8.

lustig, dan dat zij zich moedwillig in het vuur der adelborsten zou hebben gewaagd. Vrouw Casteling, wier gast zij was, werd bovendien zoo zenuwachtig, toen zij het schieten hoorde, dat Kaat welstaanshalve niet anders mocht doen, dan haar ter zijde staan. Die weduwe, van hàar zelven heette ze Sophia Luk (1), ontstelde zóó, dat er geneeskundige hulp bij noodig was. De knecht van den chirurgijn Ketelaar, Willem van Sitteren, hielp haar en maakte haar o. a. met azijn weer bij. Die chirurgijnsknecht nu werd door vrouw Casteling als getuige genomen. Zij wees hem op Kaat Mossel en zeide: »Dat is nu Kaat Mossel en nu kunt ge oor- en ooggetuige zijn dat zij niet bij de wacht is; ik had jammer met haar omdat zij zooveel vijanden heeft en daarom verzocht ik haar bij mij. Behalve dezen dienaar van Esculaap, waren Bos, de koornmeter, vrouw Groothuijzen, Emmetje, de naaister en meer anderen bij vrouw Casteling in huis, toen zij flauw viel. Getuigen genoeg dus om te constateeren dat gedurende de eerste uren van het tumult Kaat geen deelneemster aan of toeschouwster van de ongeregeldheden was. Ook is het boven bedenking dat Kaat 's nachts bij haar gastvrouw gebleven is. Toen te drie uur in den nacht de alarmklok ophield te luiden, ging zij met de dochter van vrouw Casteling naar bed. Minder zeker is het echter voor mij of zij in dien tusschentijd nog niet eens even is gaan kijken. In menig schotschrift, in dien tijd van patriottische zijde uitgegeven, wordt zij vooral om het op den 3den October 1784 voorgevallene als hoofd der oproermakers genoemd (2). Zoo leest men in *'t Oranges A/P/E boek* (3): »C. CAAT

(1) Register Crim. der Notulen Dl. III, bl. 6 verso.
(2) Register Crim. der Notulen Dl. III, bl. 5 verso.
(3) Zie Bijlage I.

Mossel/ U zy de eer, U zy de Lof, U zy de Roem van 't voorgevallene op den derde der Vierde Maand in uwe *geboorte Stad*, vaart voort, weest spoedig in de uitvoering van uwe aanslagen, opdat gy ten einde van U doelwit geraakt." Heeft zij een zoo weinig werkzaam aandeel aan het oproer gehad, dan kan alleen de eigenaardige verhouding, waarin zij, zoowel tegenover het volk als tegenover de Oranjegezinde grooten en het Hof van den Prins stond, aanleiding zijn geweest voor uitingen als de hier boven aangehaalde.

Een voorval uit haar leven, waarvan in de verhooren geen melding gemaakt wordt, omdat het niet met de onlusten te Rotterdam in verband staat, maar waarvan Ysbrand 't Hoen, Procureur-generaal van den Hove van Holland, in een door hem eigenhandig geteekend stuk (1), gedateerd 24 Juni 1784, verslag deed, geeft aan dit vermoeden eenigen grond. Het is eene vermakelijke bijdrage tot de kennis van de averechtsche wijze, waarop de Prins en zijne partij zich populair zochten te maken, en mag in 't levensverhaal van onze Kaat niet ontbreken.

Het schijnt, dat er reden is geweest om te onderzoeken of Kaat zich alleen den 13den of ook andere dagen in den Haag bevonden had. Dit verslag bevat ten minste wat »met alle naauwkeurigheid onder de hand geïnformeerd" was van »het geene dat zeedert Vrijdag den 11en deezer maand, tot Woensdag den 16en daar aan volgende betrekkelijk zeekere zaaken alhier in 's Hage is gepaseert."

Omtrent Kaat's bezoek op den 13den Juni deelt het het volgende mede:

»Op Zondag den 13en deezer des morgens tussen tien en Elf Uuren, was aan 't huijs van zeekere Pierre Lavoine, Domesticq van Zijne Hoogheid, den Heere Prince

---

(1) Rijksarchief, 10 blz. in-fol.

Erfstadhouder wonende op de Prince gragt alhier gekoomen een wagentje, waar in zig bevonden ses, zoo mans, als vrouwspersoonen, die alle zoo wel als de Paarden van 't voorsz. Wagentje waaren opgeciert met Oranje Linten, dat onder de voorsz. vrouwspersoonen zig bevonden, zeekere Caat Mossel en nog een vrouwspersoon genaamt Cornelia of Ceetje woonagtig te Rotterdam, welke gem. Lavoine, een geruimen tijd geleeden, nog eenmaal te Rotterdam ten huize van zeekere Juffrouw de Lange hadde gerencontreert, sonder de verdere persoonen te kennen, dat gemelde ses persoonen aldaar van het wagentje zijn afgestapt, als wanneer meer gemelde Caat Mossel, een brief, waar in geslooten was een vers op het afsterven van den Heer van der Capellen tot den Pol (: welk voorsz. Vers door de vrouw van gemelde Lavoine aan Scheepenen van 's Hage, volgens informatie, zoude geexhibeert weezen:) heeft overgegeven.

Dat gemelde ses Persoonen na verblijf van een half uur aan 't voorsz. huis weder van daar zijn vertrokken en zig hebben begeeven na de Parade plaats. (Volgens een vlugschrift dier dagen (1) was Prins Willem de V er bij tegenwoordig.) Dat na dat het voorsz. wagentje met gemelde Persoonen aldaar een zeer korte tijd hadde stil gestaan verscheide menschen zig derwaards hebben begeeven, dat onder die menschen geweest zijn eenige weinige officieren, en daar onder de Overste van der Hoeven (het *Echt berigt* noemt nog de Heer Schmidt, Majoor van de Hollandsche Guardes), van het Regement Guardes Dragonders, die aan de Persoonen zig toen nog

(1) Echt berigt wegens de receptie van Kaat Mossel, op de militaire parade in 's Hage, op Zondag den 13. Juny 1784. Te Rotterdam, By Hofhout, in de vrede bazuyn, 1784. 8 blz. in-8. Gemeente-Bibliotheek.

in 't voorsz. Wagentje bevindende, heeft gevraagd, wie zij waaren, en tot antwoord heeft bekoomen, dat zig daar inne meede bevond bovengemelde Caat Mossel. (Kaat was »in 't wit gekleed en opgeschikt met een Oranje-lint van het breedste soort om het Lyf, en één een weinig smalder met een dito Cocarde op de muts") (1).

Dat kort daarop de voorsz. ses Persoonen van 't gemelde Wagentje afgekoomen zijnde zich hebben begeeven bij of voor de officieren (het *Echt berigt* zegt »dat Zijne Hoogheid ze met drie gedistingueerde buigingen salueerde, die door de Rotterdamsche stoet door twee neigingen beantwoord werden") en aldus de Parade hebben gezien, en daar na zonder eenig geroep of geschreeuw te maaken weder op het voorsz. Wagentje zijn geklommen, en daar meede weeder zijn gereeden na het huis van den voorn. Lavoine, alwaar zij dien middag hebben gegeeten, en tussen drie en vier uuren weeder van daar zijn vertrokken, na Scheeveningen, alwaar zij in de herberg van zeekere Betting, (in de herberg »'t Jagertje") zig een uur opgehouden, en, na thee gedronken te hebben weederom van daar zijn vertrokken, zonder dat meede daar ter plaatse eenig geroep of geschreeuw door hun is aangeregt geworden, dat ook nog dien zelve dag het voorsz. Wagentje zoude gereeden zijn na de Oranje Zaal." Dit zou (zoo weet het *Echt berigt* ons te vertellen) onmiddellijk na de parade zijn geschied. Nauwelijks toch hadden zij gehoord, dat de Prins volgens gewoonte naar het huis in 't Bosch wandelde, of zij gelastten den koetsier Z. H. achterop te rijden. Aan de brug van de Koekamp achterhalen ze hem, verlaten het rijtuig, groeten hem, worden »met een gelaat van buitengewoone vergenoeging op het allerminnelykst" wedergegroet, maar

(1) Echt berigt, bl. 5.

niet aangesproken. »Mogelyk," voegt de auteur er sarkastisch bij, »dat om de menigte van Aanschouwers, Zyne Hoogheid dit gemeid heeft om het gezelschap niet te Confusioneeren, of om andere redenen." Door het middagmaal hen aangeboden bij »L'Avoine, een der eerste Lakeijen of Knegts van Zyne Hoogheid" werd deze teleurstelling goed gemaakt.

De Procureur-generaal was verder, en hieruit leeren wij de aanleiding tot het bezoek kennen, »eerst bij monde van bovengenoemde Lavoine en deszelfs Swager Jan Hoeting Junior, Coopman te Rotterdam en daarna door een missive van den laatste in dato 21 dezer, ten deze gevoegd, geinformeert dat bovengemelde Caat Mossel in 't begin van deeze maand is gekoomen aan 't huis van zeekere Juffrouw Huisman, woonende op de Delfsevaart, binnen Rotterdam, en aldaar heeft ontmoet zeekere Ignatius Jansen, Lieutenant ter Zee, ten diensten deezer Lande, die haar onder andere vraagde, of zij Caat Mossel wel andermaal na 's Hage zoude willen gaan, dat hij Jansen alle de kosten zoude betaalen, en denkelijk met een ander Rijtuig in persoon zoude volgen, Dat gemelde Caat Mossel daar op gezegt had derwaards niet te willen gaan ten zij zeekere Cornelia Swenk meede ging, en dat zij aannam het zelve aan gemelde Cornelia Swenk voor te stellen.

Dat gemelde Kaat Mossel en Cornelia Swenk vervolgens op den 9den Junij zijn gekoomen in het Logement het Swijnshoofd te Rotterdam, alwaar zij aan de voornoemde Lieutenant Jansen hebben beloofd zig naar 's Hage te zullen begeeven.

Dat gemelde Jansen daar op aan haar Caat Mossel en Cornelia Swenk voor de wagenvragt heeft gegeeven Neegen Guldens, met bijvoeging, dat zij dan ook de daar op volgende Sondag vast moesten gaan, vermits er

een heer (1) was, die haarlieden gaarn zien wilde, en dat hij des Saturdags zeeker bescheid zoude geeven of hij in persoon zoude meede gaan en dat ingevalle zulx niet konde geschieden, hij Jansen zorg zoude dragen, dat zeekere tweede Chirurgijn, dienende op 's Lands schip van Oorlog Prins Frederik, hun op de Parade in 's Hage zoude ontmoeten, om hun dien heer, die haarlieden wenschte te zien, te wijzen."

Zulk een ontvangst bracht er zeker niet toe bij om haar bescheidener te maken in haar optreden tegenover de voorstanders der volksregeering. Onder hare eigene partij wekte de aandacht, die Kaat tot zich trok, den naijver harer zusteren. Ook daarvan is ons een staaltje bewaard gebleven. Op den 19den Juni 1784, 's avonds elf uur, had er een zeer geanimeerd gesprek plaats tusschen Martijntje Kalf, Arnoldus Otjens, Pieter van Oers en Jan Spindel. De compagnie n°. 2 van den Heer Obreen was opgetrokken. Onder anderen kwam ook Kaat Mossel ter sprake, want Martijntje had door haar uithooren aan Spindel de bekentenis ontlokt: »Er wordt zooveel over Kaat Mossel gesproken, maar gij zoud haar de baas wel zijn." Martijntje ontkende dit niet, maar beweerde: »Ja jij lui zijt geen Prinsluij," en als vrouw Spindel beweerde dat Kaat »ook al geen knip voor haar Neus waard" was, liet Martijntje er op volgen: »Daar word meer van Kaat Mossel gesproken als het inderdaad is." Otjens vond dat ze maar gebruikt werd als een »werktuig van de grooten" en Spindel achtte dit niet zoo vreemd, want »daar de duijvel niet komen kan daar stuurd hij ordinair een oud wijf (2).

Het toppunt harer bekendheid en populariteit was wel

---

(1) Hier mogen we zeker wel aan den Prins denken.

(2) Register der Crimin. Notulen I.

dit jaar 1784. Wat de reden geweest is, waarom de Prins bij missive van 16 Juli 1784 (1) verzoekt bekend gemaakt te worden met het verblijf van Catharina Mulder, aliàs Kaat Mossel, op Maandag 5 Julij passato, en wel »in 't bijzonder van Elff uuren voor- tot twee uuren na den middag," heb ik niet kunnen ontdekken. 't Ligt echter voor de hand dat er geruchten zullen geloopen hebben, die het noodig maakten te bewijzen dat zij op dien datum niet in den Haag en dus ook niet aan het Hof was geweest. Was dit het doel, dan waren de inlichtingen, die de Hoofd-Officier J. A. van der Hoeven den 22 Juli d. a. v. aan Z. H. deed toekomen, nadat hij »zoo spoedig als het hem mogelijk was geweest de gerequireerde informatiën (had) ingenomen," ten deele ten minste voldoende. Op Maandag den 5den dier maand had Kaat van zeven uur 's morgens tot twaalf uur 's middags, met haar mosselwagen, gezeten op de Nieuwe Markt, voor het Zakkedragershuis. Verscheiden zakkedragers hadden haar daar gezien; ook waren Carel van Rijn, Priseerder van het Beestiaal en Pieter Boele, Keurmeester van de Hal, aan haar wagen geweest met Nicolaas Vergeer, van Ouderkerk aan den IJsel, die gaarne Kaat eens wilde zien en spreken. Om twaalf uur ging zij met haar wagen naar huis, maakte, geholpen door Dirkje Langius, weduwe van Lambertus Melon, voor haar deur een partij mosselen schoon, en kookte die. Hiermede waren zij tot 4 uur bezig. Te half vijf is Kaat wederom »met haar wagen met mosselen gaan zitten aan het bruggetje voor de Schotse steeg," waar zij gezien is door Clasina van Leeuwen, huisvrouw van Pieter Struik en door Catharina Tintberge, huisvrouw van Bruines Blom.

---

(1) Processtukken in zake C. Muller; zie bl. 177.

Welken indruk de gevangenneming van de beide vriendinnen, Kaat Mossel en Ruige Keet, op hare partijgenooten moet hebben gemaakt, laat zich wel begrijpen. Kaat, door een harer tegenstanders op de volgende wijze beschreven:

Stadhouderes van 't Grauw, 't vermaak van laffe Grooten,
Het blinde werktuig van hun snood-baatzuchtig doel!
De lust van 't Hof! De schrik der beste Stadgenooten!
Een Helleveeg, geneigd tot onrust en gewoel.
Kaat Mossel, zo berucht in dees beroerde dagen,
Die op der braven naam den vuilsten laster braakt,
En voor 't *Oranje Huis* gelijk een Bulhond waakt,
Pronkt hier, met de oproerleus, by haren Mosselwagen (1).

Kaat, door hare vrienden in de hoogte gestoken, door hare vijanden beurtelings gehaat en gevreesd, zoo op eens van allen invloed beroofd te zien, 't was eene gebeurtenis bij uitnemendheid binnen Rotte's veste. Nu zij gevangen was, ontbrak het natuurlijk ook niet aan lieden, die haar durfden sarren en menige prent en gedicht is nog daar, om te bewijzen met welke onedele wapens men haar te lijf ging.

Voor gewone menschen onder gewone omstandigheden zou, na eene »incarcerering" weinig kans meer bestaan om van zich te doen spreken. Maar zij heeft er voor gezorgd dat de tijd harer gevangenschap niet zoo eentoonig verliep als van anderen, en het verhaal daarvan, zal den belangstellenden zeker niet als de meest dorre en droge harer lotgevallen voorkomen.

---

(1) Onderschrift onder een plaatje eene vrouw voorstellende die bij een mosselwagen op een brug of gracht staat. Polsen, armen, hoofd en muilen zijn versierd met Oranje. Muller, Historieprenten n°. 4557, Scheffer, *Roterod. Illustr.* n°. 1378.

De Gecombineerde Vergadering had reeds bijna drie maanden hare zittingen gehouden tot het verhoor der bij de onlusten betrokken personen. Kaat Mossel had nog slechts een viertal verhooren ondergaan. Zij had dus nog geen gelegenheid gehad om de heeren eens uit te leggen wat zij bedoelde met: »voor den Prins zijn." Zij verstond daardoor, zoo vertelde zij in Maart 1785, bij haar 9de examen, »dat zij gelijk meer anderen de(n) Prins eer bewijst op zijn geboortedag, hebbende zij zulks sedert A°. 1748 gedaan." In het openbaar had zij daar steeds blijken van gegeven door het stellen van bogen, het hangen van kroonen en het branden van kaarsen. In haar jonge jaren kwam daar »het zingen van Prince-deuntjes en het roepen van Hoezee, Oranje boven" bij, maar dat deed zij sinds jaren niet meer.

Het was 28 November. De oudste dochter van Willem V, Prinses Frederika Louisa Wilhelmina, vierde haren 14den verjaardag. Kaat vergat ook in haar hok geen der verjaardagen van het Oranjehuis en onder het Stadhuis verleerde zij de gehechtheid aan de leden van 's Prinsen geslacht niet. Reeds dagen lang had zij het er op gezet dien dag feestelijk te herdenken. Om ons een juist denkbeeld van die feestviering te maken, moeten wij trachten ons zoo goed mogelijk de plaats voor te stellen, die het tooneel der festiviteiten was. De kelderverdieping van het Stadhuis, (dat toen aan de zijde van de Hoogstraat nog prijkte met een schoonen gevel en hoogen trap, vrij wat sierlijker dan de stijve hardsteenen pui, die nu 't gebouw ontsiert), bestond uit gewelven door muren onderschraagd en gescheiden, zoodat tusschen twee muren zich een diepe nis vormde, die niet door een schot tot een kamer gemaakt werd, maar waarvoor men ijzeren hekken geplaatst had. Een dezer nissen nu, 't best te vergelijken met een overkluisd wilde-bees-

tenhok, was door een gang van de straatmuur gescheiden en lag zóó, dat men, door een tralievenster, van de straat af in het hok kon zien. Dit was de zoogenaamde gijzelkamer en hier was Kaat Mossel opgesloten. Men ziet het, heel veel égards had men in dien tijd voor een gevangene niet, zelfs al behoorde zij tot het zwakkere geslacht. De verjaardag der Prinses viel op Zondag. Het was toevallig, maar de cipier was 's avonds op bezoek bij zijn vriend Maarschalk op de Hoogstraat. Het hek was dus van den dam en geen schooner gelegenheid dan deze om feest te vieren. Ziet, het begint van lieverlede lichter te worden in de verblijfplaats van Kaat. Een negental eindjes kaars, zuinig bewaard, worden aangestoken en op het dwarsijzer geplaatst, dat de traliën van haar hok verbindt. Tusschen iedere twee traliën een eindje, dat is eene illuminatie, zeker eenig in hare soort. Maar.... bij vreugdevuren dient een feestdronk. Dat heeft Kaat ook begrepen. De borrel brandewijn, dien men haar elken morgen deed uitreiken, had zij mede al sinds dagen bewaard, citroenen heeft zij van haar dochter gekregen, ook suiker, zij verstaat de kunst van punch bereiden zeer goed en spoedig vervult de geur der warme punch, die ze in een koffieketeltje gemaakt had, gijzelaarskamer en gang. Ook aan gezelschap ontbreekt het niet. De invitaties zijn voor dezen feestavond bepaald reeds vroeger uitgezonden, want behalve Christina Bakker, die gedurende 18 weken het vertrek met Kaat deelde, komen Aaltje Langenberg, de schoonmaakster; Eva van Hoofd, de jongste, en Ant de beëedigde meid van den Cipier aan de buitenzijde van het hek. De glazen worden lustig vol geschonken; Kaat wordt luidruchtig en vroolijk en vergeet geheel haar stijfheid en dikke beenen, waarover zij twee dagen te voren nog geklaagd heeft tegen hare dochter, die 's avonds even voor de

tralies van het buitenvenster gekomen was, om eens te vragen »hoe 't met moeder is." Hier moet je wezen! in het Hof van Spanjen! en in de Treurkamer! zoo schreeuwt zij en menig »ontugtig liedjen" wordt er door haar aangeheven. In de buurt, maar zóó dat zij elkaar niet zien kunnen, zit ook Keet Swenke gevangen. Zij kunnen echter elkaar wèl toeroepen, als zij wat hard schreeuwen en 't klinkt door de gewelven: Keet, illumineer je ook niet? »Wel ja," schreeuwt Keet terug, »waarom niet?" En nu klinkt het uit verschillende keelen: Hier moet je wezen! Oranje boven! Zoo wordt het van lieverlede een waar Bacchanaal. Twee keteltjes punch zijn spoedig geledigd en daarmede is de gespaarde voorraad brandewijn uitgeput, maar... Kaat heeft nog rooden wijn. Zaterdags middags zijn haar, door de schoonmaakster Aaltje, zonder voorkennis van Ant, de beëedigde meid, een flesch wijn en muizenkeutelen (suikermuisjes) gebracht, met de bijvoeging: »hetzelve te gebruiken op de gezondheid van den Prins." Die zal zij nu maar ter eere der Prinses uitschenken, en twee keteltjes warmen rooden wijn volgen de twee dito punch. Wel had Kaat er nog graag een flesch wijn bij gehad, maar daar de meid de opmerking maakte dat het te laat en er nu geen wijn meer te krijgen was, behielpen zij zich met die ééne. Zoo sterk werd er gedronken, dat de beëedigde meid, die op een stoel had plaats genomen, terwijl Eva op een omgekeerden emmer zat, niet in staat was op te staan, en om twaalf uur met moeite, waggelend, naar boven strompelde. Was Kaat kort te voren, tegen half negen, erg hartelijk tegen den schildwacht, dien zij buiten zag loopen en had ze hem toegeroepen: »Jongen, ik wou dat je een glaasje pons had, ik zou het je wel brengen, maar de Cipier wil de deur niet opendoen, maar jonge drinkt morgen een kan bier hierover bij Griet, ik zal het voor u betalen," ook

bij haar begon langzamerhand de invloed van het geestrijk vocht zich te doen gelden en uit haar hok roept zij tegen Ant: »Ben jij een huishoudster, gij dronke biest", en sarrend, als sprak zij tegen een derde: »je moet ze halen want ze kan niet boven komen!" Christina Bakker vond het zelf wel wat al te erg, zooals Kaat de huishoudster uitschold. Zoo dronken was zij niet. Zij had haar niet meer dan zes (!!) bierglaasjes zien drinken. Maar ook Kaat zelf had de hoogte. Aan alle lofzangen komt echter een einde. De lichten doofden van lieverlede uit, met bezwaarde hoofden en heesche kelen zochten de gevangenen hare rustplaats op en toen de cipier te huis kwam, was alles volkomen stil en (zou het niet voorgewend zijn geweest?) hij weet niet wat er tijdens zijne absentie is voorgevallen.

Dit huiselijk feestje had niet geheel besloten plaats gehad. In de Gasthuissteeg, tegenover het tralievenster, waarop Kaat uitzicht had, woonde een zekere Griet, die een tapkelder hield. Toen deze nu Zondagsavonds Kaat hoorde roepen »Ze hebben ze al," liep zij uit nieuwsgierigheid eens over. Wel stond er een schildwacht op post, maar, al mogen anderen wellicht hun taak serieuser opgevat hebben, deze belemmerde Griet niet om, door de tralies en slecht sluitende luiken heen, eens naar binnen te gluren en te roepen: »Zoo Kaat, je illumineert mooij." Daaruit ontspon zich het volgende gesprek:

Kaat. »Kun je me wel zien?"

Griet. »Ja, zes kaarsjes kan ik zien branden, meit ik ben agter 't klooster geweest en 't was er zoo mooij en je dogter was zoo mooij, en het was alles wel, en daar was zoo veel volk in huijs!!"

Kaat. »Heb je ook bij Keet geweest, staat alles wel uit en is de kroon ook uit?"

Griet. »Ja."

Dat gesprek interesseerde blijkbaar de schildwacht, die er zich nu ook in mengde en zeide: »Kaat, meid 't is zoo mooij daar staat een mooij rijmpje aan je deur, ik heb het gelezen."

Kaat. »Dat is goed!"

Griet. »Genacht Kaat, ik kom straks weer, het is zoo kout Kaat!"

Kaat. »Griet geeft de schildwacht een zoopje!"

Griet. »Dat verd... ik, gij hebt het genoeg van noden, oude ziel, maar ik zal hem een zoopje voor mijne rekening geven. Genacht!"

Was het misschien aan dit gesprek te wijten of hebben anderen iets gezien en verklapt van deze buitengewone feestviering? Hoe dit zij, op Woensdag 1 December d. a. v. gaf de Heer Hoofd-Officier aan Heeren Schepenen van Rotterdam kennis: »dat hij geinformeert is, dat op gepasseerde Zondagavond bij gelegenheid van den Verjaardag van Prinses Louise onder het Raadhuis der stad vele ongeregeldheden met zingen en drinken waren gepleegd door de aldaar gedetineerde Kaat Mulder alias Kaat Mossel en de meiden van den cipier Sluiter, en dat door de gedetineerde zelf eenige kaarsjes tot illuminatie waren gebrand (1)." Hij had bij voorbaat reeds eenige informaties ingewonnen bij Christina Bakker, huisvrouw van J. B. Valkhoff, daar ook gedetineerd, en deelde die aan HH. Schepenen mede. Dat hierop de cipier Sluiter in de eerste plaats ontboden werd, spreekt van zelf. Hij was echter zooals wij zagen, uitgeweest, tijdens deze oranje-vroolijkheid en kon dus weinig mededeelen omtrent den gang der zaken. Aan de verhooren der schuldigen zelf ont-

---

(1) Extract uit het Register der Crimineele Besoignes, gehouden bij de Ed. Achtb. HH. Schepenen der Stad Rotterdam. Woensdag den 1sten December 1784.

leenden wij reeds verscheiden bijzonderheden, die met de feestviering in verband stonden. Er blijft ons nog over de gevolgen mede te deelen, die het geïmproviseerde feest voor de hoofdpersoon van ons verhaal droeg. Het was den rechters duidelijk geworden dat Kaat wel in verzekerde bewaring, maar daarom nog niet van correspondentie met hare bekenden en familieleden verstoken was. Van de straat af hadden hare kinderen meer dan eens met haar gesproken; nú om te vertellen dat de verponding van haar huisje betaald was, dán, om met een: »Moeder, je moet goeden dag hebben van je dogter en zij is verlost van een jonge dogter" haar grootmoederlijk hart te verblijden. Ook een zekere Hensen of Heynse, viltemuilenmaker in de Vogelenzang, kwam dikwijls voor het venster en sprak haar moed in. Deze verdeelde zijne liefde tusschen Kaat en Keet Swenke en zond voor beide nu eens wijn, dan eens saucijzebroodjes, gebakken paling en éénѕ zelfs karbonade. Binnenshuis was de conversatie in den regel niet minder geanimeerd. Daar kwamen, om beurten, de man en zuster van de schoonmaakster der gevangenis; Kees van de Wal, een vleeschhouwersknecht, die haar eens een Zeeuwsche rijksdaalder had gegeven en meer anderen. Soms nam Aaltje de schoonmaakster wel eens een boodschap mede voor Kaat's kinderen. Zoo was de boekverkooper H. Arends uit Amsterdam kort voor hare gevangenzetting eens bij haar geweest met zijn Rotterdamsche confraters Krafft, Bal en Pieter van Dijk. Bij die gelegenheid had Arends haar twee prenten gegeven, waarop Kaat »op een slechte wijze verbeeld wierd." Een der prenten (1) stelde Kaat voor met Oranjestrikken op een kruis gebonden. Deze prent

---

(1) Muller, *Historieprenten* n°. 4580. Scheffer, *Roterod. illustr.* n°. 1386.

wilde juffrouw Sluijter, de zuster (?) van den cipier, eens zien en daarom moest Aal gaan vragen of haar dochter Lena die prent eens brengen wilde. Al deze onthullingen gaven aanleiding tot scherpe maatregelen. De cipier werd ernstig onderhouden over de plaats gehad hebbende wanordelijkheden en zuiverde zichzelven zooveel mogelijk door het volgend certificaat: »Certificatie van den cipier dat sedert de twee vrouwspersonen Catharina Mulder en Cornelia Swenk bij mij onder het Raadhuis in crimineele detentie zijn geweest, er geen goederen of verquikkingen hoegenaamt, voor zoo verre zulks aan mij bekend is, ten hunnen gebruijken aan hunlieden, in hunne detentie zijn overgegeven als die behoorlijk waren nagezien en gevisiteerd. Dat zulx meestal door hem zelfs of ook wel bij zijne absentie door zijne dienstboden is geschied.

»Alles wat tot hunlieder verschooning is gebragt van onderen tot boven, van Naad tot naad, tegens 't ligt aanschouwende is bevoelt en betast, dat 't gebak altoos is doorgesneeden off open gebroken, dat de verdere versnaperingen welke in papieren zijn gebragt altoos zijn uitgestort, en de Papieren nagezien, of andere papieren daar om gedaan. Dat de ontbolsterde ockerneuten die ook verscheijde Reijzen aan hun zijn gezonden altoos door mijne Dienstboden zijn gebruijkt. En voor mijne Reekening anderen in de plaats zijn gekogt om aan de voors. twee gevangenen te geven, tot voorkoming van niet te kunnen misleijd worden, van zomtijds binnen de twee schillen briefjes gevult te zijn, om reden mij zulx in vorigen tijd eens in mijne bediening is voorgekomen. En voorts ook te betuijgen, niet te weten dat er eenige Correspondentie hoegenaamt met gemelde vrouwspersonen tot nog toe heeft plaats gehad.

»Voorts verklare ik ondergeschrevene op den 28 November laatstleden des avonds omtrent 7 à 7½ uuren

uijt mijn huijs te zijn gegaan, naar iemand mijner goede vrienden in mijn Buurt omtrent het Stadhuijs woonagtig, alwaar ik was genodigt, en aldaar te zijn gebleven, zoo als 't mij voorstaat, tot ruijm na de klokke twee uuren."

Er werd eene commissie uit de Schepenen benoemd, bestaande uit de HH. van der Hoeven, Hoog, de Groot, Havart en Nijevelt, »om oculaire inspectie in loco te nemen tot beter verstand van zaken omtrent de conversatie van buiten." Zij rapporteerde dat »de houte vengsters, waar mede de traliën welke in de Gasthuijssteeg uitkomen, en ligt en lugt geven aan de zoogenaamde Gijzelkamer waarin de Gevange Kaat Mossel is geplaatst, van buiten gesloten worden, niet genoeg sluiten, maar een opening over laten waar door men zien en spreken kan. Dat ook het binnen luijk waar door het geluijd van buijten aanmerkelijk belet zoude worden... zoo als zij Heeren zijn geïnformeert om de benaauwdheid voor te komen, niet altoos behoorlijk wordt toegedaan. En dat de binne deur welke gemelde Gijzelkamer van de verdere hokken scheid, niet altoos gesloten word gehouden." »Waarop zijnde gedelibereerd is besloten te ordonneeren dat voortaan met het ondergaan van de Zon zal worden gesloten, zoo het binnen luijk als de buijten luijken voor het voorsz. tralie vengster en aan Burgem. zal worden verzocht de buijten luijken digt te laten maken." De binnendeur moest ook zooveel mogelijk gesloten gehouden worden.

Zoo vergalde die vroolijke Zondagavond weken en maanden van Kaat's verder verblijf onder 't Raadhuis. In 't naaien voor de wantsnijders vond zij eenige afleiding en eenige verdienste, maar voor eene vrouw, die door haar beroep zoo aan vrije lucht en voortdurende beweging gewend was, was het zeker een harde zaak, zoolang van beiden verstoken te zijn in een verblijf, dat,

zonder eenige vergoelijking, door hare rechters zelf een hok genoemd werd. Dat de opsluiting geen goed deed aan haar gestel, mogen wij dan ook veilig aannemen en er was werkelijk misschien in haar minder gunstigen gezondheidstoestand eenige aanleiding tot het verzoek, dat zij den 10 December 1784 tot de Gecombineerde Vergadering richtte, om hare kinderen nog eens te mogen zien. »Toenemende zwakte" geeft zij als drangrede daartoe op, al getuigde de feestviering van 28 November nu niet bepaald van ziekelijkheid. Eenigen uit de vergadering insteerden den 29 December d. a. v. om spoed te maken in zake Kaat Mossel, uit hoofde van hare hooge jaren en van de loopende geruchten van hare vermeerderende ziekte. Na deliberatie werd echter besloten de doctoren de Monchy en van Noorden op te dragen haar eens te bezoeken en hun oordeel uit te brengen over de gezondheidstoestand der gevangene. Reeds dienzelfden dag voldeden deze aan de opdracht en den volgenden dag verklaarden zij:

De ondergeteekenden .... gevisiteerd hebbende de persoon van Catharina Mulder.... hebben de eer te berigten, dat voorn. persoon van Catharina Mulder, oud 61 Jaeren, sedert eenigen tijd gekwijnd heeft aen een algemeene verslapping met gevolg van eene zugtige zwelling over het geheele lichaam, inzonderheid der beenen, gepaerd met eene gebrekkige spijsverteering, beide waerschijnlijk veroorzaakt door eene schielijke verwisseling van een werkzaem in een zittend leven, en door verandering van hare gewoone spijs en drank; dog dat de toestand van voorn. Catharina Mulder langsaemerhand in zo verre verbeterd is, dat er van die ongesteldheid niet overblijft, dan eene van tijd tot tijd hinderende opzetting van winden en daer uit volgende benauwdheden, invoegen zij thans buiten eenig gevaer kan gerekend worden.

Rotterdam, den 29 December 1784.

J. VAN NOORDEN, Stads Doct.
F. W. DE MONCHY, Stads Doct.

't Is begrijpelijk dat het stelsel van scherper bewaking, in de eerste dagen na de illuminatie zeker toegepast, mede oorzaak zal zijn geweest, dat Kaat naar een voorwendsel zocht om in rapport met de buitenwereld te blijven. Dit trof echter geen doel, ja zelfs werd er den 4den Januari 1785 ernstig over beraadslaagd, of het niet goed zou zijn, zoo om het ingekomen schriftelijk bericht van de doctoren »als om het voorgevallene met de schildwacht, waarbij bleek dat zij van buiten af communicatie had," »Caat Mossel van onder het Raadhuis naar een der vertrekken van het tuchthuis te verplaatsen." Dit voornemen werd evenwel op raad der hier bovengenoemde doctoren, niet ten uitvoer gelegd. Op 11 Januari 1785 toch zonden deze aan de vergadering het volgend advies:

De ondergeschreve .... geëxamineerd, en met opzigt tot de meerdere of mindere geschiktheid voor de gezondheid van Catharina Mulder met den anderen vergeleken hebbende de plaats van haere tegenwoordige gevangenis, zijnde de gijzel of Treurkamer onder het Raedhuis, met eene andere, in het werkhuis, voor haer in gereedheid gebragt, zijn van gedagten:

dat de eerstgem. plaets, als zijnde onder den grond, dus vogtiger, en voor haere bijzondere waterzugtige gesteldheid nadeliger, dan in het werkhuis moet aangemerkt worden;

dat daerentegen de meerdere koude in 't midden van dit wintersaisoen, en de mindere gelegenheid tot verwarming insgelijks aen haeren tegenwoordigen toestand of ziekelijke geschiktheid ten uitersten nadeelig is,

invoege het zeer bezwaerlijk is te bepaelen, welk van beide plaetsen voor het tegenwoordige te kiezen zoude zijn; terwijl wij ons wel kunnen verklaren, dat het verblijf in het werkhuis, wanneer het saisoen meer gematigd zal zijn, als dan voor gezonder en dus beter mag geoordeeld worden.

Rotterdam, 10 Januarij 1784.

Onbuigzaam bleef zij echter. Een vol jaar ging voorbij en bij elk verhoor, dat zij onderging, ontkende zij hard-

nekkig en ronduit, wat door tien-, ja, ik zou bijna zeggen honderdtallen getuigen werd bekend; en lang niet al deze getuigen behoorden tot hare tegenpartij. Dat verbitterde, en de eisch van Paulus Gevers ter crimineele rolle gedaan, nadat hij op 3 September 1785 van dit zijn voornemen, door een bode, aan de gevangene kennis had gegeven, getuigt daarvan onverholen. Hij zegt in dat stuk: »Dat Catharina met de uiterste hardnekkigheid ontkend had en suppliant dus niet op Confessie recht kon verzoeken, doch uit het getuigenis van anderen hare schuld bewijzen konde." Bij zijn eisch concludeerde hij nu dat zij »gebragt zou worden ter plaatse alwaar men binnen de voornoemde stad gewoon is Executie van Crimineele Justitie te doen, en aldaar wel strengelijk met Roeden gegeesselt en gebrandmerkt, mitsgaders tot Een Confinement in het Tugthuijs derselve Stad voor den tijd van Thien Jaaren, om geduurende dien tijd aldaar met haaren Arbeid de kost te winnen. En voorts naa Expiratie van dien tijd tot een Bannissement voor altoos uijt de Stad Rotterdam en de Jurisdictie van dien, mitsgaders uijt den Lande van Schieland, zonder daar in Ooit weder te moogen terugkomen op Poene van Swaerder straffe.... En dat Eijndelijk de voorn..... zoude worden gecondemneerd in de kosten van den Processe, mitsgaders in de kosten en misen van de Justitie."

Ware dit vonnis uitgevoerd, de 60jarige vrouw zou hare woning in de Zwanensteeg zeker niet hebben weergezien. Maar met dezen eisch van den Hoofd-Officier begint er een nieuwe áfdeeling van het leven van Kaat Mossel, want Willem Bilderdijk, jeugdig advocaat zonder veel praktijk, te 's Gravenhage, nam hare verdediging op zich. Hadden de HH. C. R. Hoynck van Papendrecht en P. van Hamel aan de Schepenen geadviseerd

dat de vervolging van Kaat en Keet zeer gemotiveerd was, al was Keet veel minder sterk gecomprommitteerd door haar daden als Kaat; Bilderdijk liet door een procureur voor »Catharina Mossel" ontslag uit de gevangenis verzoeken.

De termen, waarin dit verzoek gesteld was, schijnen nog al kras te zijn geweest, want Paulus Gevers antwoordt daarop: »dat hij niet ongemerkt kan laaten passeeren de insolente airs welke de advocaat van de Gevangene en verweerderesse zig gegeeven heeft om niettegenstaande hem niet onbekend kan zijn, zijne verpligting om tegen den Heer Eijsscher R. O. zig van dergelijke verregaande licentie te onthouden, en dat hem iets dergelijks voor de respective Hoven van Justitie tegens den Procureur-Generaal bestaande, eene onvermijdelijke correctie, ten minste door middel van een hartige reprimande te wachten zoude staan, door hem op een niet minder indiscreete en onwaaragtige wijze te taxeeren van animositeit ten regarde van den gevange.... dat wel de Heer Eijsscher R. O. voor deeze reijze geene pogingen zal aanwenden, om den Advocaat van de gevange wegens het maaken van de voorschreeve insolente positives te doen corrigeeren dog dat wanneer de voornoemde Advocaat mogte goedvinden om bij volgende conclusien de voorschreeve positives te herhaalen, of op eenig ander respect met positives, die voor den Heer Eijsscher R. O. laesief zijn voor den dag te koomen, de Heer Eijsscher niet nalaaten zal gebruijk te maaken van de noodige middelen om zig deswegens een gepaste satisfactie te bezorgen (1)."

Men ziet het, het stuk van Bilderdijk, dat ik, jammer

---

(1) Conclusiën en Dingtaalen In de zaak van Catharina Mulder contra den Hoofd-Officier van Rotterdam.

genoeg, niet heb kunnen vinden, moet kras gesteld zijn geweest, daar het den Hoofd-Officier zoo boos maakte. Maar Bilderdijk bleek er echter reeds toen de man niet naar te zijn, om zich door groote woorden bang te laten maken.

De vorm, waarin hij zijn antwoord giet, is even aardig gevonden als in staat om den Hoofd-Officier van kwaadheid uit zijn vel te doen springen. Hij plaatst zichzelven geheel op den achtergrond en laat de gehate Kaat Mossel nu optreden als *zijn* advocaat.

»Daar de Gevangene en Verweerderesse," zoo laat hij haar zeggen, »in deezen het patrocinie van een advocaat" geniet.

»Op wien zij zig in haare defensie meent te moogen verlaaten. Zij zig geenzints genoodzaakt of bevoegd agt om in *versa vice* de defensie van dien Advocaat op zig te nemen tegens de gantsch singuliere en ongepaste invecties welke 't den Heer Eysscher R. O. heeft kunnen gelusten zig bij zijn conclusie van replicq . . . . te veroorloven . . . . dan dat zij Gevange en Verweerderesse niet voorbij kan met een enkel woord aan des Regters Consideratien over te geven, hoe wel of kwalijk het den Heer Eysscher in de eerste plaats toesta, zig op eene zoo sterke wijs te beklagen en (of 't ware) geraakt te houden over een Seer eenvoudig beklag . . . . van welk beklag de gegrondheid of ongegrondheid ten zijnen tijde in deezen processe blijken zal zoo wel als de bij haar nog betuygd wordende onschuld, waarvan de protestatie voor den steller van de voorschreeve Conclusie niet ongevoelig schijnt geweest te zijn, dog (zoo zij Gevange en Verweerderesse eerbiedig vertrouwd) immers zoo veel faveur bij den onpartijdigen Regter zal vinden, als de ongedetermineerde Scheldnaam van bekende oproermaakster, welke in des Heeren Eysschers straks gemelde Conclusie

van Replicq en antwoord weederom zoo overboodig als haatelijk ten hare laste pareerd en hoe het in de tweede plaats met de behoorlijke consequentie te compasseeren zij, deswegens (quasi) zig het doen van dreijgementen te laaten voorstaan, van daar tegens (quasi) het officium in te roepen van een Regter wiens dispositiën de Heer Eysscher R. O. zelf zig niet ontziet publicquelijk van ina-aequiteit en onregtveerdigheid te taxeeren of doen taxeeren en dat met een zoodanig gevolg, het welk ten minsten den Advocaat of Advocaten van den Heer Eysscher wel een weinig behoedzaamer had mogen maken om aan den eenen kant door nuttelooze hatelijkheden prise op zich te geeven, en aan den anderen kant de irritabiliteit van zijn of hun naturel, (waaraan de Gevange en Verweerderesse gaarne die vehemence wil toeschrijven en daarom ook zonder verdere reflexie passeeren) zoo ligtelijk en buijten noodzakelijkheid aan den dag te leggen dat de Gevange .... voor 't overige niet van meening zijnde haare zaak in een demelé tusschen den Heer Eijsscher en haaren Advocaat te verwikkelen, dan ook wijders niet anders of meerder .... zal aanvoeren maar integendeel bij haare genomen conclusie van antwoord ten principaale en verzoek van provisie berusten."

Dat was sarkastisch en sneed. Zóó, (quasi) door een *gevangene zelf*, als Hoofdofficier op zijn voorman gezet te worden, was een nieuwe manier van repliek. Gevers voelde het en verheelde het niet. Eer hij in zijne Conclusie van Duplicq het gevoelen weerlegt, als zou hij en zijn advocaat met vooringenomenheid jegens Kaat bezield zijn, en hij den titel van »bekend oproermaakster" jegens haar handhaaft, moet het hem dan ook van 't hart: »dat het is van zeer geaffecteerde inventie wanneer de Advocaat van de Gevange en Verweerderesse na bij de conclusie van antwoord .... ten principaalen .... is

gediend zich veroorloofd te hebben zoodanige læsive positives welke door de Heer Eysscher bij zijne conclusie van Replicq . . . . niet zonder ressentiment konde gepasseerd worden . . . . zijne meesteresse liet spreeken op eene wyze als of zij het voornaamste deel in het stellen harer respective conclusien had.

»Dat de Heer Eysscher R. O. als nog staande houd dat den Advocaat van de Gevange en Verweerderesse door zijne onbehoorlijke positives bij die conclusien hem Heer Eijsscher R. O. heeft gelædeerd, en dat dezelve Advocaat, indien hij voor de Hoven van Justitie zig jegens den Procureur-Generaal in dier voegen gedragen had, deswegens buijten allen twijffel correctie te wagten zoude hebben."

Op 29 September kwam er stoornis in den gang der procedure. De Prill, procureur van de gevangene, verzocht op dien datum »dat deze zaak vermits de indispositie van Mr. Willem Bilderdijk, die de Gevange . . . in deeze als Advocaat diend, provisioneel voor den tijd van veertien dagen mag worden gestateerd." Men verleende natuurlijk dit uitstel. Op den 13den October volgde »vermits de voortduurende indispositie" van Mr. W. Bilderdijk nog verzoek om 14 dagen verlenging. Ook dit werd toegestaan.

Ware aan Schepenen van Rotterdam alleen de beslissing geweest in deze zaak, dan zou op 26 Januari 1786 Catharina Mulder in vrijheid zijn gesteld. Toen toch besloten zij het volgende: »Scheepenen . . . . . doende Regt . . . . ontslaan de Gevangene bij provisie uit hare gevangenis en detentie." Procureur van der Looy stelde zich daartegen »behoudens de Eerwaardigheid van deezen Edelen Achtbaren Geregte" appellant van dit provisioneele vonnis.

Nadat de Hoofd-Officier tegen 13 Februari d. a. v.

gedagvaard was voor den President en de Raden van Holland, Zeeland en Westfriesland en op 24 Februari het Hof het vonnis van Schepenen te niet had gedaan, vinden wij in het Crimineel Besoigne boek (1) op 28 April 1786 vermeld »In deliberatie zijnde gelegt de zaeke questieus tusschen de Heer Hoofd-Officier, R. O. ende Gevange Catharina Mulder, Is goedgevonden en verstaan den Eisch en Conclusie van den Eisser met compensatie van kosten te ontzeggen en dat zulx op morgen alzoo ter Rolle zal worden gepronuntieert."

»De Schepenen Morell en Hubert, (ijverige patriotten) met hunne mede Leden in de afdoening dezer zaeke dissentieerende, hebben nodig gedagt tot hunne decharge in de Crimineele notulen dezer vergadering te doen aantekenen dat vermits, naar Examinatie der stukken over en weder in deeze Crimineele Procedures voorgelegt en rijpe deliberatie over dezelve, het aan hun voorkomt den Rechter genoegzaam beweezen te zijn dat het gedrag door de Gevangene gehouden, is ten uitersten strafwaerdig en van dangereuse Consequentien, die voor al in een tijd van Verwarring en Opschudding met alle rigeur behooren te worden gestraft, als mede dat deze Gevangene door haar bekend gedrag aanhoudend haar werk heeft gemaakt, en een principaale aanvoerster is geweest van zulke leuzen en zodanige uitdrukkingen en bewoordingen heeft gebruikt, welke haar partijschap en lust tot opschudding te kennen geeven, mitsdien gemelde Schepenen van gevoelen zijn, de Gevangene zoude behooren te worden gecondemneerd om op het schavot agter het Raadhuijs dezer stad opgericht, te pronk te staan met een bord voor haar borst, waar op met groote Letters

(1) Crimineel Besoigne en Examen-Boek 20 Feb. 1786-29 Meij 1786, no. 41.

staat Oproermaakster; verders aangezien haere langduurige gevangenis alleen voor den tijd van vier Jaaren geconfirmeert in het Tucht en Werkhuijs dezer Stad. omme aldaar geduurende dien tijd met haere handenarbeid den kost te winnen, en voorts naar expiratie van dien tijd gebannen voor altoos uit deze Stad Jurisdictie van dien en den Lande van Schieland."

Die 28ste April was een onstuimige dag. Had de Hoofd-Officier reeds 14 dagen te voren des gevraagd verzekerd, »dat hij door hetgeen Keet Swenke beleden heeft, geen materie heeft gevonden om tegens dezelve eenige crimineelen eisch te doen, of met hoop van succes ordinario modo te procedeeren," maar dat hij het toch beter vond haar vooral in verband met de zaak van Kaat Mossel nog in hechtenis te houden, den 21sten eischten Gecommitteerden dat hij dit declaratoir schriftelijk zou indienen. Dit gemotiveerde stuk kwam nu den 28sten in. Het werd gelezen. Gecommitteerden vereenigen er zich volkomen mede. Schepenen achten ontslag beter en geven hiervan kennis aan den Hoofd-Officier. Gecommitteerden reserveeren zich om hun advies in deze zaak in de Notulen te doen insereeren.

Na den middag brengen zij dit advies uit, waarvan de slotsom is, dat zij dat ontslag ten uiterste ontijdig vinden. Deze beschouwingen laten echter HH. Schepenen koud. De president gelast dat de gevangene zal worden opgehaald. De Gecommitteerden willen bij het ontslag niet tegenwoordig zijn. Zij gaan dan ook heen. Keet Swenke wordt opgehaald en onder handtasting ontslagen. Zoo verliet deze, gelukkiger dan haar lotgenoote, na een gevangenschap van twintig maanden, haar hok onder het Raadhuis en verloor Kaat Mossel ook dezen troost nog, dat een ander om gelijke oorzaak met haar leed.

Ontzeiden Schepenen aan den Hoofd-Officier zijn eisch

op 28 April, den 29 Mei herhaalde Gevers dien voor den Hove van Holland, enz. Kaat deed hierop antwoorden, maar, naar het schijnt, werd den Officier zijn eisch toegestaan, ten minste onze gevangene werd wederom niet ontslagen.

Nu de zaken eenmaal zoo stonden, verzocht Bilderdijk bij een request, nog in het Rijksarchief berustende, door hem en J. van der Linden geteekend, dat Catharina naar de Voorpoort van het Hof van Holland mocht worden overgebracht, »Zij suppliante," zoo laat Bilderdijk zijn cliënte vrij scherp zeggen, »hadde wel verwagt dat de voorn. Mr. Paulus Gevers R. O. tevens bij 't vragen van deszelfs Mandament van appel van 't vonnisse van Scheepenen van Rotterdam voornoemd, bij UEd. Mog. de vereijschte auctorisatie tot overbrenginge van de suppliante .... zoude hebben verzocht," nu dit niet zoo gebeurd was, zou *zij* het maar verzoeken.

Den 4den Juli kwam hierop het »Fiat ut petitur exacte" en in de vergadering van Schepenen van 7 Juli 1786 (1) deelt de Hoofd-Officier mede »dat bij den Hove van Holland op het verzoek van de Gevange Catharina Mulder tendeerende ten einde om redenen ten Requeste vermelt, van te mogen worden getransporteerd na 's Hage, favorabel zijnde gedisponeert, hij mitsdien verzogt te mogen worden gequalificeert, om de gemelde Gevange derwaerds te laten transporteeren. — Waarop zijnde gedelibereert is goedgevonden en verstaan den heer Hoofd-Officier bij deze te authoriseeren en te qualificeeren om de voorsz. Gevange op morgen naar 's Hage te doen transporteeren."

De maand September 1785 had de toestanden in de zeven provinciën zeer gewijzigd. Als sneeuw voor de

(1) Crimineel Besoigne en Examen-Boek 20 Feb. 1786-29 Meij 1786, no. 41.

zon waren door de komst der Pruisische troepen alle verwachtingen der patriotten versmolten. Oranje was in eere hersteld en de vervolgers waren vervolgden geworden. Eene amnestie was afgekondigd voor allen, die om de zaak van Oranje in staat van beschuldiging of in hechtenis gesteld waren. Ook Kaat Mossel was nog onder degenen, wie deze vrijlating ten goede komen kon. Nog altijd zat zij op de Voorpoort van het Hof van Holland gevangen. Maar . . . wie zich voorstellen mocht dat Kaat of haar advocaat Bilderdijk zonder eenig protest die amnestie dankbaar ten eigen profijt zouden aanvaarden, zou zich deerlijk vergissen. In de eerste dagen van October presenteerde Kaat een uitvoerig request aan den Hove van Holland (1), waaraan ik het volgende ontleen:

»Dat zij op 1 September 1784 op ordre en uijt Naam van het zoogenaamd gecombineerde collegie van toenmaalige Gecommitteerden van de Staaten van Holland en Westvriesland binnen Rotterdam . . . . en die van de Wet derzelve Stad in hegtenis zijnde genoomen . . . . den 29 April 1786 ten haaren suppliantes voordeele de voorschreeve Procedures wel bij vonnisse van Schepenen getermineerd zijn, dog dat het desniettegenstaande aan Mr. Paulus Gevers . . . . heeft kunnen gelusten . . . . voor dezen Hove te komen in appel, welke instantie dan ook werkelijk hangende en daarinne bereijds zoo verre geprocedeerd is, dat de zaake geheel is volschreeven, en niets anders resteeren zoude dan dezelve te bepleijten.

»Dat ondertusschen nu onderdaags, ter geleegenheid van de heuglijke revolutie alhier en van de gewenschte herstelling van Z. D. H. de Heeren Staaten van H. en W. V. bij Publicatie van dato den 27 September laatst-

(1) Conclusien en Dingtaalen In de zaak van Catharina Mulder, enz.

leden niet alleenlijk aan alle en een jegelijk, welke uijt hoofde van aankleeving aan, of ijver voor het Vorstelijk Huijs van Oranje zich aan eenige onrustige beweegingen of oproerigheden .... op eenigerhande wijze hebben schuldig gemaakt, een amnestie of volkoomen vergeeving, mitsgaders uijtwissing verleend hebben van alles wat zij daardoor .... zouden hebben moogen overtreden of misdaan, maar ook wijders alle procedures uijt dien hoofde aangevangen, hetzij dezelve nog hangende, ofte reeds getermineerd, mogen zijn verklaard voor vervallen, met bevel .... om diegeenen welke uijt zulken hoofde in hunne gevangenissen zijn, daar uijt ilico kosteloos te ontslaan en te doen relaxeeren ....

»Daar ook haar procedures hier onder vallen en dus ook vervallen zijn .... Zij desniettegenstaande, als zig zelve geenerhande misdrijf, nog eenigzins strafbaar exces bewust .... haare gevangenisse niet wenscht te verlaaten, als Iemand, die, hoewel schuldig, alleen door de gunst en vrijstelling van den Souverain aan de straffe en poenaliteiten bij de wetten bepaald onttrokken word.

»Dat, gelijk het ook met het beneficq en gratieus oogmerk van het voorschreeve Placaat geenzints overeen zoude koomen dat langs dien weg de suppliante, na alle de langduurige aakeligheeden en folteringen eener meer dan Drie jaarige gevangenis, waar door haar gezondheid geleeden heeft, haare kostwinning verlooren is gegaan, en zij zelve uijt haar bevoorens middelmaatig bestaan tot een staat van volstrekte behoeftigheid gebragt geworden, nog bovendien van een refusie van kosten die in cas van eene wel te verwachten confirmatie van 't voorschreeve vonnisse aan haar notoirlijk stond geadjucieerd te worden, ontzet en verstooken zou zijn, zij suppliante zig des te meerder verpligt vindt op dit punct te blijven staan, naar maate hetzelve uijt hoofde van den aart,

langduurigheid en kostbaarheid van deeze Procedures voor haar suppliante in haar actueele situatie belangrijker is, en ook van dien aart en natuur, dat der suppliante regt te dien opzigte (onder reverentie) aan haar niet dan door haar eijgen daaden zou kunnen benoomen worden.

»En nadien zij .... dienvolgende haar voorschreeve regt wenscht te conserveeren en nogthans bedugt is, dat de executie der voorschreeve .... Publicatie ten opzichte van haar suppliante, ten waare daar jeegens bij Uwe Edele Mogende wierde voorzien, aan het zelve haar recht eenige attentie zoude kunnen of moogen toebrengen, of wel in tijd en wijlen het daar voor gehouden worden.

»Zoo keerd zig de suppliante tot deezen Hove ootmoedelijk verzoekende dat UwEdele Mogende de noodige voorzieninge gelieven te doen, ten eijnde de suppliante .... uijt haare detentie ontslagen wordende, daar uijt niet alleen geenerleij consequentie zal kunnen getrokken worden, als of de suppliante schuldig zoude staan aan de haar te last gelegde misdrijven, maar dat ook aan de suppliante worden vergoed de kosten van de door haar eerst voor Scheepenen van Rotterdam en naderhand voor deezen Hove gevoerde Procedures." Dit request, waarvan het origineel zich onder in het Rijks-Archief bevindt, is door J. van der Linden geteekend. Daar deze niet te Rotterdam, maar te 's Gravenhage practizeerde, blijkt hieruit dat Kaat nog steeds op de Voorpoort verblijf hield.

Op dit request werd als appoinctement in dato 3 October 1787 geplaatst: »dat Catharina Mulder en de tegenwoordige Officier op 5 October 1787 zouden verschijnen voor Mr. Pieter Jan Nolst en Johan Hendrik Milet, Raaden in den voorschreven Hove, die hen hooren en den Raade rapport doen zullen."

In het Register der Resolutiën van de HH. Staten van Holland en Westvriesland staat in dato 24 October 1787 aangeteekend: »dat aan de suppliante zouden worden vergoed de kosten van de crimineele Procedures door Catharina Mulder gevoerd;" en een »Copie Extract uit het Register der Resolutiën van de.... Gecommitt. Raaden van de Staaten van Holland en W. Vriesland genoomen op den 21sten November 1787" vermeldt:

»Dat door voorn. Raaden is goedgevonden en verstaan de Commisen van Finantie bij deezen te authoriseeren en gelasten ten behoeve van de suppliante, en tot lasten van den Ontfanger Generaal van Boetzelaar tot voldoening van de Declaratien (van haare Practizijns en de kosten in de Griffie van den Hove bij haar request gevoegd) te depecheeren een ordonnantie ter voorschreeve Som van Drie Duijzend Zes Honderd Twee en Veertig Guldens en Agthien Stuijvers."

Dat is de laatste mededeeling omtrent het politieke leven van Catharina Mulder, die ik in de officieele bescheiden op het Archief te Rotterdam en het Rijksarchief vond.

Nog eens echter wordt er in een gedrukt stuk openlijk melding gemaakt van haar deelnemen aan een algemeene feestviering. Het is in het verslag der feesten te Rotterdam, op 8 Maart 1788, 's prinsen eerste verjaardag na zijn herstel in 't bestuur (1). Op zijne wandeling door de stad bezoekt de verslaggever ook de Zwanensteeg (2). Hij was nieuwsgierig om te zien wat er bij Kaat Mossel en Keet Swenk te zien zou wezen, want vooral »de eerste

---

(1) Verheerlykt en verlicht Rotterdam, of beschryving der plechtige illuminatiën en decoratiën, welke binnen voornoemde Stad hebben plaats gehad den 8sten Maart 1788. Rott. z. j. 5 dln.

(2) Aldaar, III, bl. 181.

Brave Vrouw.... heeft een lot ondergaan, hetwelk ons nageslacht naauwelijks zal kunnen gelooven dat heeft kunnen voorgevallen zijn geweest." Ja reeds menigmaal had hij haar gezien na hare gevangenschap, maar altijd waren hem de tranen in de oogen gekomen, zoo wanneer hij bedacht »wat ze geleden heeft" en dan weer naderhand van blijdschap, »omdat hij zag dat onzen lieven Heer de Brave onschuldigen, zoo kan sterken in hunne nooden." Onder zulke overdenkingen is hij in de Zwanensteeg en voor Kaat's woning gekomen. Onder het legio verzen dat in deze steeg te lezen is, zijn er bij haar een tweetal van den volgenden inhoud:

Wonder boven wonder,
Dat eerst was boven,
Is nu weer onder;
Wij hebben reden om God te loven,
Dat Oranje weer is boven.

Wel werd ik verdrukt, veracht,
Bespot, gesmaad, gehoond, belacht,
Gevangen en belogen,
Men had voor mij wel straf bereid;
Maer 'k dagt, geen nood; rechtvaardigheid,
Belagt, dat ydel poogen.
't Was voor Oranje, dat ik leed;
Myn zaak was recht; den Hemel deed
Prins Willem zegepralen!
Myn Vorst is thans hersteld, verjaard,
Geluk ik vier den agsten Maart,
Zoolang ik Ademhaelen.

terwijl een derde onder het chassinet prijkt, dat door onzen verslaggever op de volgende wijze beschreven wordt: »Eene *Stille Zee*, eene *Opkomende Zon* vertoond zich aan de *Kimme*. Aen het *Strand* een *Pedestal*, met eenen *Bybel* daer op, naest de *Pedestal* staet zyne *Hoogheid* rustende met de rechtehand op den *Bybel*, en hou-

dende in de linke de *Staf* van *Commando.* Boven den zelven eenen *Engel* dalende uit de *Wolken* met eenen *Lauwerkrans*"

Daaronder:

Het woeden van de felle baaren,
Is thans gestilt het zonlicht daegt;
Prins Willem, naer zoo veel gevaren,
Met roem, — staf van Commando draegt:
Zyn zorg, voor Neêrlands dierbre panden,
Verdiend een krans nooit aan te randen.

De beschrijver had het »stekeliger gewacht, maer daer ziet men al weêr aan den braven inborst van die vrouw, dat zij geen kwaad met hoon en schimp wil beloonen.— Zy volgt daer omtrent het voorbeeld, van onzen geliefden Hofstede, . . . dien trouwen vriend der onschuld en deugd."

Omtrent de laatste levensjaren van Catharina Mulder is men tamelijk in het onzekere, maar in den mond van enkele harer nabestaanden leven nog eenige bijzonderheden, die ik niet ongeloofwaardig acht en die de vermelding wel waard zijn. Eéne daarvan is, dat op aanhouden van Bilderdijk de gevangene met een eerewacht van de Voorpoort gehaald en tot aan de Heul te Rotterdam begeleid is. Zij, die tusschen een patrouille naar den Haag was gebracht, moest voor deze schande, bij den omkeer van zaken, schadeloos worden gesteld, zoo oordeelde haar advocaat. De vroeger krachtige vrouw had, door haar verblijf onder het Raadhuis, waar het zeer vochtig was, echter voor goed haar veerkracht verloren, en liep in het laatst haars levens op twee krukjes. Beweerde één harer familieleden, dat zij bij haar overlijden ten minste nog in goeden doen was, om verschillende redenen komt mij dit minder aannemelijk voor, In 1792 o. a. werd haar huisje, dat zij in 1775 voor *f* 600 gekocht had, ten behoeve van Apollonia Huisman,

weduwe van G. de Vessem, belast met een hypotheek van *f* 2300 (1). Nog zes jaar heeft zij van deze buiten evenredigheid groote hypotheek kunnen genieten. In het Grafboek van 1798 leest men in dato 3 Juli: »4 mon p- Woen Caatje Mulder, Overl. 29 Wed. Leendert de Lange, Swanesteeg — Jkhoff." Deze weinige woorden zeggen ons, dat Caatje Mulder, weduwe van Leendert de Lange, met achterlating van vier mondige kinderen, den 29sten Juni overleden was en op Woensdag den 3den Juli begraven werd op het Janskerkhof. Dat kerkhof, 't zij voor den oningewijde hier met een enkel woord herinnerd, lag vijftig schreden van de Zwanensteeg af en zij, die haar gansche leven het Achterklooster bewoonde, vond in de onmiddellijke nabijheid der plaats, waar zij eenmaal gevierd was, hare laatste rustplaats. In 1889 is dit kerkhof, in verband met de daar plaats gehad hebbende slooping, geruimd, en het gebeente der tienduizenden lijken, aldaar opgegraven, werd naar Crooswijk gevoerd. Dat ruimen is met alle mogelijke omzichtigheid geschied, elk gevonden voorwerp of bijzonder gebeente werd nauwkeurig bezien, maar niets herinnerde daarbij aan Kaat. Alleen in de »Naamlijst der getrouwde en overleden personen binnen de Stad Rotterdam En de Jurisdictie van die" wordt op 3 Juli haar overlijden gemeld. Geen courant deelt er iets van mede.

Zij stierf in hetzelfde jaar waarin Isaäk Hubert overleed, de man, die in 1786, als Schepen, geadviseerd had om Catharina Mulder, met een bord voor de borst, waarop voor ieder duidelijk zichtbaar het woord »oproermaakster" stond, te pronk te stellen, maar die een jaar later zelf als oproermaker gebannen werd, zich kort daarop bij den Prins verontschuldigde, amnestie kreeg

(1) Zie het Stads Prothocol.

en na 1795 opnieuw en onverholen zijn patriottische beginselen huldigen kon. *Hij* ging heen in eer en aanzien, en van Kaat, eenige maanden later grafwaarts gebracht, voor wie eenmaal het garnizoen der Hofplaats defileerde, terwijl zij aan de zijde van den Prins en omgeven van zijn hofstoet op het exercitieplein stond, was er zoo weinig geheugenis, dat niemand haar met een enkel woord gedacht.

Onverflauwd, tot aan het einde haars levens, gloeide de liefde voor het huis van Oranje in haar borst. Zij heeft het nog bijgewoond dat haar geliefde Prins naar Engeland de wijk nam. Ook dien troost, dat het »toch Oranje boven!" was, moest zij vóór haar dood missen. Door mondelinge overlevering weet men nu nog te vertellen, dat één harer laatste chassinetverzen, bij eene illuminatie ter eere van Oranje, luidde:

Mijn kaars brandt in de pijp, heeft haast een eeuw gebrand,
Nog glimt de leste vonk voor Vorst en Vaderland.

Er zijn er, die beweren dat het Oranjehuis haar verknochtheid met een jaargeld vergold, en dat zij dit genoot, en dus leefde, tot Oranje in 1813 hersteld werd. Uit het hierboven medegedeelde blijkt evenwel dat dit, voor zooveel den tijd betreft ten minste, onjuist is.

Het portret (1) aan het hoofd van dit opstel geplaatst, geeft ons Kaat als de nog krachtige keurvrouw der mosselen te zien. Zeven en dertig jaar is zij »keurvrouw" geweest. Uit de »Amptenboeken" blijkt het volgende:

In n°. 7 leest men op fol. 94 van het 2de gedeelte: den 30 do. (October 1758) »Caetje Mulder Burgeresse alhier geadmitteert tot keurvrouw van de Mosselen bin-

---

(1) Zie de beschrijving der portretten en platen waarop zij is afgebeeld in de Bijlagen II.

nen deese stad in plaetse van Mary Claetse deeser waereld overleede."

In het Repertorium van Ampten vindt men de beide volgende aanteekeningen:

»geadsisteert door Kaatje van Wingerden 7 Novb. 1789.... haar dogter aan haar toegevoegt en om bijzondere redenen geaccordeert dat de langstlevende die bediening zàl waarnemen."

»obiit eerst Caatje Mulder en daarna N.B. Kaatje van Wingerden nevensgemeld ob. Oct. 1805."

Al stierf echter Caatje Mulder het eerst, 't was niet dáárom dat haar dochter alleen keurvrouw bleef. In n°. 9 der zelfde Amptenboeken, wordt, op fol. 85, de gang der zaken uitvoeriger uiteengezet. Daar leest men:

»Den 7 November 1789 Kaatje van Wingerden huisvrouw van Jacob Blom burgeres alhier (ingevolge 't appointement op zeker Request) geaccordeert en toegestaan dat zij Caatje Mulder in hare bediening als Keurvrouw vande Mosselen binnen deze stad (die daarmede den 30 Octb. 1758 is gebeneficeert, doch daartoe thans buiten staat is) zal mogen adsisteren. Present alle de Heeren, demto de Heer van der Staal.

Welke aanstelling is geamplieert met de volgende dispositie onder aan het appointement op het Request »Burgemeesteren en Regeerders der stad Rotterdam hebben bij nadere deliberatie goed gevonden het bovenstaande appointement te amplieren in dier voegen, dat in dit singulier geval bij overlijden van de bovengem. Catharina Mulder of van Kaatje van Wingerden de bediening van Keurvrouw van de Mosselen geheellijk zal worden bedient bij de overblijvende. Actum den 24 December 1789."

Deze nadere aanstelling is »gealtereert in maniere hierna volgende en dit zelve gesteld op 't bovengemeld Request onder de hierboven staande dispositie van Burgem., Wet-

houders en Raden der stad Rotterdam hebben goedgevonden de bediening van Keurvrouw van de Mosselen, ingevolge de bovenstaande Resolutie van het voormalig Collegie van Burgemeesteren en Regeerders dezer stad te begeven aan Kaatje van Wingerden, en zulks in plaatse van Catharina Mulder, die bij resolutie van Wethouders en Raden van den 23 dezer van de bediening is vervallen verklaard. Actum den 29 Junij 1795 het Eerste Jaar der Bataafsche vrijheid. Ter ordonnantie van dezelven (geteekent): L. van Oyen Az.

Niemand zal ontkennen dat zij zelf eene eigenaardige figuur was in de onlusten dier dagen. Was het echter een eigenaardige, de oorzaak waardoor zij een historische figuur werd, is te betreuren. Treurige verdeeldheid, tusschen bewoners van hetzelfde land, maakte haar tot een werktuig in de hand van mannen, wier stand en ontwikkeling naar andere middelen hadden moeten uitzien dan volksopstootjes, tot bevordering van het beginsel, dat zij voorstonden. Onverstandige ijver voor het huis van Oranje gebruikte deze vrouw uit het volk om de stadhouderlijke partij te doen zegevieren. De tijd wanneer- de plaats waar- de omstandigheden en vorm waaronder- zij, die het huis van Oranje van harte liefhad en vereerde, blijk gaf van hare ingenomenheid, waren evenwel niet alleen niet bevorderlijk aan den algemeenen eerbied voor dit vorstenhuis, maar wettigden de vraag: is een belang, dat zóó gediend moet worden, niet reeds daardoor veroordeeld? Ook de geschiedenis van Kaat Mossel is eene bijdrage tot de treurige les, die de patriottentijd ons maar al te duidelijk leert: Discordia res magnae dilabuntur.

BIJLAGEN.

I.

GESCHRIFTEN.

Voor hen, die meer uitvoerig willen nagaan, wat er door vóór- en tegenstanders over Kaat Mossel is geschreven, volge hier een reeks van titels der brochures, die mij bij mijn studie over haar persoon onder 't oog kwamen. Gaarne erken ik de onvolledigheid dezer bibliographische aanteekeningen. Men neme ze voor hetgeen ze zijn. Door de welwillendheid van den Heer R. van der Meulen, Bibliothecaris van het Leeskabinet, kreeg ik inzage der stukken in deze lijst met een L. geteekend en voorkomende in een hoogst belangrijke collectie vlugschriften, gebonden in vier deelen en met den volgenden rugtitel: »Diverse stukken Over het Voorgevallene Binnen Rotterdam." De overige vond ik in de Bibliotheek der Gemeente, één te Leiden, en één tijdens mijn werkzaam zijn bij de firma Eeltjes, in het aan patriottische brochures zoo rijke magazijn van den Heer C. van Ommeren.

1. Het politicq en staatkundig marionetten-spel, in de tent de Oranje-boom; Voor dewelke, in de plaats van Joris en Tryn Danssende uit de Zak vertoond word, Een Zwaarlyvige Rotte-Strooms Burgemeester en een Hooggeleerde Professor Danssende met Kaat Mossel in het aanzien van een hofstoet. Het Spel of Marionetten Dat vervolgens gespeeld word, is de Actehandel in duigen, en de bewerker daar van Gebannen; de voorkomende

en sprekende personagies zyn. Jan Klaassen, de Musikant, de Geest van W. 4, W. 5, Louis, van Goens, de Langen en eenige met Reistuig belaadene Brunswykers. Verrykt met een fraije konst-plaat. In Holland à 10 stuiv. 36 blz. 8. Titelgravure.

2. Acte van Consulentschap Tusschen Zyne Hoogheid Willem de Vyfde en Catharina Mulder, In dato 7e Februari 1783:

Wy Willem de Vyfde Prince van Oranje en Nassau ... ter eenre, en

Catharina Mulders, Koopvrouw in, en Priseerster van Schulpvis: ter andere zyde, z. pl. o. j. 4 bl. fol.

3. De waare geaardheid van een deel requestranten, Getrouwelyk Overgehaalt uit een gedrukte Lyst, en meede gedeelt aan onze Stille Vreedelievende Burgers en Ingezetenen van Rotterdam. Alöm à 4 Stuivers. Z. pl. o. j. (1784). 16 blz. 8 (Laatste blz. wit).

Verboden en opgehaald op last van de gecombineerde Vergadering. De personen hierin genoemd en meer of minder (altijd partijdig) naar waarheid beschreven zijn achtereenvolgens: P. Meijer (om een geschrift van hem den 5 October 1776 verschenen om Rotterdam voor overstrooming te vrijwaren de Waterkeerder genoemd), P. Overhand, Koekbakker; Mannie, Kleermaker op de Hoogstraat; L. Snoek; de Leeuw, befaamd en Godtergende Boekhandelaar; van der Zwem, wien de Overheid heeft verschoond om zijn moorddadig schieten op 3 April ll. en de kerkeraad met zes weeken bannissement van kerk en voorzangersplaats ... C. van Dijk (Boekhandelaar)? vroeger bij Bonnet; M. Heiërmans ... strookt dat met u Godsdienst, met u vlytig te kerk gaan? enz.

4. Echt bericht van het plaizier-reisje, door Kaatje Mulder, en haar byhebbend gezelschap, Gedaan van Rotterdam naar 's Hage, den 13. Juny 1784. Alöm te bekomen. Z. pl. o. j. 8 blz. 8 L.

Kaatje Mulder, dochter en bruigom, Keet Swenk, man en zoontje, vormden het gezelschap dat naar den Haag ging. Zeer nauwkeurig en uitvoerig bericht van den gang der zaken:

5. De praatzieke arlequin, aan de tafel der vrywilligers, Handelende over de Daaden van veele laage schepsels in deezen tegenwoordigen tyd. Eerste byeenkomst. Een stukje onöntbeerlyk voor de Leezers van het geachte Weekblad de Vredebazuin. Juny MDCCLXXXIV. De prys is 4 st. 16 blz. 8°.

Onder meer anderen wordt Catharina Mulder hierin met niet al te liefelijke kleuren geteekend.

6. Zegenwensch over zyne doorluchtigste hoogheid Willem den V. prince van Oranje en Nassau. Ervstadhouder, Kapitein en Admiraal Generaal der Vereenigde Nederlanden etc. etc. etc. Toen Hoogstdezelve op den 8sten Maart 1784. in zyn 37ste Jaar tradt. Benevens eene aanspraak aan myne medeburgers en landgenooten. Tweede druk. Met eenige Aantekeningen vermeerderd. Z. pl. o. j. 14 blz. 8°.

In het afschrift der verhooren van Adrianus Trago, befaamd orangistisch broodbakker te Leiden, voorkomende in het Confessieboek O. O. 1781, dat ik te Leiden voor een ander doel raadpleegde, vond ik, tusschen het zesde en zevende verhoor bovengenoemd vlugschrift. Het is, naar het heet, geschreven door »Uw toegenegene medeburgeres". In het exemplaar dat ik zag, staat achter dit gedrukte handschriftelijk: »Kaat Mossel," door inktkrabbels later naar het schijnt onleesbaar gegemaakt. Indien andere exemplaren dezelfde handteekening dragen, zoodat men aannemen mag, dat het kennelijk doel der uitgave was het te doen voorkomen als ware Kaat werkelijk de schrijfster van dit stukje, dan overtuigt een enkele blik op den inhoud ieder onmiddellijk, hoe men haar naam exploiteerde. Of doen woorden als de volgende niet eer denken aan een professor, dan aan een keurvrouw der mosselen:

»God heeft eenen twist met Nederland, omdat het laauw en

yverloos geworden is in zynen dienst, . . . om dat wy bastaarden geworden zyn van onze Voorvaderen, die om hunne kosteliken Godsdienst vry te moogen oeffenen, alles opgezet hebben."

7. Missive van Petrus Hofsteede, professor en predikant te Rotterdam, aan den eerw: heer Pieter Joosting, Theod: fil. ouderling en koussenverkoper te Amsterdam. Geschreeven op Oranje Lust, buiten Breda, den 6. Augustus, 1784. Te bekoomen, in Rotterdam. In de Boekwinkels van J. P. Kraeft, en deszelfs Confraters. Z. j. (1784), 8 blz. — Antwoord van Pieter Joosting, Dirksz: koussenverkooper en ouderling te Amsterdam. Op de missive van den hoog eerwaarde en hooggel: heere Petrus Hofsteede, professor en predikant te Rotterdam. Alom te bekoomen. Z. pl. o. j. 8 blz. 8°.

In den eersten, Hofstede natuurlijk toegedichten brief leest men aangaande Catharina Mulder in verband met de gebeurtenissen van den 3 April: »Catharina Mossel leende ons haaren getrouwen bystand, en niet alleen dit, zy bekleedden de Post van Ambassadrice by andere steeden, waar wy dagten eenige invloed te hebben, ja zy heeft reeds den rys naar Amsterdam ondernomen gehad, om daar de welmeenende van dienst te zyn, wordende egter onder wegen den togt afgeraden."

In het evenzeer verdichte antwoord laat men Joosting schrijven: «In vertrouwen zal ik U Hooggel: verhale dat toen Juff. Mossel hier zou komen, de Kappetein die toen vuuren zou, al kennis'er van had, en dat als zy op het Veld gekomen was, zy niet dan met teekens van vlekjes Kruit in 't aangezigt naar huis zou gereeden zyn. . . . Ik denk dat als het gebeurt was, zy reden zou gehad hebben om te klagen over schending aan het Regt der Volkeren," enz.

8. Aan Catharina Mulders, anders Kaat Mossel. Zonder afzond. titel, 4 blz. 8°.

Hevig tegen C. M. Gedicht behoorende bij de prent die Kaat voorstelt met oranjelinten op een kruis gebonden. Zie Bijlage II n°. 6.

9. »Bekendmaaking. Word alomme in alle Steeden à 3 Stuivers uitgegeven.” 1 vel plano.

Publicatie eener Gefingeerde luchtreize die door Catharina Mulder »zoo dra zy op vrye voeten getooverd... weezen” zou, zou ondernomen worden. L.

10. Begrafenisbriefje.. (uitnoodigende) ter begravinge van het van een snoode ziel ontlaste, lyk van... Petrus Hofstede... welke ook een boesemvriend is geweest van... Kaat Mossel. Z. pl. o. j. (1785) 1 blad 4°.

11. Patriotsche slagttyd: zynde een St. Nicolaas present voor de anti-patriotten. Z. pl. o. j. 16 blz. 8°.

Alleen met franschen titel.

12. Oranges A/P/E. boek. Geschikt voor de Zogenaamde patriotten, en beminnaars van de schoone Oranjekleur. Al die verraar van 't Land wil weezen, Moest eerst dit A,P,E. Boek Leezen. Gedrukt aan de Oranje moolen, Voor Mr. Trago en Caat Mossel, in compagnie. Z. pl. o. j. kl. 8°.

N. NAAMEN/ ende de Naamen der *Oproermaakers* ende der Muitzuchtige waare veele, ende het Opperhoofd der eerste was een *Vrouwsperzoon!* ende zy leefde niet gelijk PETRUS van de Visschen der zeê, maar van de *Insekten* derzelve, die met eene zwarte schelp bedekt zyn, ende zy is het Hoofd der Handelaressen.

13. Historie der droomen en nagtgezigten van Mejuffrouw N. N. Propatria, uit het engelsch in het neerduijts vertaald Door N. V. B. H....... Gedrukt te Nazareth, by K. V. R. in de Gekroonde Mossel-Waagen. Z. pl. o. j. 20 blz. kl. 8°.

14. Kaat Mossel voor den throon van Belzebub. Ge-

drukt in Utrecht, en alömme à 6 Stuivers te bekoomen. Z. pl. o. j. 40 blz. kl. 8°.

Volgens de studie van Dr. A. J. Kronenberg: »Politieke tooneel-libellen uit het laatste gedeelte der 18de Eeuw," te Deventer, bij Rutering en Vermandel verschenen, voor de studie van den patriottentijd en ook voor de geschiedenis van Kaat Mossel niet zonder belang, behoort bij dit pamflet het portret van Kaat Mossel, op lateren leeftijd en mosselen openende. (Zie Bijlage II).

II.

PORTRETTEN EN PLATEN.

Behalve het beeld van Catharina Mulder aan het hoofd van dit opstel, ken ik slechts één bepaald portret van haar. Het is in-4. gedrukt en stelt haar voor met een hoed op, mosselen openende. Het is bepaald zeldzamer dan het hierbij afgedrukte en geeft ons haar beeld op meer gevorderden leeftijd, naar mijn oordeel na hare gevangenschap. Op het exemplaar in den historischen atlas der gemeente is geen naam van teekenaar of graveur te zien. In het Museum Boymans hangt de beeltenis eener vrouw in pastelteekening, die, volgens de overlevering, Kaat Mossel op jeugdigen leeftijd voorstellen moet. Afgezien van de onwaarschijnlijkheid, dat zij op zulk een bijzondere wijze zou geportretteerd zijn, in een tijd, waarin zij niet meer was dan een gewone bewoonster van een der onaanzienlijkste gedeelten der stad, wier leven nog geen politieke beteekenis had, geeft naar mijn oordeel de betrekkelijk exquise kleeding aanleiding te over om dat vermoeden als volkomen ongegrond te verwerpen. Voor de Levensgevallen enz., in het begin van mijn opstel aangehaald, vindt men wel een portret,

waaronder een vierregelig vers is geplaatst, maar het mag op geen gelijkenis bogen.

Dat zij in de spotprenten dier dagen niet vergeten werd, zal blijken uit de hieronder beschrevene, gerangschikt naar de volgorde, waarin zij voorkomen bij Muller, *Beschrijving van Nederlandsche Historieprenten.*

1. »Het politicq... marionetten-spel in dë tent de Oranje boom." (Zie Bijlage I nº. 1).

Op de hoogst zeldzame titelplaat ziet men een kermistent afgebeeld. Op het buiten opgeslagen tooneel, waarbij een menigte toeschouwers staan, staat Kaat Mossel tusschen twee personen, (Prof. Hofstede en Burgemeester van der Heym) achter een tribune, ter zijde en voor die tribune staan Prins Willem V en 3 kinderen. Het uithangbord boven hen stelt een Oranjeboom voor met het onderschrift: D'Oranje Boom. Willem IV, wiens borstbeeld in den linkerhoek prijkt, zegt: jonge ben je mal, terwijl de Prins zegt: Couragie Burgemeester. Onder deze voorstelling leest men het volgende vierregelige versje:

Hofstede en Van der Heym, Kaat Mossel in een zak,
Ziet men Voor 't Poppe Spel, en 't Gansch Oranje pak,
Aanschoud, hoe Willem Baas in 't aanzien van zyn Taatje,
Den Hertog en het Volk komt Spreken met zyn Kaatje.

Hevig tegen Oranje en den Hertog gekant, bevat deze brochure niet veel meer dan er op den titel is aangegeven en voor ons onderwerp niets bijzonders. M. nº. 4526.

2. De Prince Vlag. — Oranje boven. Z. pl. o. j. (1784) 64 blz. 8.

Op den titel een afbeelding van Kaat Mossel en Ruige Keet (C. Swenke). Beiden staan ter weerszijde van hare mosselwagens, waarvan de Hollandsche vlag waait. Vinnig patriottisch. M. nº. 4556.

3. Stadhouderes van 't Graauw (zie bl. 194 van dit opstel).

Kaat Mossel staat met een oranjestrik versierd bij haar mosselwagen. M. nº. 4557.

4. Spotprent op J. Le Francq van Berkhey.

Op deze prent is Kaat Mossel voorgesteld gearmd zittende met Le Francq van Berkhey. Het is echter zeer twijfelachtig of zij ooit en ten minste of zij op 10 Juni 1784 te Leiden is geweest. M. no. 4568.

5. De half-geschoorne Ouderling.

Spotprent op den Oranjegezinden ouderling Joosting. Zie hierboven Bijlage I no. 7. Joosting zit in zijn winkel, naast hem de duivel, links Kaat Mossel. M. no. 4576.

6. »'t Oranjegraauw schiet hier den Prinsenvlieger op."

In het midden staat Kaat Mossel met een mosselwagen, vol Oranje Mosselen, Zij laat met Prof. Hofstede en anderen den vlieger met juk der dwinglandij op. M. no. 4579.

7. Kaat Mossel met Oranjestrikken op een rad gebonden, de Leidsche bakker A. Trago zit op een ander rad, de Leidsche hoofdschout Brender à Brandis hangt aan de galg.

Hierbij behoort no. 8 van Bijlage I. M. no. 4580.

8. »Het Vorstelijke Galge-Maal."

Rechts staat Kaat Mossel, naast haar een omgevallen mosselemmer, daarnaast Trago, die op zijn bakkershoorn blaast, links Hofstede op een ezel. M. no. 4581.

9. Spotprent op de Prinsgezinden.

De Hertog van Brunswijk gaat den ladder op om naast Kaat Mossel en Trago aan de galg gehangen te worden. M. no. 4595.

10. Spotprent op de Prinsgezinden.

Professor Hofstede ligt gebonden op het rad. Kaat Mossel hangt met Trago, Brender à Brandis, e. a. aan de galg. M. no. 4596.

11. De Prins kruit op een kruiwagen den dikken Hertog naar de grenzen, achter hem Hofstede, Kaat Mossel, enz. M. no. 4605.

12. Kaat Mossel illumineert op 28 November, den verjaardag van Prinses Frederica, in de gevangenis. M. no. 4614.

13. »Patriotsche slagttyd." (Zie Bijlage I no. 11).

Op de tamelijk obscène prent ziet men den Hertog van Brunswijk Wolffenbuttel als een varken geslacht aan een ladder hangen. Kaat Mossel staat er naast.

EEN OPSCHRIFT VAN HET VROEGERE STADHUIS TE ROTTERDAM VERBETERD.

De oude natuurkundigen schreven moeder natuur een afschuw van het ledige (horror vacui) toe: zij zijn tot een beter inzicht gekomen, maar de mannen der letteren hebben dien afkeer overgebracht op wit papier, en hieraan heeft de lezer het volgende te danken.

Volgens van Reyn (2de gedeelte, bl. 161) bevonden zich aan de achterzijde van het oude »Raadhuis" o. a. twee leeuwen, die het stadswapen vasthielden, waaronder de volgende Latijnsche regelen te lezen stonden, wier vervaardiger zich, gelijk men bemerkt, vermoeid heeft,

om daarin den naam der stad, eens afgebroken, en eens in zijn geheel, te doen voorkomen:

»ROboro TE candor, RObur DAnt
MUnia Metis.
Ius Viret ut Laurus, *Roterodame,* tuum."

Hij teekent hierbij aan: »De zin komt hierop neder, ofschoon in het woord *Metis* altijd eenige duisterheid overblijft:

Ik Opregtheid sterke U, Bedieningen geven sterkte aan [uwe]
grenspalen.
Uw Regt, o *Rotterdam,* groene als een laurier."

Het eerste vers is niet slechts verkeerd afgedeeld, maar ook door een ingeslopen fout onverstaanbaar en het tweede slecht vertaald.

Men schrijve het eerste (een hexameter) aldus:

ROboro TE candor, RObur DAnt MVnia Mentis:

dan eerst geeft het een goeden zin. Er stond M̄etis, de oude schrijfwijze voor Mentis; de laatste woorden van dit vers beteekenen dus:

Verrichtingen des geestes geven kracht.

In den tweeden regel der vertaling leze men voor »groene" »groent" (bloeit) en zie in *Laurus* tevens eene zinspeling op Laurentius, den beschermheilige onzer stad.

J. B. Kan.

EEN TERECHTSTELLING VAN ANABAPTISTEN TE ROTTERDAM GESTOORD IN 1558.

DOOR

DR. W. GEESINK.

Op dit geval is een liedje gemaakt, dat door Wackernagel in zijn *Lieder der Niederländischen Reformierten* is opgenomen.

In den Jare Vijfthien hondert
en achtenvijfthich claer,
Sachmen veel volcx verwondert
te Rotterdam, neemt waer:
  Christenen haddens in handen,
God stoort met cracht Caims geslacht,
twelk zijn volck meynt te verbranden (1).

Dit liedeke, dat Wackernagel overnam uit een bundel van 1569, moet kort na 1558 zijn gemaakt. De tegenstelling tusschen christenen en Cainsgeslacht, die in beslistheid niets te wenschen overlaat en de stellige uitspraak over de verstoring der executie als een eigen werk Gods — want niet anders wordt bedoeld — wijzen tamelijk duidelijk op een doopsgezinden dichter, die nog midden in den strijd, niet ver genoeg van het feit dat hij bezong afstond om er anders dan eenzijdig over te kunnen oordeelen.

---

(1) Men vindt dit liedje in zijn geheel achter dit opstel,

Zulk een eenzijdigheid heeft onmiskenbare waarde. Geen enkele gedachte, wier verwerkelijking der menschheid bloed en tranen kostte, heeft het ooit zonder haar kunnen stellen. In dagen van strijd, wanneer een van eenzijdigheid vrije beschouwing over de brandende quaestie een incourant artikel is, dat voor den bezitter, bij plotsinge ontdekking, zelfs gevaarlijk kan worden, doet zij wonderen.

Wanneer evenwel de rustiger dagen zijn gekomen, wordt dit anders en in de volgende bladzijden tracht dan ook de niet-eenzijdige — en ook deze heeft haar waarde, — aan het woord te blijven. Naar het toch ons toeschijnt, verdienen de Rotterdamsche magistraten van 1558 wegens hun handhaving der toenmalige Nederlandsche orthodoxie evenmin Kainskinderen te heeten, als hun gemartelde doopsgezinde burgers het recht zouden hebben den christennaam alleen voor zich op te eischen en zelfs het oordeel over de verstoring der executie als een eigen werk Gods, dunkt ons een beslissing, waartoe de noodige gegevens ten eenenmale ontbreken.

Ook Rotterdam heeft al spoedig na Luthers optreden in 1517 den invloed der algemeene beweging op godsdienstig gebied ondervonden. Van bevoegde zijde is de gissing gewaagd, dat de ruime aanbieding van pauselijke en bisschoppelijke aflaten ter gelegenheid van de restauratie der St. Laurenskerk in 1520 en 1524, tot het wekken van wantrouwen tegen de Roomsche kerk het hare zal hebben bijgedragen (1). Een paar rechtsgedingen voor

---

(1) J. G. de Hoop Scheffer, Geschiedenis der Kerkhervorming in Nederland van haar ontstaan tot 1531. II, bl. 528.

het Hof van Holland in 1528 tegen Rotterdamsche burgers, wegens het herbergen van weggeloopen kloosterlingen, gevoerd, laat dan ook reeds eenige doorwerking van reformatorische beginselen vermoeden. De eerste kettervervolging te Rotterdam had echter eerst plaats in 1529 en gold den Delftschen Jan Romerts en diens vader. Deze metselaar-predikant had zich in conventikels, waarvoor Cornelis Pieters zijn huis leende, zeer oneerbiedig uitgelaten over de Mis.

Vader en zoon werden met geeseling en verbanning gestraft, Jan bovendien »met een ijser doir zijn tonge gesteken (1)."

Het verzet der Romerts tegen de Mis doet hen kennen als sacramentariërs en ook te Rotterdam losten deze zich weldra op in de Anabaptisten (2), die ruim vier en een half jaar later — 10 April 1534 — hun leeraar Jan Janszoon Schot als martelaar zagen sterven (3).

De *Bibliotheca Belgica* geeft in haar afdeeling: Martyrs protestants neêrlandais au XVIe Siècle het volgende lijstje van personen die te Rotterdam in de zestiende eeuw voor hun overtuiging hebben geleden, met verwijzing voor de

---

(1) De Hoop Scheffer a. w. II, bl. 528-532, waar de zaak van Romerts uitvoerig behandeld is.

(2) Bij het gebruik van dezen historischen naam is het niet overbodig te herinneren aan wat G. Uhlhorn zegt in zijn artikel Anabaptisten in de *Real-Encyklopädie für Prot. Theologie und Kirche* von Herzog und Plitt: »A., Widertaüfer, ist eine Parteibezeichnung von gegnerischen Standpunkten aus. Diejenigen, welche der Widertaufe beschuldigt und Widertäufer genannt werden, wollen nicht etwa das Taufsakrament widerholt erteilen, sondern nur *zum ersten Male gültig*, weil sie behaupten, das der schon geschehene Vollzug desselben kein gültiger sei."

(3) De Hoop Scheffer a. w. II, bl. 532.

verdere bijzonderheden, grootendeels bij van Braght (1) te vinden:

1558 Annetjen Antheunis. — 1568 Hendrik Arentsz. — 1573 Maaike van Deventer. — 1558 Pieter van Eynhoven. — 1558 Jan Hendriks. — 1558 Styntje Jans. — 1539 Christina Michiel Barents. — 1558 Evert Nauts. — 1539 Anneke van Rotterdam.

Over het vijftal, dat hier onder het jaar 1558 voorkomt, gaat dit opstel. Van de vier anderen vermeldt van Braght, dat Hendrik Arentsz, een scheepstimmerman uit den Briel, in 1568 te Rotterdam als wederdooper werd verbrand en dat Maaike van Deventer hier in 1573 een zelfde lot onderging. Van Braght, die haar vonnis, dat, naar hij verhaalt, bij een brand in het Stadhuis in 1600 verloren raakte, niet kan mededeelen, geeft als vergoeding haar testament voor hare kinderen (2).

Anneke van Rotterdam met Christina Michiel Barents onder 1539 genoemd, is de bekende Anneke Jans uit den Briel. Van Braght verhaalt ons hoe zij haar kind op weg naar de strafplaats ter verzorging gaf aan een berooiden bakker, die later in goeden doen gekomen, eigenaar werd van de brouwerij de drie Ringen. Het kind, dat den naam kreeg van Esaias de Lint, werd later ook bierbrouwer, en burgemeester van Rotterdam. Hij was een goed vriend van Johan van Oldenbarnevelt. Anneke en Christina werden buiten de Delftsche poort verdronken en begraven op het »Roode Zant (3)."

---

(4) Tieleman Jansz. van Braght, geboren te Dordt in 1625, werd leeraar bij de Doopsgezinde Gemeente in zijn vaderstad en heeft zich vooral verdienstelijk gemaakt door zijn *Martelaars-spieghel*, Dord. 1660 en Amsterdam 1685.

(2) Van Braght, bl. 657.

(3) Van Braght, bl. 143 en 48.

Den 28sten Maart van 1558 was de dag der gestoorde executie (1).

Na den vorigen avond gevangen te zijn genomen, kwam ons vijftal den 20sten Februari van 1558 voor de Schepenbank.

De eerste, die in verhoor wordt genomen, is Annetgen Antheunis, een ruim dertigjarige Geldersche uit Buren, zoo kreupel, dat zij niet anders dan op krukken kan gaan. Voor drie jaren was zij reeds met haar vriendin Styntgen Jansdochter naar Rotterdam gekomen en had toen een jaar in den Houttuin gewoond. Daarop waren zij naar Buren teruggegaan, doch omtrent St. Victor (10 October) van het vorige jaar zijn zij weer naar Rotterdam gekomen en hebben toen gewoond in een huis »daer men passement weeft en achter een stal staet." De omgang met Styntgen en het verkeer in den doopsgezinden kring te Rotterdam zijn op Annetgen niet zonder invloed geweest. Ook zij toch heeft zich laten doopen en wel ten huize van Arent Willems in den Houttuin.

Op hem volgde Jan Hendriksz van Utrecht, een achtentwintigjarige werkman, die sedert »Bamessche" (St. Bavomis) te Rotterdam verkeerde en eerst in Maritgen Jan

---

(1) De bronnen zijn: Het sententieboek van Schepenen van Rotterdam, de Resolutie van de Vroedschap en vier Missiven van het Hof van Holland, de laatste in kopie te vinden op het stedelijk Archief. Verder van Braght, *Martelaarsspiegel der Doopsgezinde of weerlooze Christenen* (Amst. 1685), II, bl. 191-196. Eindelijk het akademische proefschrift van J. M. J. Hoog: *De Martelaren der Hervorming in Nederland tot* 1566. Schiedam, Roelants 1885 en wel bl. 31-33 en Bijlage II, bl. 236-241, in welke bijlage Dr. Hoog de aanteekeningen van Prof. de Hoop Scheffer uit de Sententie s' Hofs van Hollant opnam en die de afgebrokene opgave van het Rotterdamsch Sententieboek, zooals van Braght die daaruit overnam, aanvullen,

Chielen's huis op den Visschersdijk en later in dat van Willem Reyersz, waar hij ook gevangen genomen is, werkte. Voor dien tijd woonde hij te Dordt, naast Herlie Neele. Hij is ook gehuwd en zijn kind is »van den Paep wat gewasschen." Hij verklaart veel van het Sacrament te houden, maar »van het Paepen Sacrament" (de Mis) houdt hij niet en sedert hij de nieuwe leer omhelst, heeft hij er dan ook nooit meer gebruik van gemaakt. Verder deelt hij nog mede, dat hij gedoopt is, sedert hij geloofde, doch waar en wanneer of door wien dit is geschied, verkiest hij niet mede te deelen.

Wij zullen echter straks zien, dat de Heeren over een middel beschikten om het hem wel te doen zeggen.

Dan komt de reeds genoemde Styntgen Jansdochter. Zij is veertig jaar en geboortig van Maurik in Gelderland. Met haar vroeger en later verblijf te Rotterdam zijn wij reeds bekend. Zij zegt, dat zij niet houdt van het Sacrament, dat de Priesters bedienen, maar wel zooals God het ingezet heeft. Kenmerkend is daarbij haar rationalistisch zeggen, dat zij de Mis niet kan gelooven, *omdat zij die niet begrijpen kan*. Op het stuk van haar herdoop geeft zij vrij onbepaalde aanwijzingen. Die is, zegt zij, geen twaalf jaren geleden, doch niet hier maar te Utrecht geschied.

Verder nog Evert Nauts, een zevenentwintigjarig jonkman uit Antwerpen. Hij is eerst drie maanden in Rotterdam. Heeft ook al in den Houttuin gewoond en voorts »passement gewrocht naest het huis genaemd de Valck." Zooeven hebben wij gehoord, dat Annetgen en Styntgen ook bij een passementwerker inwoonden en de eerste verklaarde dan ook voor de Heeren, dat zij Everts twee of drie maanden kende en dat hij op den dag der arrestatie ten huize van Arent Willems in den Houttuin een kaas kwam koopen. Evert gelooft aan

het Sacrament volgens de Schriften, doch gelooft niet aan Gods bijzondere tegenwoordigheid in het Sacrament des Altaars, vermits de Schrift hem daar geen genoegzame gronden voor geeft. Dit komt ons voor een beter argument dan dat van Styntgen te wezen.

Ook op het stuk van zijn herdoop is Evert minder achterhoudend. Trouwens dit was voor hem ook niet moeilijk, want Gillis van Aecken, die hem voor drie jaren te Antwerpen doopte, was den vorigen zomer in die zelfde stad ter dood gebracht.

Eindelijk verschijnt voor de Schepenbank Pieter van Eynoven, een zevenentwintigjarige zijdewever, mede uit Antwerpen afkomstig. Veertien dagen voor Kerstmis is hij te Rotterdam gekomen en oefent zijn bedrijf uit ten huize van zekeren Christiaen, wiens vrouw Annetgen heet. Blijkbaar niet gewoon een wolf op zijn hart te smoren, noemt hij de Roomsche Sacramentsbediening »een groote gruwel en afgryslykheid voor God." Twee jaar geleden heeft hij zich laten doopen, doch ook hij wil daarover niet in nadere bijzonderheden treden.

Na afloop dezer verhooren voor de Schepenbank op 20 Februari, waren de Heeren wat Styntgen Jansdochter en de twee Antwerpenaren betrof, nog niet tevreden. Het straks genoemde middel: de scherpe examinatie door de pijnbank, werd dan ook eenige weken later op dit drietal toegepast.

Dit gebeurde den 19den Maart, des morgens te zes uren, in tegenwoordigheid van Schepenen, op het Stadhuis.

Zij allen noemden toen een zekeren Leendert als hun dooper, terwijl Pieter verklaarde dat hij de twee vrouwen, die met hem gevangen waren genomen, niet kende en ook niet wist of zijn meester Christiaen en diens huis-

vrouw zich hadden laten doopen, hoewel zij van het zelfde geloof waren als hij. Jan Hendriks, »zeer getortureert zijnde," verklaarde dat hij anderhalf jaar geleden te Rotterdam in den Houttuin en Styntgen, dat zij voor vijf of zes jaar te Utrecht was gedoopt. Bovendien deelde zij mede, dat het om hun geloofsgenooten niet in moeilijkheden te brengen, onder hen een vaste gewoonte was, zoo min mogelijk navraag te doen naar elkanders naam en herkomst.

Na afloop der scherpe examinatie besloten Schepenen, dat de dag waarop over de gevangenen vonnis zou gewezen worden, afhankelijk zou worden gesteld van de komst van den scherprechter.

Toen echter den 14den Maart door den Baljuw Gerardt van der Merseche op het vellen van een vonnis werd aangedrongen en de scherprechter dus in Rotterdam schijnt te zijn geweest, waren twee der Schepenen weer uitstedig en weigerden de anderen niettegenstaande des Baljuws protest aan diens eisch te voldoen.

Den 26sten Maart waren de Heeren eindelijk bij elkander. Volgens gewoonte werd den gevangenen voorlezing gedaan van hun bekentenissen en moesten zij de juistheid daarvan »ter puye voor het Stadhuis" openlijk bevestigen.

Twee dagen later werd het vonnis gewezen. Men vindt het verkort bij van Braght (1) aldus:

SENTENTIE.

Op den 28. Martij, 1558. Stilo coj.

»Naer beschreven Rechten achtereenvolgende de Keyserlijke Majesteyts Placcaten, by confirmatie van de Konincklijke Majest. die deselve in hare Poincten ende Articulen sulcks onderhouden wil hebben, ende deursien

---

(1) a. w. II, bl. 193.

den eisch van den Bailju, ende Confessie van Evert Nouts, Pieter van Eynhoven, beyde van Antwerpen, ende Jan Hendricksz. van Uytrecht, Gevangens, sullen de selve Gevangens sulks ge-excuteert worden, volgens 't Placcaet. Actum presentibus Adriaen Fijck, Adriaen Adriaensz., Adriaen Robbrechtsz., Pieter Hendriksz., Cornelis Joosten, Willem Cornelisz. ende Dirk Dirksz. Schepenen, ende Meester Roeland, Pensionaris.

Ende beroerende Stijntgen Jansdochter, en Annetgen Antheunisdochter, wort in Surchanchie gehouden om redenen, Schepenen daer toe moverende tot naar Paesschen."

Op dezen zelfden 28sten Maart 1558 zou dan het vonnis aan de drie mannen worden voltrokken.

Het is ongeveer elf uur in den morgen. Een groote menigte waaronder veel buitenvolk, want men heeft verzuimd de stadspoorten te sluiten, beweegt zich in de nabijheid van het stadhuis. In een der voorvertrekken zijn Schepenen, Pensionaris en Secretaris gezeten. Op de straat, voor het stadhuis, is een open ruimte, verkregen door twee stangkettingen, waarachter een staketsel van palen en planken, aan weerszijden over de volle breedte van de straat aan te brengen. Midden in deze ruimte staan drie palen, waaraan de gevangenen, alvorens verbrand te worden, moeten gewurgd. Verder bevinden zich op het terrein de Baljuw, de beul, meester Jan van Haarlem met zijn »Substituut", meester Aert, de dienaren van den Procureur-Generaal van Schieland en de stadsdienaren »tot assistentie van de Justitie ontboden". Dat deze assistentie vrij onvoldoende is, zal spoedig blijken en het is dan ook een tweede verzuim, dat de schutters niet onder de wapenen zijn geroepen.

Nadat de Secretaris Matthys Barck den volke het

vonnis heeft voorgelezen, wordt van de pui bij klokslag namens Baljuw, Schout, Burgemeesteren en Schepenen bekend gemaakt, dat een ieder zich buiten den ring heeft te houden op verbeurte van zijn opperkleed en dat niemand de Justitie mag hinderen met woorden of werken op poene van lijf en goed.

Nu komt er stilte onder de menigte, want Jan Hendriks wordt uit het stadhuis, waar ook de andere gevangenen zijn, naar buiten geleid. Men voert hem naar den middelsten paal, zet een stoeltje onder zijn voeten en doet een koord om zijn hals. Dan draait meester Aert het koord van achteren met een stok stijf om, trekt het stoeltje weg, zoodat de veroordeelde komt te hangen en trekt hem daarop eenige malen aan de beenen.... Alsnu komt waarschijnlijk om door verstikking een einde aan het lijden te maken, meester Jan met een haverschoof waarin zich buskruit bevindt. Het kruit wil echter niet branden. Meester Aert, die een kool vuur met een tang in het buskruit moet werpen, mist tot drie, vier malen. Het stroo rookt en zengt den ongelukkige het gezicht...

Het volk kan zich op het zien van deze marteling niet langer inhouden. »Gij smackt het vuyr qualik." »Gij doet den man duizend dooden aan"! »Smijt den beul dood"! »Steenigt hem!" Zoo roept en krijt de menigte en het blijft niet bij woorden. Een vrouw trekt haar pantoffel uit en werpt daarmede naar den beul en dit is voor de omstanders als een sein om met steenen te gaan gooien. Meester Jan begint al het hachelijke van zijn toestand in te zien, staakt zijn werk en vindt, echter niet zonder eenige stooten te hebben opgeloopen, een goed heenkomen in de woning van Jan Sempel (1) genaamd

(1) Jan Jacobs Sempel, een kleinzoon (?) van dezen was in 1614 makelaar te Rotterdam en stond aan de zijde der Remonstranten. Zie mijn *Calvinisten in Holland*, bl. 238 en 239.

»in den gulden wagen", tegenover het stadhuis. Van dat oogenblik af verandert het tooneel. Terwijl men den half gewurgden aan den paal laat hangen, vluchten de gerechtsdienaars met meester Aert voorop en door den Baljuw van der Mersche gevolgd, in het stadhuis. Ook de Schepenen achten zich in het vertrek, vanwaar zij de executie aanschouwen niet veilig, maar vluchten naar den toren. Schepen Robberts en Secretaris Barck zijn het eerst boven en zien Jan Hendriks nog hangen. Dit duurt echter niet lang, want reeds worden de kettingen losgerukt, planken en palen omvergehaald en wil een jongen het koord, waarmede de gefolterde aan den paal hangt, lossnijden. Als hij aarzelt, komt Claes Diricxsz., Schout van Delfshaven (1) er bij en doet het. Jan Hendriks valt voorover op den grond.

De meeste burgers sluiten hunne huizen. Het tumult neemt toe. Het stadhuis, waar men trachten wil de twee andere gevangenen en de vrouwen te bewaren, wordt met banken, planken en ander houtwerk van binnen zoo goed mogelijk versterkt.

Het volk, niet tevreden met de verstoring der executie, wil nu ook de andere gevangenen bevrijden. Onder aanvoering van een kuiper, Claes van Amsterdam, tracht een vijftal mannen met de palen en staken van het staketsel de voordeur van het stadhuis open te loopen. Dit gelukt echter niet en nu trekken zij met hun palen door de Gasthuissteeg en beproeven het met de achterdeur. Als daar na lang stooten eindelijk een gat in komt, is Claes van Amsterdam, de eerste die er door kruipt (2) en weldra wordt hij door de anderen gevolgd.

De baljuw, die tot op dat oogenblik met zijn dienaren

(1) Hoog, bl. 241.
(2) Hoog, bl. 240.

op de Kamer van Schieland vertoefde, is juist met de twee gevangenen op den toren gevlucht, doch heeft Annetgen omdat zij, kreupel àls zij is, niet kan loopen daar met Styntgen moeten achter laten. Zoo worden de twee vrouwen gevonden en door Claes van Amsterdam met zijn vrienden natuurlijk onverwijld naar buiten gebracht. Doch nu moet men ook de twee Antwerpenaren hebben. Terwijl Pieter Jans Proper en anderen zich te goed doen aan een vat bier en wat visch en straks onder aanvoering van Jan Thonisz. en Jan Berkhoutsz., twee Rotterdamsche lijndraaiers, de bierkelder van het stadhuis wordt geplunderd, wijst Michiel Michielsz. alias Pot (1) den weg tot den toren. Onder bedreiging van allen te vermoorden en den toren in brand te steken eischen zij Evert Nauts en Pieter van Eynoven. Eenige oogenblikken later zien ook deze gevangenen zich in vrijheid gesteld.

Nog niet voldaan, beginnen de oproermakers nu om den beul en den Baljuw te schreeuwen, doch op het zeggen der dienaren, dat de Heeren en de beul al lang weg zijn, trekken zij af. Behalve de plundering van den bierkelder, het insmijten van eenige glasruiten en het openloopen van de achterdeur was aan het stadhuis geen schade gedaan.

Inmiddels zaten de Heeren nog altijd op den toren, een verdieping hooger dan de gerechtsdienaren. Hun positie was verre van aangenaam. Onder hen was een stilzwijgen alsof zij in een klooster waren en hoewel geen hunner dien dag nog veel gebruikt had en het etensuur al lang verstreken was, zou niemand, ook al had hij op den toren een welvoorzienen disch voor zich gehad, er veel eer aan hebben gedaan, — zoo spot een berichtgever (2).

(1) Hoog, bl. 239.
(2) Zie de Memorie bij van Braght, bl. 194.

Dat duurde zoo tot twee uur, doch toen is raadsheer Tromper »uit de ark gevlogen zijnde, wedergekeerd met een olijftakje," doordat hij Mijn Heeren van den Gerechte mededeelde, dat het rumoer gedaan en de tumultuanten vertrokken waren.

Ook de gerechtsdienaren grepen weer moed. Een zestienjarige jongen, Jacob Theunisz. alias Mosselman, die nadat alles reeds afgeloopen was, eens kwam kijken en driest de torentrap opliep, kreeg een kruk — een der krukken van Annetgen? — op zijn nek en werpt haar naar de dienaars terug. (1)

De Heeren kunnen nu zonder gevaar van den toren afkomen.

De stad bleef dien dag onrustig en 's avonds kregen de schutters bevel wacht te houden.

Zien wij nu wat van de gevangenen was geworden.

Medelijdende omstanders hadden Jan Hendriks al spoedig opgenomen en in het huis van Kors Govertsz. Brouwer gebracht. Na door diens huisvrouw liefderijk te zijn verpleegd werd hij in een »bakermat ende alzoo op een berrye" gelegd en met behulp van haar neef Avicenna Jansz. van Delft des avonds naar de waterkant vervoerd en daar in een schuit gelegd. Hoe het verder met hem ging en of hij er het leven heeft afgebracht, is uit de bescheiden niet op te maken.

Omtrent de twee Antwerpenaren en de beide vrouwen zijn de berichten wat uitvoeriger.

De kreupele Annetgen werd door twee mannen op een berrie naar de Rotte gedragen, waar zij Guert Willemsz. vonden die hen met een schuit overzette. Aan

(1) Van Braght, bl. 195.

de overzijde der Rotte stond een wagen gereed waarop de twee Antwerpenaren en Styntgen waren gezeten en waarmee ons viertal naar Capelle werd gereden, om van daar met een schuit naar Dordt te worden gebracht.

Waren de gevangenen dus aan de handen der justitie ontkomen, zij die daaraan hadden geholpen zouden niet ongestraft blijven.

Reeds den volgenden dag — 29 Maart 1558 — werd in de vroedschap besloten, een drietal Heeren naar den Heer van Assendelft, voorzitter van het Hof van Holland te zenden om hem met het gebeurde in kennis te stellen en advies te vragen hoe verder gehandeld moest worden. Met deze opdracht vertrokken Burgemeester Huygens, Adriaen Robberts, Adriaen Tromper en den Pensionaris. Het Hof van Holland schreef daarop nog dien zelfden dag een brief aan den Stadhouder, toen nog Maximiliaan van Bourgondië, Heer van Beveren en van der Vere (1), over het geen te Rotterdam had plaats gehad en zond twee zijner leden, Willem Zeegersz., Heer van Wassenhoven en den Procureur-Generaal Mr. Christiaen de Waert, den volgenden dag naar Rotterdam om den toestand te verkennen.

Spoedig was het gebeurde ook den Koning, die te Brussel vertoefde, ter oore gekomen. Aangezien de Stadhouder ziek was, droeg Filips de behandeling der zaak op aan twee zeer jeugdige edellieden, den Heer van Kruiningen en den Graaf van Bossu. Na in het geheim

(1) Anno 1558 sterf den Heer Maximiliaen van Borgongien, Heer van Beveren en van der Vere, Stadthouder van Hollandt, Zeelant, Vrieslant en Utrecht ende in sijn plaetse is gecomen den Prince van Orangien, Willem van Nassauwen. — Em. van Meteren, *Historie der Nederl. ende haerder Na-bueren Oorlogen ende Geschiedenissen.* (Ed. van 1623). Fol. 20c.

op den avond voor Paschen hier te zijn doorgetrokken lieten deze Heeren den volgenden dag te 's Hage het Hof vergaderen en richtten een schrijven aan den Baljuw met bevel, de poorten en boomen te sluiten en hen die schuldig waren aan het oproer des nachts van hun bed te lichten.

In den Paaschnacht zijn dan ook met behulp van de schutters en in tegenwoordigheid van de Burgemeesters enkele personen waaronder met name Michiel Michielsz. alias Pot in hun woning gevangen genomen.

Den tweeden Paaschdag kwamen Bossu (1) en van Kruiningen met een zestal leden van den Hove te Rotterdam.

Hoewel sommigen der schuldigen zich uit de voeten hadden gemaakt, geraakte toch een betrekkelijk groot aantal in handen der justitie.

Den 21en April werden zij voor de Gecommitteerden van den Hove van Holland gehoord, het vonnis over hen uitgesproken en de straf aan hen voltrokken. Guert Willemsz., die de kreupele Annetgen had helpen wegvoeren, werd onthalsd, zijn hoofd op een staak gezet, zijn lijf op een rad, en zijn goederen verbeurd (2). Claes Adriaens die met steenen geworpen en de stadhuisdeur had helpen openloopen onderging een zelfde lot (3). Avicenna moest zijn menschlievende hulp aan den geworgden Jan Hendriks verleend, boeten met blootshoofds en geknield de justitie om vergeving te bidden en twaalf Karolus gulden te betalen (4). Hetzelfde moesten de beide lijndraaiers Jan Thorisz. en Jan Berkhouts doen wegens het plunderen van den bier-

(1) Deze zelfde Bossu bracht in 1572 zijn bekend bezoek aan Rotterdam, dat zulke bloedige gevolgen had. (2) Hoog, bl. 237. (3) Idem, bl. 238. (4) Idem, bl. 339.

kelder (1). Michiel Pot, die het volk den weg gewezen had naar den toren, werd gegeeseld en nadat zijn goederen verbeurd verklaard waren, verbannen (2).

De zestienjarige Jacob Theunis Mosselman moest om zijn werpen met de kruk aan de Justitie op zijn knieën en met ongedekten hoofde om vergeving vragen. Al de overigen werden tot verbanning veroordeeld.

Dienzelfden dag zond het Hof een missive aan den Koning waarin het verslag deed van zijn werkzaamheden. Onder leiding van Bossu en van Kruiningen waren Zijner Majesteits bevelen stiptelijk uitgevoerd en zonder eenige stoornis de verschillende vonnissen voltrokken. Het Hof had tevens gemeend aan de Rotterdamsche regeering een berisping te moeten toedienen over haar verzuim in het nemen van de noodige voorzorgen bij de executie van 28 Maart en de Heeren hadden daarop plechtig beloofd voor het vervolg te zullen zorgen, dat de poorten gesloten en de schutters onder de wapenen waren. Hadden enkele der schuldigen zich door de vlucht trachten te redden, de Koning kon er zich van verzekerd houden, dat ook deze hun straf niet zouden ontgaan, want het Hof had den Procureur-Generaal van Holland belast bij continuatie te procedeeren en bovendien hun namen bekend gemaakt aan de officieren in Holland, Gelderland en Vlaanderen om hen zoo mogelijk te vangen.

---

(1) Hoog, bl. 339. (2) Idem, bl. 239.

BIJLAGE.

Na de wijse, *Ick arm schapken aen gheen groen heyde.*

(Veelderhande Liedekens, Octavsammlung v. J. 1569, Blatt 163).

1. In (1) den Jare vijfthien hondert
en achtenvijfthich claer
Sachmen veel volcx verwondert
te Rotterdam, neemt waer:
  Christenen haddens in handen,
God stoort met cracht Caims geslacht,
twelck zijn volck meynt te verbranden.

2. Een Broeder sy voort brachten,
syn oogen waren bedect:
Dit doen sy my met crachten,
heeft hy geseyt perfect.
  Tvolck dit hoorde en sagen,
hy was verhuecht, vervult met vruecht,
men hoorde hem seer beclagen.

3. Sy leyden hem na den stake
seer ras, soomen mocht sien.
Syn gebet hy daer sprake
voor den pael op zijn knien,
  Met zijn hooft neer gebogen;
tviel haer te lanck, want door bedwanc
worde hy op getogen.

4. Vrymoedich hy hem stelden
aen den pael sonder vrees,
Hoe seer dat sy hem quelden
Gods woort hy haer bewees.
  Hy heeft zyn hals wtgesteken:
Heer, ontfangt mijn geest, inden noot meest
riep hy: ick magh niet meer spreken.

---

(1) Lieder der niederländischen Reformierten aus der Zeit der Verfolgung im 16. Jahrhundert. Herausgegeben von Philipp Wackernagel. Frankfurt a/M. Verlag von Heyder & Zimmer. 1867.

5. Den strick heeft hy gewrongen
om zynen hals seer styf,
Daer na ist hout ontsprongen,
doen hy tooch by zyn lijf.
Den Buel niet langen beyde,
tstroo greep hy saen, dat sach het volc aen,
dat hy daer tvyer in leyde.

6. Dus geschiede de Offerhande,
maer tginck niet na haer sin:
Die eerste cool niet en brande,
hy worp noch een daer in.
Doen heeft daer een geroepen:
hoe staet ghy soo? hy schuddet stroo,
den joncsten Buel ginck loopen.

7. Want daer wasser tweer dedich,
meester Jan en zijn knecht,
Den ouden stont niet ledich,
al weeck den Jongen slecht:
Hy heeft dat stroo gehouden
voor zijnen mont, met beven hy stont,
daet quam gen brant, hy flouden.

8. Den Baeliu was ontsteken
met toornicheyt seer groot,
Dat is daer wel ghebleken,
dae hyse verwees ter doot,
Die Christum vroom beleden
int openbaer, oock ghinck de maer,
dat sy niemant quaet deden.

9. De lieden haer verstoorden,
Sy mochten dat niet sien,
Dat sy den man dus moorden,
daerom worpen sy stien.
Den Buel worde ghetrocken
al in een huys, wt dat ghedruys,
twelck hem was groot ghelocken.

10. Den Baeliu was gheweken
met de gheheele Wet,
Dat volck begon te breken
tgheen dat daer was gheset.
Maer den man bleef so hanghen:
men meende bloot, dat hy was doot,
dat duerde noch seer langhe.

11. Die steenen seer vermeerden,
daer op die selve tijt
Een totten pael hem keerde,
een ander die sprak: snijt!
Hy heeft zijn hant opgheheven
en heeft gesneen: hy viel daer heen,
doen sachmen hem noch leeven.

12. Dat volck oock niet en rusten,
sy braken int Stadthuys
En dedent oock met lusten,
sy dochten om gheen cruys,
Want sy daer noch seer sochten
na Christen vier in dit ghetier
die sy daer noch wtbrochten.

13. Een vrou was quaet te voete,
sy en mochte oock niet gaen.
Veel volcx quam haer te ghemoete,
sy sprackse vriendelijck aen:
Waroem hebt ghijt bedreven?
wy waren bereyt voor de Waerheyt
te sterven, na te leven.

14. Dus zynse wtghecomen,
houdende haer gheloof.
Sy beledent als vromen
voor de Werelt blint en doof:
Ick wensche haer dat ghesichte
al dier begheet en hem verneert,
o Heere, wiltse verlichten.

15. Men hoort nu vele spreken,
maer weet, tis gheen Waerheyt,
Dat wy dat wilden wreken:
o Heer, dat waer ons leyt.
  Sy hebbent noyt bevonden,
dat wy dit deen, en worpen steen,
dat noch toe geender stonden.

16. Oordeelt recht altesamen,
hoe dattet is geschiet:
Die Godt vreest, sout hem schamen,
om dattet Godt verbiet.
  Maer wy moeten sulcx lyden
om Christus Naem: maect ons bequaem,
o Heer, tot allen tijden.

17. O mensch, wilt u bekeeren,
ghy hebt gehoort, gesien,
Ghy moecht niet excuseren,
tis u betuycht van dien
  Met goet, bloet, lijf en leven:
dus vreest den Heer, schout smenschen leer,
wantse u siel vergeven.

18. Oock me, ghy edel Heeren,
ghebruyct recht u verstant,
En doolt niet meer dus seeren,
dat ghy Gods volck verbrant:
  Wee ons, sult ghy noch spreken,
o Berch ons dect, wy sient perfect,
in wien wy hebben gesteken!

19. Blyft nu den Heere bevolen,
gheeit hem prijs ende eer,
Volcht hem, ghy sult niet dolen,
doet altyt na zyn leer.
  Maer ten leyt niet int praten:
tmoet zyn gedaen, oft ten mach niet staen;
hier me wil ick dit laten.

DE ROTTESTROOM,

DOOR

G. RIJKEN.

Dat de Rotte een water is, waaraan Rotterdam zijn naam ontleent, weet iedere Rotterdammer. Heel veel meer weten de Rotterdammers, die dagelijks den naam hooren, er wel niet van, en geven zich overigens weinig moeite er veel meer van te zien of te weten.

Eertijds was dit anders en werd de stroom door verschillende dichters in de 18de eeuw naar den trant dier dagen in gezwollen stijl bezongen, en bij eene wandeling op een schoonen zomermorgen van dit jaar ondernomen om den oorsprong van den stroom op te sporen, kwam dit weder in mijne herinnering. Zie hier dus het een en ander daaromtrent medegedeeld.

Van den waren oorsprong der Rotte schijnt geen echt bericht te vinden te zijn, ofschoon wij bij van Heussen, in de *Schielandsche Oudheden*, zien dat de landen, aan den vloed van de Rotte gelegen, bij oude schrijvers vermeld worden.

't Is waarschijnlijk dat de Rotte geen gegraven rivier is. Dat zij geen afloopende rivier is geweest, is zeker, omdat zij dan niet van het Noorden naar het Zuiden zoude strekken, maar van de hoogte zoude komen, die bij ons niet dan in het Oosten of Zuidoosten te vinden is, en dus van Oost naar West zoude hebben moeten stroomen, en ook omdat vroeger haar einde schijnt geweest te zijn bij het zuidelijkste Bleiswijksche meer of

uiterlijk bij het zoogenaamde Meeuwenoord, even voorbij het noordelijkste Bleiswijksche meer, van waar zij met een tak naar de Bleiswijksche Overbuurtsche molen liep, en noordwaarts op den naam droeg van het Nieuwe Diep en Oude Lee of Lede.

De Rotte deelt Schieland van het Noorden naar het Zuiden in twee ongelijke deelen. Ik heb voor mij *de(n) Rottestroom* door Dirk Smits, uitgegeven te Rotterdam bij Ph. Losel e. a. in 1750, en in de aanteekeningen bij dien zang wordt vermeld dat een brief van Graaf Floris V, gegeven in den jare 1273, en een van zijnen zoon, Graaf Jan I, van het jaar 1299, alsmede twee brieven van Graaf Willem van Henegouwen, gewag maken van den »Baeliuscepe tusschen de Schie en de Gouwe, en deszelfs Heemraders" en dat men uit die brieven kan afleiden dat de uitgestrektheid dier landstreek toen weinig van de tegenwoordige verschilde, terwijl daarbij verder verwezen wordt naar »den Tegenwoordigen Staet der Vereen. Nederlanden, zevenden Deels, Eerste Stuk, bl. 3."

De naam zoude afgeleid zijn van Rotte of Rootte, waarmede aangeduid werd een stilstaand water waarin de boeren de hennep te rotten of te roten legden. Volgens anderen zoude die naam echter ontleend zijn aan Roode A, omdat vroeger en thans nog verscheidene riviertjes den naam A voerden en door een bijnaam van elkander onderscheiden werden, zooals de »Goude A" (Gouwe), waaraan Gouda, en de »Breede A," waaraan Breda zijn naam ontleent.

De loop der Rotte door de stad is genoegzaam bekend. De vroegere Binnenrotte, een van de meest schilderachtige gedeelten van onze, in dit opzicht dagelijks armer wordende stad, karakteristiek door de uitbouwsels der huizen boven en de houten tuintjes

(vlonders) op het water met de in de volkstaal zoo goed bekende Lombardsche brug (bij eenige schrijvers ook Ommertsche brug geheeten), die altijd »op" was, wanneer iemand een excuus noodig had voor te laat komen, dit alles thans vervangen en ontsierd door het leelijke steenen gevaarte van het Viaduct, ligt de meesten onzer nog versch in het geheugen. Wij volgen dus de rivier van hare uitwatering af naar boven, om zoo hare bronnen op te sporen en daarbij stil te staan bij het merkwaardige dat zich aan hare oevers voordoet.

Wij ontmoeten dan het eerst daar, waar de Rotte zich door het Verlaat in de Schie of Delftsche Vaart stort, het vroegere Hof van Wena, waar eertijds het slot stond, waarnaar de Edelen van Wena, later Heeren van Gijsenburg, hunnen naam voerden, als zijnde gesproten uit een jongeren broeder van den Heer van Wassenaar, burggraaf van Leiden. Het Hof van Wena werd aan de eene zijde afgesloten, aan de zijde van den Oppert, door eene poort, de Hofpoort genaamd, en aan de andere zijde door den Hofdijk.

Op het hof van Wena volgt Katshoek aan het begin van den Hofdijk, bij Smits vermeld als een volkrijke buurt, even buiten de stad en daarbij gevoegd: »van Loon zegt, in zijne *Aloude Hollandsche Historij*, deel I, bl. 7. Dat men niet buiten reden meent dat het zynen naam ontleent van de oude Katten, welke zich, op hunne komst hier te Lande, ook aldaer zouden neêrgeslagen of onthouden hebben. Doch behalven dat toen ter tydt hier alles water of moeras is geweest, zoo schrijven anderen deszelfs naam een veel later en lager oorsprongh toe."

Verder in de voormalige voorstad ter weêrszijden van de Rotte waren vroeger de wolwasscherijen, o. a. die van Arnout Leers, Heer van Ameide, het »zwavelhuis",

de zwavelraffineerderij van Johan Verstolk, Oud-Schepen van Rotterdam die woonde op »Stolkoort," en de azijnmakerijen, vroeger edikmakerijen genoemd, die er heden ten dage nog zijn.

Wij komen verder langs Bloemersdijk, thans geheel bebouwd, waarvan ik bij Smits in zijne aanteekeningen vind: »Bloemersdijk, Blommersdijk, of volgens van Loon, in zijn *Aloude Hollandsche Historij* blz. 180 »Bloemersdyk" is een vermakelyke Landstreek of Polder aen de westzyde van den Rottestroom, niet verre buiten Rotterdam, zynde een gedeelte der ambachtsheerlykheit van Kool."

Hierop volgt het Zwaanshals, een tamelijk lang uitgestrekt en dicht bebouwde buurt ten deele onder Rotterdam, verderop onder Hillegersberg behoorende. Smits spreekt hier van de Rotte:

Zy die op haer zwanen roemt,
Heeft haer boordt hier door 't vermogen
Van haer loop, dus kromgebogen,
Waerom elk dien 't Zwaenshals noemt.

of eerder afgeleid van den naam van een klein eilandje, geheel aan het uiteinde van het Zwaanshals gelegen, vroeger het Zwaneneiland genoemd om de menigte stadszwanen, die toen op de Rotte gehouden werden en die zich daarop dikwijls ophielden.

In het Zwaanshals waren verscheidene scheepmakerijen, waarvan er nu zelfs nog, tegenover het kerkhof, een paar bestaan, benevens windzaagmolens bij een waarvan nog heden ten dage op eene houtloods het jaartal 1740 prijkt.

Tegenover het Zwaanshals treffen wij eerst het Krooswijk aan, waaraan wij alweêr in de aanteekeningen van Smits vermeld vinden: »Krooswijk is thans een vermakelyke buurt of gehucht van Lusthoven, Moestuinen en woonhuizen, een kwartier gaens van Rotterdam."

Aan het einde der tegenwoordige Paradijslaan, tegenover het R. K. Kerkhof lag het huis Sonsy, ook wel genaamd »de Boot," de buitenplaats van den Heer Walter Senserf, Ridder Baronet, Raad in de Vroedschap, en Bewindhebber der Oost-Indische Maatschappij te Rotterdam. Hiertegenover lag het »Paradijs", de buitenplaats van den Heer Kornelis van Arkenbout, Raad en Burgemeester der stad Gouda. Het oude ingangshek met den naam »Het Paradijs" staat daar heden nog.

Aan den anderen ingang der Paradijslaan in de bocht aan de Rotte staat het welbekende Rubroeck dat in zijn eigenaardige geveltopversiering het jaartal 1695 draagt. De versieringen aan dien gevel zijn ook geheel uit den tijd van Lodewijk XIV; de zonnebloem speelt ook hier eene rol als het symbool van den zonnegod, »le Roi Soleil."

Behalve Rubroeck vond men hier ook nog »Rust van Onrust", en »Woelwijk", eveneens bij Smits genoemd vermakelijke tuinen en fraaie lusthoven.

Iets verder dan het tegenwoordige Rubroeck, ongeveer op het plein vóór het Kerkhof moet vroeger het zoogenaamde Duifhuis gestaan hebben.

Wanneer men de vroegere geschiedschrijvers op dit punt mag gelooven, dan heeft Keizer Hadrianus eene koopmarkt laten bouwen te Voorburg, waar ook zelfs de Britten (toen evenals Holland een Romeinsch wingewest) ter markt kwamen. Van deze koopmarkt der Romeinen tusschen Voorburg en de Geestbrug maakt, behalve Oudaen in zijn *Roomsche Mog.* bl. 30, ook van Loon in zijn *Aloude Hollandsche History* bl. 167, gewag. Ook vinden wij daar bij van Loon bl. 165 en 166: »dat de overzeesche koophandel, al van de tijden der eerste Romeinsche Keizers, in het toen zooveel meer beschaafd geworden eiland der Batavieren gedreven is, schijnt men uit de aldaar gehouden verkooping van Keizer Kaligula

te hebben mogen besluiten, omdat hij daar de prachtige kleederen, slaven, ja vrije bedienden en verderen vorstelijken huisraad zijner door hem veroordeelde zusters, en dat wel tot eenen vrij hoogeren prijs dan hij daarvoor te Rome gemaakt zoude hebben, in Bataviё niet alleen verkocht, maar uit begeerte van winst, ziende de groote geldsommen die hij er daar voor gemaakt had, ook andere oude hofsieraden der vorige Keizers, van Rome derwaarts ontbood, om die insgelijks daar te verkoopen."

De oude heirbaan nu, die de Romeinen in ons land hadden aangelegd, liep over den tegenwoordigen 's Gravenweg (van daar zeker de uitdrukking »zoo oud als de weg van Kralingen") en verder waarschijnlijk over den tegenwoordigen Oudendijk en Jaffa naar het Duifhuis, waar die weg met een sluis over de Rotte ging en verder op de Geestbrug en Voorburg aan.

Omtrent deze heirbaan en sluis zegt G. van Spaan, in zijne *Beschryvinge van Rotterdam*, bl. 193, »dat de heirbaan na haren loop door verscheidene landen genomen te hebben, zich strekte van de Maas naar het Jaffa en van daar door het land op het Duifhuis aan, en dat hier de Rotte met sluizen onder den dijk doorliep en dat de dorpels van deze sluizen, toen nog niet lang geleden tusschen het Krooswijk en het Zwaenshals in de Rotte gelegen hadden, maar dat Verdoes ze er van daan gehaald en daarvan de dorpels van zijn huis gemaakt had." Cornelis Verdoes woonde verder op de Rotte bij Terbreggen, op een lustplaats genaamd »Rigaes Rust." En verder: »dat tot bewaring van die sluizen daar eertijds een ronde steenen toren gelegen heeft, anderen zeggen een vierkant oud gebouw, met twee torens voorzien, waar men de Grafelijkheids tollen ontving. Dit gebouw wil men dat door de Romeinen gesticht is, omdat men bij het graven daar eenige penningen ge-

vonden heeft met de beeldtenis van den Romeinschen Keizer Hadrianus. Voorts zeggen de liefhebbers dat het tegenwoordige huis te Kroes- of Krooswijk op de fundamenten van het oude Duifhuis gebouwd is."

En van Loon getuigt in zijn *Aloude Holl. History*, deel I, bl. 180: »dat aan de Rotte een zware wachttoren, of liever een vierkant Romeinsch gebouw, met twee torens van duifsteen geweest is, dat toen den naam van Flenium voerde, doch welke standplaats, hoewel het gebouw zelf niet meer in wezen is, thans echter, naar de aldaar geweest zijnde duifsteenen, het Duivehuis genoemd wordt en zekerlijk van de Romeinen afkomstig is, zooals de aldaar gevonden penningen van Hadrianus en van andere Romeinsche Keizers onwedersprekelijk bevestigen."

Verder vinden wij in K. van Alkemade's *Jonker Franssen Oorlog*, bl. 57: »dat men met reden geloofde dat de Maas oudtijds tot aan het Duifhuis gevloeid heeft, omdat daar, zooals men zeide, ten tijde van Vrouw Geertrui, in het jaar 1065 een sluis of vloeidam was."

Voorts weet van Spaan zelfs te verhalen dat bij het Duifhuis de stad Rotterdam reeds haren eersten grondslag en aanvang heeft gekregen, en zegt hij in zijne *Beschryvinge van Rotterdam*, bl. 191 en 192: »Daar zijn er die willen dat de stad in Krooswijk (kort na het leggen van den Ouden Dijk) al haren oorsprong zoude genomen hebben; want het oude Duifhuis werd met het leggen van den Ouden Dijk ingedijkt. Rondom dit huis begonnen toen eenigen te bouwen, zoodat het tot een vlek of gehucht kwam aan te groeien, en werd dit vlek toen Rotterdam genaamd."

Dus zoude Rotterdam zijn oorsprong genomen hebben in Krooswijk. Verder vervolgt hij: »dat ter plaatse waar de heer Arkenbouts woning (zie boven) nu staat, een geheele straat met huizen gestaan heeft: dit geven

volgens 't zeggen van Aert Keppel en Jan van der Sloot de fundamenten nog heden ten dage te kennen, die men in 't graven daar vindt."

Naarmate dus de Maas het slib meer en meer opwierp en het land deed aanwassen, zoude de Rotte meer naar buiten naar de tegenwoordige stad heengeleid zijn, en zouden dus de visschers en de andere bewoners der oevers in Krooswijk hunne woningen verlaten en zich tot betere uitoefening der visscherij verplaatst hebben naar den oever der Maas, onder bescherming van het kasteel Bulgerstein. (1)

Volgens van Spaans *Beschryvinge van Rotterdam*, bl.225, en S. van Leeuwen's *Batavia Illustrata*, bl. 1293, zoude dit kasteel reeds 40 jaren na Chr. gesticht zijn en na vele veranderingen ondergaan te hebben, naderhand binnen de muren van Rotterdam gestaan hebben (ongeveer waar nu het Tuchthuis is, en dat men daar in het jaar 1573 nog eenige overblijfselen van aanschouwen kon.

Den loop der Rotte verder volgende, het Zwaanshals geheel door, vinden wij aan den rechteroever, dicht bij het zijpad dat naar den straatweg van Hillegersberg voert, den »Oranjeboom," bij Smits vermeld »als een vermakelijke herberg aan den zoom der Rotte," tegenwoordig de Siroopfabriek, en zoo krijgen wij van hare oevers verder het onbelemmerde uitzicht op Hillegersberg met het boven alles uitstekende kerkje op den heuvel. Hieromtrent zegt G. van Loon in zijn *Aloude Hollandsche History* »dat de heuvel van welzand, waarop

---

(1) De hier gegeven voorstelling van het ontstaan van Rotterdam en de beteekenis van het Duifhuis is geheel en al ontleend aan aanteekeningen op Dirk Smits' *Rottestroom*. Over de waarde dezer voorstelling vergelijke men evenwel het opstel van Prof. R. Fruin in de *Rotterdamsche Historiebladen, Geschiedkundige stukken* I, bl. 192 en 449. *Red.*

het dorp, of liever de kerk van Hillegersberg gesticht is, door de Romeinen is opgeworpen, om van daar een ruimer uitzicht over den wijden mond van het naastgelegen Helium te hebben, dat zich tot hiertoe, en dus ver beneden Rotterdam uitstrekte." Volgens anderen geldt de overlevering dat de berg genoemd is naar eene reuzin, Hillegondt genaamd, die hier haar voorschoot met zand geladen, zoude leeg gestort hebben. Later verrees hier een kasteel, ook het Reuzenhuis geheeten, dat door de Reuzen gebouwd zoude zijn, dat ter zijde van den kerk en buiten den kerkhofsmuur stond. 't Was afkomstig van de oude Heeren van Mathenesse, en werd in 1426 door de Kennemers onder Willem Nagel, veldheer van vrouwe Jakoba van Beijeren, verbrand.

De Rotte loopt nu verder, ingedijkt omgeven door plassen en afgegraven veengrond naar het gehucht Terbrugge of Terbreggen dat onder Hillegersberg behoort. In de aanteekeningen van Smits vinden wij »Onder Hillegondsberg ligt een brug over de Rotte, omtrent een uur gaans van Rotterdam, die den naam van Terbrugge of Terbregge volgens de landtaal, gegeven heeft aan zekere buurt die in aanzienlijkheid en fraaiheid voor menig dorp niet behoeft te wijken." Van hier vervolgt de Rotte haren loop, zonder eenige bezienswaardigheden aan hare oevers en komt men aan het zoogenaamde »afgedamde Zootjes-Verlaat", waar de vermoeide wandelaar zich geroepen en aangetrokken gevoelt om in een landelijke, door schippers en visschers beklante herberg eenige oogenblikken te rusten.

Hier slaat dadelijk een binnenweg rechts af, de Huismanskade genaamd, die langs den Wollen Foppenpolder aanloopt op den Zevenhuischen Hoek en zoo nàar het dorp Zevenhuizen welks toren men van hier in de verte ziet liggen. Het adelijk geslacht der Heeren van der

Duin had daar weleer een riddermatig stamhuis, naar hen het Huis ter Duin genaamd. Voorheen was het een leen den Huize van Brederode toebehoorende. Smits bemerkt hierbij in zijne aanteekeningen: »het huis, bij de ingezetenen doorgaans het Hof geheeten, staat er nog, doch wordt thans tot een boerenwoning gebruikt. Hierbij was ook een bosch, met grachten omringd dat vóór het einde der vorige eeuw is weggeraakt. Sedert is de grond genoegzaam geheel en al weggeveend. De heer Adam van der Duyn verkreeg in den jare 1608 een ordonnantie van den Stadhouder, den President en Rade van Holland, verbiedende eenig leed te doen aan het gevogelte in dit bosch, als reigers, kwakken, lepelaars, schollevaars en anderen, of die op eeniger wijze, buiten toestemming van den Heer te vangen."

Doch wij dwalen af van de Rotte. In plaats van dus langs de Huismanskade naar Zevenhuizen te gaan, volgen wij het voetpad langs de Rotte tot waar zij zich verbreedt en de zoogenaamde Bleiswijksche Meeren vormt. Van hier heeft men over de Rotte heen het gezicht op het dorp Bleiswijk. Onder Bleiswijk lag oudtijds aan de Rotte, of liever iets verder op waar de Rotte den naam kreeg van Oude Lede, een der oudste Riddermatige huizen, Kranenburg genaamd. Het werd in het jaar 1106 gesticht door Halewijn, Burggraaf of tweeden Kastelein van Leiden en geraakte vervolgens in den huize van Wassenaar, uit welken stam een tak den naam van Kranenburg aannam. Van dit huis is echter niets meer te zien. Hier, aan de overzijde der Rotte, op Bleiswijksch grondgebied stond vroeger de galg, waaromtrent Smits in zijne aanteekeningen zegt: »ten teeken van het Hoogrechtsgebied of de Halsheerlijkheid van Bleiswijk ziet men de gerechtsplaats of houten galg aan den boord der Rotte bij het eerste Bleiswijksche meer opgericht."

Een weinig voorbij het tweede Bleiswijksche meer, waardoor de Rotte stroomt, vinden wij bij een paar watermolens het zoogenaamde Katjes Verlaat. Hier is een sluis op het Kanaal naar Zevenhuizen. Tegenwoordig vaart dagelijks eene stoomboot voor passagiers en goederen van Zevenhuizen op Rotterdam vice versa, die hier door de sluis moet schutten om in en van de Rotte te komen. De streek bij deze watermolens heet het Meeuwenoord, en de Rotte kreeg van hier den naam van het Nieuwe Diep, en iets hooger op van de Oude Lede. Onze wandeling daarlangs nog een weinig voortzettende, wordt die weldra gestuit, omdat de Rotte verloopt in riet en biezen en daar haar einde of liever haar begin vindt. Hier staan verscheidene watermolens die, evenals de andere watermolens aan weêrszijden van den geheelen loop op zijne oevers, het overtollige water uit de polders opmalen en zoo de rivier steeds van water blijven voorzien. Wij zijn hier gekomen onder Moerkapelle, welks kerktorentje aan onze rechterhand dichtbij uitsteekt. Hier is ook de spoorbaan tusschen Gouda en den Haag getrokken en desverkiezende kan men van het station Moerkapelle over Gouda of den Haag terug sporen naar Rotterdam. De wandeling van Rotterdam naar Moerkapelle kan men stevig doorwandelende in $3^1/_2$ uur doen. Hier is dus nu het begin onzer rivier, doch dit is niet altijd zoo geweest. De Rotte moet nog verder doorgeloopen en zich eindelijk in den Rijn tusschen Leiden en Katwijk ontlast hebben. Er is hier eene boerenhoeve, de Koekebakkershoeve genaamd, en een oude man herinnerde zich nog dat hier vroeger in zijne jeugd een haventje was dat de Koekebakkershaven heette en waarvan hem toen nog verteld werd dat de Rotte van hier zich verder uitgestrekt had naar den Rijn. Men leest ook bij S. van Leeuwen in zijn *Batavia Illustrata* bl.

196: »Het is waarschijnlijk dat Rotterdam zijn naam heeft van de rivier de Rotte daar dezelve over heen gebouwd is, dewelke plag te loopen uit de Maas tot in den Rijn, en nu aan den Hildam," (dat is hier aan het eind onder Moerkapelle) »van achteren is afgedamd, en te Rotterdam van voren met verscheidene sluizen gekeerd wordt en nu dient tot uitwatering der binnenpolders." Omtrent dezen Hildam verhaalt P. C. Hooft in zijn *Nederlandsche History* bl. 384 en 385: »Om het ontzet van Leiden te bevorderen had men te Delft, Rotterdam en elders, tweehondert platbodems veirdigh; yder derzelve met een oft twee metaale busse voor op, zes bussen ter zijde, voorts knodzen en halve spietsen, en van tien tot achtien roeyers. Dies werd het opdelven der binnedijken door de vrijbuiters van der Gouwe, aan den Hildam tot zeeven plaatsen begonnen. — Hier en tussen hadden d'ooversten der vloote, neevens zekere gemaghtigden der ammiraliteyt, kennis van de verheffing des waaters genoomen, en bevonden dat het, op anderhalven voet naa, aan de kruin der landscheiding (tusschen Rijnland en Schieland) stond. Waar oover zij, om dezelve door te steeken, tusschen den tienden en elfden van Herfstmaand de Rot uitvoeren met ettelijke Hollandsche hopluiden, omtrent dertigh galeyen, verscheide zoo lijftogtscheepen als andere, twee vendelen graavers, en allerley noodigh gereedschap. De soldaaten waren Fransoizen, onder La Garde Durant en Catteville."

Ik had dus het doel van mijne wandeling bereikt en nam den terugweg aan over Zevenhuizen en Nieuwerkerk. Het bezienswaardige van de oevers en hunne omgeving met hunne geschiedenis moge hier een plaats vinden in dezen jaargang van het *Rotterdamsch Jaarboekje*, als een kleine bijdrage tot het verleden van Rotterdams naaste omgeving, en den lust aanwakkeren tot navolging en mededeeling.

DE STANDBEELDEN VAN DESIDERIUS ERASMUS,

DOOR

J. H. W. UNGER.

De geschiedenis van het standbeeld van Erasmus wordt hier niet voor de eerste maal behandeld (1). Reeds in 1704 heeft Brandt in zijne *Historie der Reformatie* het een en ander er over medegedeeld, en naar aanleiding daarvan schreef mr. Jacobus Scheltema in zijn *Geschied- en letterkundig mengelwerk* (dl. I) eene »Geschiedenis van het standbeeld van Desiderius Erasmus te Rotterdam", die, ofschoon niet onbelangrijk, toch vrij oppervlakkig is. Bijna vijftig jaren later gaf ds. W. Francken Az. in den *Volks-Almanak* van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen voor 1864 »Eenige bijzonderheden omtrent het standbeeld van Erasmus te Rotterdam." Ook is in den eersten jaargang van *De Oude Tijd* eene beknopte geschiedenis van het standbeeld opgenomen.

Al deze schrijvers hebben echter niet uit die bronnen kunnen putten, welke mij ten dienste staan.

Als een bewijs dat de verdiensten van Erasmus ook hier te lande hoog gewaardeerd werden, deel ik vooraf — als een minder bekend feit — mede, dat de Staten van Holland op de dagvaart te Gouda, den 16den Augustus

---

(1) Dit opstel kwam in eenigszins anderen vorm voor als feuilleton in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 24 en 25 Juni 1886.

1532 en volgende dagen gehouden, besloten: »Die Edelen ende meesten deel van de Steden hebben geconsenteert Erasmo Rotherodamo te schencken van 's Landtswegen een juweel van omtrent twee hondert veertich Rinsgulden. D'ander(e) als Delft, Leyden en hadden geen last, maar souden 't raporteeren ende hoepten datter geen gebrek an henlieden zijn en sal, om gestelt te worden in den toecomende ommeslacht." Te meer valt deze erkenning zijner verdiensten op, als men bedenkt, dat Erasmus op jeugdigen leeftijd zijn vaderland reeds verlaten had en er slechts zeer zelden vertoefde. Of Erasmus dit »juweel" werkelijk ontvangen heeft, durf ik niet beslissen; op de dagvaart van 24 en 25 April 1533 in den Haag, wordt over dit kleinood weer gesproken. Er bestond toen hoop, dat Erasmus een bezoek aan de Nederlanden zou brengen en bij die gelegenheid zou men het hem aanbieden. Dit bezoek werd echter door Erasmus, wegens ziekte, telkens uitgesteld en eindelijk maakte de dood een eind aan alle plannen.

Was het dus wonder, dat de regeering van Rotterdam besloot, bij een verwacht bezoek van Filips, den zoon van Karel V, dezen allegorisch te doen verwelkomen door Erasmus, den beroemdsten Rotterdammer? De toekomstige Heer en Graaf der Nederlanden bracht namelijk in 1549, in gezelschap van zijne tante Maria van Hongarije, achtereenvolgens aan alle steden in Noord- en Zuid-Nederland een bezoek, om als »Lantheer" gehuldigd te worden. Van dien geheelen tocht door de verschillende provinciën is door een ooggetuige, Don Juan Christobal Calvete di Estrella, in een vrij lijvigen foliant eene uitvoerige beschrijving te boek gesteld en in 1552 uitgegeven.

Van het bezoek aan Rotterdam op den 27sten September wordt daarin, in het vierde boek, het een en

ander medegedeeld, dat in den eersten jaargang van dit *Jaarboekje*, bl. 147 is naverteld.

Het houten beeld, dat bij dien intocht dienst deed, vond men te goed bewerkt en te fraai om het te vernietigen of voorgoed op te bergen. Er werd toen, naar het schijnt, besloten, om het eene blijvende plaats te geven op de Groote Markt. Het eerst vindt men iets over een beeld van Erasmus vermeld in de *Chronycke van Rotterdam*, door Lois (bl. 81), alwaar we lezen: »1555. Soo heeft men de groote steene verwulfde Brugge, onder de Mart beginnen te Heijen en te Fondeeren en Metselen en opgemaeckt, ende een Beelt van blauwen Arduyn-steen daarop gestelt, na de gedaente van Erasmus, tot bewys dat hy tot Rotterdam is gebooren, en dese Mart was in den Jare 1557 gemaeckt."

Het houten beeld schijnt dus spoedig vergaan te zijn, maar ook het steenen kon niet lang met rust gelaten worden. In 1572 koelden de Spanjaarden onder Bossu, op aanhitsen van een geestelijke, hun wraaklust aan het beeld, wierpen het met slijk en vuil, beschoten het en stortten het eindelijk van de brug neer in het water.

Na het vertrek van de Spanjaarden schijnt het beeld uit het water opgehaald te zijn en, volgens Scheltema, geleek het toen eerder naar een molik dan naar een beeld. Ook hierover zwijgen de bescheiden in ons archief. Alleen vindt men in de *Beschryvinghe Der wydberoemde koopstad Rotterdam*, door Joachim Oudaen in 1698 bij J. Houwens te Rotterdam in het Fransch en het Hollandsch uitgegeven, het volgende: »Voeg hier by eyndelyck het staande kopere Beeld des Mans, zonder den voetstuk ter hoogte van acht voeten (na dat'er twee van blauwe Arduynsteen uytgehouwen, 't eene verhevener dan 't ander, een tyd lang gestaan hebben, doch,

omdatse de waardigheyd minder scheenen te verevenaren, t'elckens wederom wechgenomen."

Hieruit zou men kunnen afleiden dat in 1572 het te water geworpen beeld vervangen werd door een ander van dezelfde soort-steen. Ik zeide echter reeds, dat er in het archief hieromtrent niets te vinden is. Over dit in later dagen afgekeurde steenen beeld zegt de Substituut-Secretaris der stad, Emanuel van Welsenes in zijne *Geamplieerde Opstelling omtrent geschiedkundige byzonderheden van Rotterdam* (bl. 15) het volgende: »Zijnde het voorgaande groote steene Beeld van een geheel Blok steen gehouwen, en al wel 150 jaren geleden, ter eere van des Mans geleertheyt aldaar op de voorsz. Marct gestelt, met het voorsz. opregten van 't voorsz. Metale Beeldt afgenomen gewerden, en om zijn groote swaarte aan den Oost-kant van 't Oude-hooft tot styvinge van 't selve Hooft, voor een gedeelte in de gront overeynde geset is, als Ik het selve Beeldt nu ontrent 50 Jaren geleden, (by de doenmaals groote droogte, die soodanig door een wel drie weken doorwayende oosten wint was, dat men van het Hooft door de Maas na Delfs-haven bequamelijk ginck, en voor welk Hooft de Plaat als een Zant-duyn ook gesien wiert, en waar voren wel 100 voeten droog Land was gekomen in sulker voegen dat men van 't selve Hooft de Maze genoegsaam kon doorwaden) nog gesien heb; sijnde sijn muts en trony, hoewel met kley en slijk seer bemorst, benevens het groot uytgehoudene Beeldt nog in wesen en gelijck hetselve tusschen de trap en den hoek van 't selve Hooft nog soude konnen werden gevonden, als 't niet te laag in gesoncken was."

Deze langdurige droogte had, volgens Lois, in 1634 plaats. Het beeld scheen dus toen nog in vrij goeden toestand te zijn.

Hoe dit steenen beeld er heeft uit gezien, vindt men bij een ooggetuige vermeld. De jeugdige Johannes Ernst, hertog van Saksen, deed in 1613 en 1614 een reis door Frankrijk, Engeland en de Nederlanden. Tot zijn gevolg behoorde Johan Wilhelm Neumayr; deze heeft van deze reis een beschrijving gegeven, welke in 1620 werd uitgegeven (1).

Sprekende over hun bezoek aan Rotterdam op 24 Februari 1614 zegt hij van het beeld: »So stehet auch sein Bildniss in rechter natürlicher grösse auffm Marckt ausz Stein gehawen, und gemahlet in einem langen schwartzen gefütterten Peltze, in der rechten stand mit einem auffgethanen Buch. Unten am Postament seynd folgende Wort: Erasmus natus Roterodami Octobri 28. Anno 1467. Obiit Basiliae 12. Julii 1538 (*sic*)."

Den 18 April 1616 besloot de vroedschap »dat de heeren Borgermeesteren ende Fabrijcmeesteren van 't coper, twelck ter camere van Borgermeesteren is berustende, sullen doen gieten een statue van Erasmus, ende dselve statue opt Merctvelt deser Stede doen stellen."

Den 7 September van hetzelfde jaar werd dit besluit nog eens hernieuwd, waarschijnlijk om tot spoed aan te dringen. Wij lezen in de Resolutiën der Vroedschap op gemelden datum: »Voorts sijn de heeren Burgermeesteren en Fabrycken gelast, eersdaechs te doen maecken van

---

(1) De volledige titel luidt: Des Durchlauchtigen Hochgebornen Fürsten und Herrn, Herrn Johann Ernsten des Jüngeren Hertzogen zu Sachsen. ..... Reise In Franckreich, Engelland und Niederland. Beschrieben durch Herrn Johan Wilhelm Neumayr.... Leipzig, Henning Groszen Jr., 1620, 4°.

De mededeeling dezer bijzonderheid dank ik aan den heer P. Haverkorn van Rijsewijk. Het boekje is thans in de Bibliotheek der Gemeente.

coper een statue ofte beelt Erasmi ende daer in volgen het beste modell daer af gemaeckt." Misschien waren dus door Burgemeesteren en Fabrijkmeesteren aan eenige beeldhouwers modellen ter beoordeeling gevraagd, en was deze Resolutie het gevolg van dien wedstrijd.

Bijzonder veel spoed schijnt echter niet gemaakt te zijn, want in het »Memoriael van Burgemeesteren van 1608 tot 1625", leest men: »Den 29 Augusti 1618 ordonnantie verleent op Groenincx voor mr. Heyndrick Keyser, beeltsnyder, op goede Reekeninck van 't maecken van de copere statue van Erasmo de somme van ses hondart gulden." Dit was, zooals meer gedaan werd, een voorschot aan den beeldhouwer, aan wien het vervaardigen van het beeld opgedragen was. Deze was niemand minder dan de Amsterdammer Hendrik de Keyser, de vervaardiger van de fraaie graftombe van Willem den Zwijger te Delft en de bouwmeester van de oude Beurs, de Zuider- en Westerkerk, den Regulierstoren en vele andere gebouwen te Amsterdam.

Volgens Scheltema werd bij het vervaardigen van het model het oordeel ingewonnen van den schilder Michiel Miereveld, vooral ten opzichte van de kleeding. Uit welke bron Scheltema dit echter geput heeft, blijkt niet.

In het laatst van het volgend jaar schijnt het beeld voltooid te zijn. Uit de »Reeckening van de stof en onkosten des Beelds," gedateerd 20 November 1619, blijkt dat 7203 ponden metaal, ter waarde van ruim 2550 gulden, voor het beeld aangekocht waren. Daar de thesauriersrekeningen uit dien tijd thans ontbreken, is het niet mogelijk de juiste som op te geven, die voor het beeld is uitgegeven. Volgens van Welsenes in zijn *Geamplieerde Opstelling* heeft dit werk verre over de twintig duizend gulden gekost.

Het beeld werd, volgens het *Leven van Erasmus* in HS. door H. Houwens, gegoten in het Geschuthuis aan de Hoogstraat door Kornelis Ouderogge.

Er zou echter nog heel wat gebeuren, eer het beeld voorgoed op zijn voetstuk zou geplaatst worden.

In de Resolutiën van de Vroedschap, dd. 22 October 1621, lezen wij: »syn voorts in de voorschreve vergadering verschenen ds. Fredericus Broukerus ende Velthuis, gedeputeerden van de kerkenraedt deeser stede, versouckende dat de Heeren souden willen beletten dat het coopere beelt ofte statue Erasmi, die onderhanden ofte alreede gereet is, niet en soude werden opt Mercktvelt alhier opgerecht, in plaetse vant Beelt, 't welck tegenwoordig aldaer staet, overmits sy oordeelen, dat sulx onbehoorlick, onstichtelick ende niet vorderlick is tot Godes eere. Onbehoorlick omdat hy geweest is een toestaender vant gevoelen der Remonstranten, daer over 't lant tegenwoordich nog in swaricheit is. Onstichtelick om dat veele lidmaten daeraen geergert sullen syn ende niet vorderlick tot Godes Eere overmits men gesien heeft, dat een seecker persoon voort selve beelt geknielt heeft.

»Welck versouck is gehoort ende geconsidereert, dat tegens de voorsz. coopere statue geen andere ofte meerdere redenen en connen bygebracht werden, die van consideratie ofte gewichte syn, als tegens het steenen beeldt, 't welck tegenwoordich opt Mercktvelt staet, daertegens die vande kerckerade nochtans niet en pretenderen ofte versoucken dat hetselve soude behooren afgenoomen te werden. Is na rype deliberatie by de meeste Leeden verstaen, datmen mettet oprechten vande voorsz. cooperen statue sal voortsvaren ende die van den kerckenraede vermanen, dat sy de Lidtmaten die

daerdoor sonder wettige oorsaecke ergernisse souden mogen nemen, als verhoopt wert, Neen, met goede redenen willen onderrigten."

Acht dagen later kwam er een verzet van eene andere zijde. Een der leden van de vroedschap, van Berckel, diende »een schriftelicke deductie" in, inhoudende »verscheide redenen, waer om dat men mettet oprechten vande copere statue Erasmi niet en behoort voorts te varen." De Vroedschap persisteerde echter met de meeste stemmen bij de voorgaande resolutie en besloot, »dat men mettet oprechten van de voorsz. Statue sal voortsvaren."

Zoo gebeurde het ook. Den laatsten April van het volgende jaar (1622) werd het beeld op zijn voetstuk geplaatst, op dezelfde plaats waar het thans nog de bewondering van den kunstlievenden stadgenoot en vreemdeling opwekt.

Nu brak echter de storm eerst los. Daarbij kwam, dat de Magistraat zich het misnoegen van den kerkeraad in hooge mate op den hals had gehaald door eene geldelijke toelage te weigeren voor een predikant en eene behoeftige predikantsweduwe. Ds. Jacob van Leeuwen of anders gezegd Jacobus Levius bracht de zaak op den kansel, en dat dit niet in al te vriendelijke termen geschiedde, leeren ons de Resolutiën van de Vroedschap.

In de vergadering van 23 Mei 1622 »is noch gedelibereert opte predicatie, die Jacobus Levius op gisteren voor den middach ten negen uyren gedaen heeft, waerby, naedat hy op den text vant leeven van Johannes den dooper geleert hadde dat de predicanten aent exempel van soodaenigen strengen leeven niet precys gebonden syn, maer dat sy wel vermochten eerlick te leven, ende daeromme oock behoorden van eerlick tractement voorsien te werden, ofte diergelycke, hy in substantie gebruyct

heeft deese off diergelycke woorden: niet gelyck sommige politycken nu seggen, datmen de predicanten cleyne tractementen moet geeven om henluyden in devotie te houden, seggende daertoe voir redenen, ende geevende den belasten predicanten tot antwoort, als sy by haer coomen clagen, dat de staet vant lant niet lijden can, datmen daer in treeden soude, dattet landt te veel heeft te dragen. Maer ick vrage sulcke politycken off de staet vant landt wel lyden can dat de politycken malcanderen offitien toe schuven van dusenden en meer guldens sjaers? off den staet van 't landt wel lyden can, als men in commissie vant landt is, dat men veel tyts consumeert ende lange besoigneert over saecken, die men in veel corter tyt soude connen affhandelen, omme alsoo haere daggelden te hooger te maecken? Off den staet vant landt wel lyden can, dat men op 's lants costen sich selven vol wyns suypt (de vroomen altyts uytgesondert, soo dat men den onreedelicken beesten meer gelyck is, dan den menschen? Off dat de staet vant lant wel lyden can, dat men statuen ende beelden oprecht die veele dusenden costen, ende daervoor men de comptoiren uytputtet, jae noch van sulcke luyden die sulx niet hebben gemeriteert, jae libertinen ende vrygeesten syn geweest, ende gespottet hebben met alle religien. Ick segge dat van sulcke saecken Godt de Heere het lant sal plagen en den kandelaer syns woorts sal wechneemen, ende den honger sal laten overcoomen niet nae broot, alsmede den dorst niet nae water, maer honger ende dorst nae syn woort, exclamerende dat de noot soo groot was, dat men sulcx met basunen moste uytroepen.

Waerop verstaen ende geresolveert is datmen ter saecke vande voorsz. predicatie met den voornoemden Jacobo Levio kerckelick sal handelen, ende syn tot dien eynde gecommitteert om in de kerckenraedt alhier te verschy-

nen neffens een vande Burgemeesteren de heeren P. Uythouck, J. Haestrecht, S. van Schie, G. van Berckel ende C. van der Chys, dewelcke aldaer sullen verclaren dat de vroetschappe haer ten hoochsten vint geargërt aen de voorsz. predicatie ende deselve hout voor oproerich, verhaelende tot dien eynde in substantie 't geen de voornoemde Levius heeft gepredict, daerop sy de verclaringe ende antwoort van denselven Levii gehoort hebbende, sullen versoucken dat hem by de kerckenraedt sal werden opgeleyt daer over scultbekentenisse ende belofte van betering te doen en deselve saecke aldaer ende soo noot sy, oock voor de Classe, ende vervolgens opte Sinoden ten uyterste te vervolgen."

De kerkeraad dacht er echter anders over en scheen het gevoelen van Levius toegedaan te zijn, ten minste in de volgende vergadering der vroedschap (2 Juni) werd »rapport gedaen op de saecke van ds. Jacobi Levii, hiervoren op den 23 Meye 1622 verhandelt, vant geene de Gedeputeerden van de vroetschappen dienaengaende is bejegent in den kerckenraedt, ende dat by deselve kerckenraedt verstaen is, dat de voorsz. saecke aldaer ontydich was gebracht (1).

»Waerop geresolveert is, dat men den voornoemden Levium booven sal ontbieden ende van hem versoucken naerder verclaringe ende bewys van syne gedane predicatie, omme, tselve gehoort, daer naer te moegen werden geresolveert, wat in de voorsz. saecke sal dienen gedaen.

»Doch eenige te weeten 6 stemmen meinen dat men

(1) Levius dorst zelfs twee dagen later op Donderdag in de avondpredikatie zijn »bulderen" tegen den Magistraat hervatten en het gezegde opnieuw bevestigen, er bijvoegende, dat hij van zulke bestraffingen nimmer zou aflaten.

hem in de Camer vande burgemeesteren ter presentie van de voorgaende gedeputeerden soude behooren te ontbieden ende andere gelycke stemmen souden beeter achten, dattet selve in de Camer vande vroetschappen geschiede.”

Aan den wensch van laatstgenoemden werd voldaan, want in de Vroedschaps-resolutiën van 11 Juni 1622 lezen wij: »Daer naer is binnen gestaen Jacobus Levius, daertoe ontbooden synde, ende naedat hem was aengeseyt dat de vroetschappe grootelicx geërgert was aen de predicatie die hy op morgen geleden drie weecken opten predickstoel gedaen heeft ende dat sy deselve houden te strecken om de gemeynte oproerich te maecken tegens haere overheyt, dat daeromme de vroetschappe goet gevonden hadde syne persoon alhier te ontbieden om van hem te verstaen wat redenen hy gehadt heeft tottet doen vande voorsz. predicatie, ende wat bewys hy daertoe heeft, met naeder verclaringe van syn verstant ende meninge aengaende de voorsz. predicatie.

»Is by hem geantwoort dat hy mits de cortheyt des tyts ende syne ongelegentheyt door dien hy hem te prepareeren hadde tegens de predicatie die hy op morgen sal moeten doen, niet gereet was om datelick opt voorsz. voorstel te antwoorden: Ende is mitsdien de voorsz. saecke uytgestelt tot beter gelegentheyt en den voornoemden Levio aengeseit dat hy hem gereet wil houden tegens d' aenstaende vergaederinge die hem sal werden genotificeert om de Heeren opte voorsz. saecke met redenen te bejegenen.”

Men begrijpt echter dat dit slechts uitvluchten waren. Levius wilde tijd winnen, en dat hij niet bang was om zijne meening ronduit zelfs tegenover de Vroedschap te zeggen, kan ons blijken uit de Resolutiën van 30 Juni, aldus luidende: »Eyntlick is binnengestaen D. Jacobus

Levius dewelcke gevraecht synde off hy tegenwoordich gereet was om de vroetschappe redenen ende reeckenschap te geeven van syne gedane predicatie volgens het afscheyt van den 11 dezer ende daervan naeder verclaringe ende bewys te doen, heeft geantwoort dat het geen reden nochte gebruycklick was dat men hem soude af eyschen speciale verclaringe ende bewys van soodanige persoonen ende gebreecken die hy opten predickstoel alleen in generale termen hadde bestraft, twelck sich diegeene niet en hadden aen te trecken die daer aen niet schuldich en waren. Insonderheyt dat hy sulcx in deese vergaderinge niet gehouden was te doen, die syn parthye was; ende hem alreeds by vooroordeel hadde gecondemneert, maer dat hy hetselve bereit was te doen in eene andere vergaedering ter gelegender tyt, daer sulcx soude behooren, daer by hy oock eintelick heeft gepersisteert, naedat de vroetscappe hadde verclaert, dat sy verstonde dat hy gehouden was de versochte verclaringhe ende bewys te doen tot bestraffinge ende beteringe van den onschuldigen ..... Daernae oock gevraecht synde off hy niet tegens de gedeputeerden van deese vergaederinge ten tyde als deselve met hem in den kerckenraedt alhier oover de voorsz. predicatie handelden, en heeft geseyt, dat de heeren ,.. de papisten ende arminianen niet behoorlick uyt en roeiden, dat sy haer niet behoorlicken en queeten int reformeeren van de schoolen, ende dat de vroetschappe gesocht heeft het besoigne van de commissarissen van 't Hoff alhier infructueux te maecken. Ende wat redenen hy gehadt heeft om sulcx te seggen.

»Heeft bekent dat hy al 't selve in effecte tegen de voorsz. gedeputeerden geseyt heeft, sustineerende alsnoch ende specialike insisterende opt point van de reformatie van de scholen ende dat de vroetschappe het besoigne van de commissarissen hadden gesocht infructueux te

maecken, daertoe allegerende dat Corstiaen Jansz. van Alphen booven vonnisse van scepenen was in de stadt gebleven .....

»Ende dat hy (Levius) van syn syde oock versocht satisfactie van 't geene hem by de voorsz. gedeputeerden in den kerckenraedt was aengeseit, te weeten dat hy was een menschenprediker ende dat hy ter contemplatie van eenige persoonen die voorsz. predicatie hadden gedaen, die hem daertoe hadden opgemaect. Bekennende voorts dat hy tegens de voorsz. gedeputeerden mede hadde geseit dat sy hem in de kerckenraet niet en hadden te commanderen uyt saecke dat sy aldaer hadden gesustineert dat hy als wesende de parthye die beschuldicht werde, aldaer en behoorde te presideeren.

»Ende ter occasie van dien by de burgemeesteren alhier bestraft synde, seyde eyntlick dat hy sich selven soo goet achte int syne als de burgemeester int syn, vraechde oock off de Heeren meinden omdat sy tot staet ende autoriteyt gecoomen waren dat hy haer daerom soude ontsien, ende haer niet derven aenspreecken.

»Dan alsoo den tyt verloopen was, soo is de eintlicke deliberatie opte voorsz. saecke uytgestelt nae sonnendach, ende hem aengeseit dat de Heeren by gelegentheyt daerop souden resolveren ende hem alsdan weder ontbieden."

Dit is het laatste bericht dat men in de Resolutiën van de Vroedschap over de predicatie van Levius aantreft. Dat deze zulk een hoogen toon durfde voeren (1), vond zijne oorzaak in het feit, dat hij, naar het schijnt,

(1) Volgens een brief van Uytenbogaert aan de Groot van 15 Juni 1622 zou hij ook gezegd hebben: »Ick spreek te vrymoediger omdat ick van myn sake niet spreecke. Ick kan de dienst wel ontbeeren, en sonder den selven leven, en daerom behoef ik niemant te verschoonen."

krachtig door den kerkeraad gesteund werd, terwijl bovendien zijn huwelijk met eene rijke vrouw hem misschien ook wel onafhankelijker deed spreken (1).

De zaak zelve was echter nog niet uit. Den 8 Juli werd in de Vroedschap gerapporteerd »dat er nu onlangs ten huyse van Govert den boormaecker soude geweest syn eene vergadering van ontrent sestien ofte twintigh persoonen, dewelcke vier wtten haere hebben gedeputeert om te gaen nae Gorcum aen de Synode aldaer ende van haer te verstaen, dat alsoo eenige Magistraten hebben doen stellen de Statue van Erasmo int koper, ofmen niet en soude en behoorde alsulcke te houden vant Avondmael des Heeren, ter tyt ende wyle hetselfde Beeld soude wechgenomen werden," waarop »by de presente Heeren is goedgevonden te committeeren een van de Heeren Burgemeesteren, mitsgaders de Heer Uytshouck om dese te communiceren met onse gecommitteerden in 's Gravenhage ende de saecke provisionelyck te verstaen geven aen de Heeren Advocaet Duyck ende den President Cromhout ende preparatoorlyk haerluyder advys op beyde te mogen verstaen. Ende oock soo onse Gecommitteerden sulcx noodig vonden, daervan syn Excellentie kennisse te doen hebben, om van alles rapport te doen."

Men ziet dus dat de Vroedschap zich wilde laten gelden en er zich op voorbereidde krachtig op te treden. Dit was echter niet meer noodig, want de, toen juist te Gorinchem vergaderde Synode maakte een einde aan de zaak. In de acta van deze Synode, van 5 tot 9 Juli 1622 gehouden, vindt men het volgende: »Sommige lid-

---

(1) Eenigen tijd later werd Levius met zijn ambtgenoot Petrus van Nyenrode door den Magistraat van Rotterdam »om hunne ongerustigheid en twistmaekery" geschorst.

maten der kercke van Rotterdam hebben den Synodo mondeling vertoont dat door het wederoprechten van de vernieuwde Statua Erasmi Roterodami, in de voorsz. kerke groote onlust alweder was ontstaen en noch meerder stonde te wachten indien intyts daerinne niet en worde voorsien, 't welck sy oock derhalven versochten dat door ordre der Synode soude mogen gedaen worde;

»Hoewel dese saecke noch tot den Synodum als niet wettelick tot de selve gebracht synde, niet en behoorde, waerover sy vermaent zyn, is nochtans op deselve rypelicken gelet, en by de Synode eendrachtelick goet gevonden, dat de kerkeraet van Rotterdam neerstelick sal arbeyden, om de lidmaten der gemeente in desen ontrust, met goede redenen te onderrichten, dat het oprechten van sulcke statuen een middelmatige saecke is en een polityck gebruyck heeft en dat sy daeromme niet en behooren haer daeraen te stooten, veel min daeromme de eenicheyt der kerken te breken ofte verlaten, en om voorts te doen wat by deselve nae haere voorsichticheyt geacht sal worden tot bevrediginge vande ongeruste gemoederen te dienen: Ende ingevalle door de kerkenraet de voorsz. swaricheyt niet en soude kunnen wechgenomen worden, sal de Classis van Rotterdam deselve daerinne de hant bieden, alsmede des noodt en daertoe versocht synde de Gedeputeerde der Synodi, dewelcke alsdan de onruste lidmaten aldaer ernstelicken sullen vermanen, dat sy den vrede der kerken willen betrachten, goede onderrichtinge plaetse geven, en haer tegens heeren magistraet en kerkenraet met behoorlick respect in alle gevoechgelyckheyt gedragen."

Dit antwoord van de Synode hielp; de kerkeraad gedroeg zich kalmer en spoorde predikanten en lidmaten aan tot verdraagzaamheid. De Vroedschap gaf ook wat toe, zoodat weldra de twist doodbloedde.

Ik heb tot dusver met opzet uitvoerig stilgestaan bij den loop der zaken, geput uit de officieele bescheiden, daar dit tot heden, behalve door Brandt, niet geschiedde.

Er is echter nog eene bron, waaruit men veel kan putten, nl. twee pamfletten naar aanleiding van deze twisten verschenen. Het eerste is getiteld: *Requeste Aen de E. E. Heeren, Borghemeesteren, Schepenen ende Vroetschappe der Stede Rotterdam. Ghedruckt buyten Rotterdam, Met consent van den Autheur. Anno* 1622. Dit Request is slechts een viertal bladzijden groot en begint aldus: »Gheeft met behoorlijcke eerbiedinghe te kennen Desiderius Erasmus Roterodamus, uwer E. E. ghehoorsaem onderdaen, hoe dat hy Suppliant met droefheyt verstaen heeft dat de voorstanders vande Secte der Calvinisten, die sich selve noemen de ware ende suyvere Ghereformeerde Kercke, hem ten hoochsten zijn misgonnende ende benijdende den nieuwen rock, dien hy voor sijne langhduyrighe ghetrouwe diensten van uwe E. E. verkreghen heeft (nae dat den voorgaenden rock ofte tabbaert door ouderdom by nae gantschelijck verteert ende versleten was) ende datse oversulcx hem soecken te stooten uyt sijne plaets ende wooninghe, die hy van onverdenckelijcke jaeren herwaerts in goede, vreedsame, rustighe, en stille possessie heeft inghehouden: waer toe sy onlangs hebben ghearbeydt door Requeste ghelijck sy ghewoon sijn; eerst door een geveynsde vernederinge te requesteren: Maer daer mede niet opghedaen hebbende, hebben se hun tweede middel by der handt ghenomen, ende begonnen den Suppliant uyt hare schanskens ofte Reduten te bevechten, dat is, van hare Predickstoelen teghen hem te roepen en uyt te varen." Op deze geestige wijze gaat het voort: de suppliant wijst er op, dat de portretten van theologanten toch ook wel op het doek gebracht of in koper gegra-

veerd worden, dat de beeltenissen van andere voortreffelijke personen in hout gesneden, of in metaal en steen, zooals te Delft, vervaardigd worden. Hij waarschuwt verder de regeering, dat zijne tegenpartij »den voet op 't Stadthuys" wil zetten en eindigt zijn request met den raad om de hangende geschillen door de Staten van Holland en Westfriesland te laten beslissen en zoo dit nog niet helpt door een Synode Provinciaal of Nationaal.

Dit boekje is vermoedelijk geschreven door Henricus Hollingerus, gewezen predikant te Grave. Deze was ook de schrijver van het tweede, getiteld: *Spongia Erasmi; dat is: Uytwissinge der Calumnien ofte lasteringhen Jacobo Levii, Predicant van de Calvijnsche secte, haer zelve oppronckende met den schijnheylighen tijtel der ware ende zuyvere Ghereformeerde kercke tot Rotterdam. Gedruckt (by een liefhebber der waerheyd) int jaar ons Heeren* 1623."

Het is niet minder dan 68 blz. in 4°. groot en in 8 hoofdstukken verdeeld, in welke de 8 punten behandeld worden, waarin Levius zijne beschuldigingen had vervat. Het zou mij te ver voeren om er hier nader bij stil te staan. Bijna al het hier bovengemelde vindt men er in terug, rijkelijk vermengd met bijbelteksten, citaten en hatelijkheden tegen Levius en zijne partij. Is men belust ze nader te leeren kennen, voor een ieder liggen zij ter inzage in de bibliotheek der gemeente.

Het beeld stond inmiddels reeds op zijn voetstuk en bleef er, in weerwil van vele vertoogen der gereformeerden, rustig staan tot het jaar 1674, toen de Vroedschap, schijnbaar om den bouwvalligen staat van het huggewelf, het deed afnemen en opbergen in het Stads-Timmerhuis; in werkelijkheid echter omdat zij vreesde

voor baldadigheden van het volk, dat door allerlei oorzaken, daar geheel buiten, sterk in gisting was. Volgens de overlevering, kwam dit aan de regeering van Basel, waar Erasmus zijne laatste levensdagen had doorgebracht, ter oore; dadelijk trachtte deze het fraaie beeld door aankoop machtig te worden. Gelukkig werden de onderhandelingen vertraagd, en eindelijk werd het beeld met eene meerderheid van slechts twee stemmen voor onze stad bewaard.

Eerst in 1677 werd het standbeeld op zijne plaats hersteld. Op het nieuwe voetstuk vindt men aan de vier zijden uitvoerige inscripties, die de verschillende data opgeven, welke merkwaardig zijn in Erasmus' leven en tevens hulde brengen aan »den grooten verdediger en hersteller der wetenschappen en schoone letterkunde, den voortreffelijksten man zijner eeuw, den uitnemendsten burger, die door zijne onvergankelijke geschriften een onsterfelijken naam verkreeg." De Rotterdamsche dichter Joachim Oudaen heeft dit herstel van het koperen beeld in een vrij uitvoerig gedicht bezongen.

Na dien tijd bleef het standbeeld rustig staan tot 1752. Het bruggewelf was toen wederom bouwvallig geworden. Het beeld werd op den 9den Juni 1752 van zijne plaats genomen en noordwaarts op verzet. Volgens het *Leven van Erasmus* door Houwens (in HS), in het gemeentearchief, ging men daarbij volgenderwijs te werk: »Men had twee honderd rollen van hard hout in gereedheid gebracht, die ieder twee duimen of iets meer dikte hadden en langer dan één voet waren. Eerst maakte men het metselwerk onder het voetstuk op eene voorzichtige en gelijke wijze aan de oost- en westzijde los, waarna men op den gelijken grond ter wederzijde van het overige metselwerk zware en sterke planken legde, en daarop de rollen in hunne lengte, welke weder door

eene plank als de voorgaande gedekt werden, zoodanig dat het voetstuk daarop rustte. Toen begon men het metselwerk dat midden onder het voetstuk was, ook weg te breken, totdat het daar geheel van gezuiverd was en alzoo alleen op de planken en rollen stond. Het beeld zelf had men op zijn voetstuk onder het boek en de beide armen met sterke houten ribben onderschraagd, zoodanig dat het onwrikbaar pal stond. Ten noorden van het beeld had men een windas gesteld, hetwelk het zware touw, dat zoo laag mogelijk om het zware voetstuk was vastgemaakt, moest besturen; terwijl het touw over dit windas op een tweede, dat omtrent over de Nieuwstraat en dus ten zuidwesten van het beeld afstond, voortliep. Dus gereed tot de verplaatsing, begon men met deze beide werktuigen zeer voorzichtig te werken, dat zeer gelukkig afliep. Het beeld werd den 26 Juni daaraanvolgende weder op zijne vorige, doch nu vernieuwde fondamenten geplaatst, en zoo bleef het tot heden." Een afbeelding van dit werk, gegraveerd door D. Stoopendaal, naar de teekening van H. van der Aa, is te vinden in de uitgaaf der *Opera Omnia* van Erasmus, die in 1703 te Leiden verscheen.

In October 1729 was het hek vernieuwd en vervangen door een ijzeren, 2579 ponden wegende. In de eerste twintig jaren nadat het opgericht was, werd het beeld steeds blank geschuurd, daarna zwart geverfd en later een paar malen schoongemaakt en gevernisd.

Hoe oud de aardigheid omtrent het omslaan van het blad, bij het slaan der klok, reeds is, bewijst het navolgende uittreksel uit eene zeer curieuse en tevens zeldzaam voorkomende reis van den eerzamen Deurwaarder des Hofs van Frieslandt, Sixtus Petri Arnoldinus, met zijne huisvrouw en zijn oudsten zoon in 1661 gedaan en

onder den titel van *Memoriael van een Reys, uyt Frieslant na Engelant*, in 4°. uitgegeven bij Wilhelm Geest te Leeuwarden, alwaar men leest:

»Den 31 Julij 1661 des na-middags ontrent drie uren, met de Merckt-schuyt van daer (Amsterdam) ghereyst nae Rotterdam, en aldaer op den eersten Augusti, des morgens ongeveerlijck ten ses uren gearriveert.

»Den 2. dito op de vleugel van de Lange-pijp (?), by de breede marckt, sien staen Erasmus, hebbende op sijn rechter-hant een boeck, deselve de klock d'uren van den dagh hoorende slaen, keert 't elckens een blad in't boeck om, hy is wel over d'anderhalf hondert jaren oudt, van groot postuur, doch seer swart. Mede gesien een Steen, dien de Heydenen by haer vertreck uyt Nederlant, hebben laten leggen."

Alvorens van de geschiedenis van het standbeeld van Erasmus af te stappen, wil ik er nog op wijzen, dat het beeld, volgens de uitdrukking van Scheltema, zijn deel heeft gehad in het lot van den Staat. In de jaren 1747 en '48, zoowel als in 1787 en 1795, werd het versierd met de teekenen van den tijd.

In den Franschen tijd, in 1811, wilde men het fraaie stuk koper tot geschut gieten; naar het schijnt heeft men dit echter afgekocht. Spoedig daarna werd het volgende opschrift van de hand van Joh. Th. Vogel aan het voetstuk gevonden:

Hier sta ik nog gelijk voor dezen
Aandachtig in mijn boek te lezen,
Maar had mij eens Napoleon,
Zooals hij had gedreigd, gegoten tot kanon,
Dan had ik, hiertoe afgezonderd,
Hem zeker van zijn' troon gedonderd.

Geestiger is het tweeregelig versje, dat den 16den November 1813 gevonden werd bij het Oranjelint, dat Erasmus om het hoofd gebonden was:

> Durft niemand nog oranje dragen,
> Ik durf mijn' ouden kop wel wagen.

Zoo gebeurde het telkens; de volkshumor sprak bij elk openbaar, nationaal feest. In 1863, 1872 en in 1888 werd het beeld evenzeer van toepasselijke opschriften voorzien. En geen wonder, want Erasmus is populair in Rotterdam.

Ten slotte zij hier het versje medegedeeld, dat op den 22 October 1867, den 400sten gedenkdag der geboorte van Erasmus, aan het voetstuk van het standbeeld werd bevestigd gevonden, vergezeld van een fraaie immortellenkrans:

> Mogt Spanjaards razernij,
> Uw beeld te water doemen,
> Die tijden zijn voorbij,
> Thans tooit men uw beeld met bloemen,
> d'Immortel gekweekt voor de onsterflijkheid
> U groote Desideer, u zij deez' krans gewijd.

BIJLAGE.

Rekening van 't Metale Beeldt van Desiderius Erasmus.

Adij den 20 November A° 1619 Amsterdam.

D: E: Heeren Burgermeesteren en Regeerders der Stadt Rotterdam zijn schuldig aen het koopere of Metale beelt van Erasmus, voor haer gekoft.

1914 ℔ Een geschut van Bartelot Gerrits,
à 50½ gl. . . . . *f* 966–11–8
218 ℔ Spijs van Bartelot Gerrits, à 35 gl. – 76– 6–0
100 ℔ van Potgieter gekoft à 46 gl. . . – 46– 0–0
1788 ℔ van Anthonij Slicherergo aen Platen
à 46 gl. . . . . – 822– 9–8
1019 ℔ Root Schroot van Wijnant Janse,
à 54 gl. . . . . – 550– 5–4
224 ℔ Spijs van Isack Moor, à 34 gl. . . – 76– 3–4
1940 ℔ Mr. Heijndrick de Keijser dat hij
wederom ontfangen zal, waer door
niet in rekening

7203 ℔

Aen vlot en steijger, schuit, sleede, en aen 8 Mannen die geholpen hebben betaelt – 4–12–8

Voor Makelen van 5263, 't 100 pont 3 stuivers . . . . – 7–17–8

Somma. . *f* 2550– 5–8

S. W. Salmamen.

Sarich Jansen hier op geordineert . . . . *f* 1070–12–8
Maria Mus . . . . – 600– 0–0

Dese twee partije geassingneert op J: van Haestrecht den 10 Desember 1619.

INHOUD.

(1) Dit portret is in 1786 gegraveerd door J. Hulstkamp, naar de teekening van A. Boon en uitgegeven te Rotterdam bij N. Cornel.

